

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
RESİM ANASANAT DALI

**DUVAR RESİMLERİNDE KOLEKTİF KENT BELLEĞİ
BAĞLAMINDA ENTROPİ ÜZERİNE GÖRSEL ÇÖZÜMLEMELER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hatice DİLEK ÇOKOVA

DANIŞMAN
Prof. Barış YILMAZ

2025-MUĞLA

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
RESİM ANASANAT DALI

**DUVAR RESİMLERİNDE KOLEKTİF KENT BELLEĞİ
BAĞLAMINDA ENTROPİ ÜZERİNE GÖRSEL ÇÖZÜMLEMELER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hatice DİLEK ÇOKOVA

DANIŞMAN
Prof. Barış YILMAZ

2025-MUĞLA

T.C.
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
RESİM ANASANAT DALI

**DUVAR RESİMLERİNDE KOLEKTİF KENT BELLEĞİ
BAĞLAMINDA ENTROPİ ÜZERİNE GÖRSEL ÇÖZÜMLEMELER**

Hazırlayan
Hatice DİLEK ÇOKOVA
2141017009

Sosyal Bilimler Enstitüsünce
Tezli Yüksek Lisans
Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tez

Tezin Sözlü Savunma Tarihi: 23.01.2025

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih:

Tez Danışmanı:

Jüri Üyesi:

Jüri Üyesi:

Enstitü Müdürü: Prof. Dr. Muzaffer DEMİR

2025-MUĞLA

TUTANAK

Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün ...*/...*/...*/.....*.... tarih ve ....*..... sayılı Yönetim Kurulu kararı ile tez jürisi olarak atandığımız, Resim Anasanat Dalı **Tezli Yüksek Lisans Programı** öğrencisi Hatice DİLEK ÇOKOVA'nın “Duvar Resimlerinde Kolektif Kent Belleği Bağlamında Entropi Üzerine Görsel Çözümler” adlı tezi incelemiş ve aday ...*/...*/...*/.....*.... tarihinde saat ...*..'da tez savunma sınavına alınmıştır.

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin 24. maddesi doğrultusunda yapılan tez savunma sınavı sonucunda tezin **kabul** edilmesine .....* ..... ile karar verilmiştir.

Tez Danışmanı:

Üye:

Üye:

YEMİN

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “Duvar Resimlerinde Kolektif Kent Belleği Bağlamında Entropi Üzerine Görsel Çözömler” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Kaynakça da gösterilenlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Hatice DİLEK ÇOKOVA

Duvar Resimlerinde Kolektif Kent Belleği

Bağlamında Entropi Üzerine Görsel Çözümlemeler

ÖZET

Üzerinde yaşadığımız dünya ve gelişen olaylar örgüsündeki bir canlının doğumundan ölümü arasında geçen süreçte gelişenlerde; entropiyi görmemek mümkün değildir. Yok olmaya neden olan şey bozulma yıpranma ve düzensizlik, yani entropidir.

Uzun soluklu bir zaman diliminden sonra, yerleşik yaşama geçilmesiyle birlikte, insanın doğadan kopmaya başladığı günden beri; insanlık tarihinin birçok medeniyete sahne olduğunu görürüz. Duvar resimleri geçmişten günümüze kadar insanlık tarihinin kültürel gelişimine kaynaklık eden kolektif bellek arşivi niteliğindedir. Her medeniyet, kendi kültürünü yansıttığı kendine özgü duvar resimlerini oluşturmuştur. Kent oluşumlarıyla başlayan, dönemler halinde ele alınan duvar resimlerinde soyut bir kavram olan entropinin konuya yönelik anlatılabilmesi için özellikle kentin sosyolojik olaylarının neden olduğu tahribatları ele alan sanatçıların eserlerinden örnekler seçilmiştir. Sanatçıların seçilen eserlerinde entropi kavramına yaklaşımları; bozulma, eleştiri, yansıtma, göndermeler, düşündürme, soyutlama, propaganda vb. bir dille; metafor ve sembol kullanarak ifade edildiği görülür. Kent yaşamının zorlukları arasında sıkışıp kalan insanın yaşamı ve ortaya koyduğu kültürüyle arasında oluşturduğu derin bağın etkisiyle toplumda gerçekleşen sosyolojik çöküşün ya da yükselişin sonrasında ortaya çıkan yok oluş veya dönüşümlerle oluşan yeni oluşumların kültür entropisi üzerindeki etkileri; sanatçıların eserlerinde, oluşan değişimlerin yükselişinde yükselişi çöküşünde çöküşü gibi entropinin yarattığı sonuçlar görsel anlatımla sanatsal bir dil ve ifade biçimi oluşturmuştur.

Bu tez çalışmasında, kavramsal olarak; insanın ürettiği kültürün, doğadan kopan ve artık neredeyse ilksel insan gibi yaşaması mümkün olmayan modern insanın yaşamındaki önemine, insanın insanla olan ilişkisine, insan ve kültürün önemine vurgu yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Entropi, Duvar Resmi, Kolektif, Kent, Bellek, Kamusal Alan.

Visual Analysis' on Entropy in Context of Collective Urban Memory in Wall Paintings

ABSTRACT

It is not possible to not see entropy in the events that happening in the period between birth and death of a creature that is in the world we live on and in chain of events happening over time. What causes to vanish is decay, corrosion, disorder, or entropy.

After a long time period, since the day that humans started to disconnect from the nature, with settlements establishment, we can observe that many civilizations appeared in history of humanity. Wall paintings have the quality of being source for human culture as a collective memory archive. Every civilization has created its unique wall paintings that are representing their own culture. In order to explain Entropy as an abstract concept which first appeared with first settlements and examined by periods, appropriate to the topic, examples of artists that works on the destruction that caused by the sociological events of the city are especially selected. In the selected works of the artists it could be observed that they approach to Entropy concept with a language with decay, criticism, reflection, references, though provoking, abstraction, propaganda etc., by use of metaphors and symbols. Effects of extinction or new creations that appeared with transformation that appeared after sociological collapse or rise that caused by life of human that is stuck between the difficulties of the city life and the deep connection they make between their culture on the culture entropy; are became an artistic way of expression in the artists works with visual narration such as increasing when the transformation increase, and collapsing when the transformation collapse in artists works.

In this thesis, it is emphasized conceptually that the importance of culture in modern humans life that disconnected from the nature and it is no more possible to live like primal humans; communication between humans and importance of human and culture.

Keywords: Entropy, Wall Painting, Collective, City, Memory, Public Space.

ÖN SÖZ

Bu Yüksek Lisans Tez Çalışmasında, “Duvar Resimlerinde Kolektif Kent Belleği Bağlamında Entropi Üzerine Görsel Çözümler” ile ilgili araştırmalar yapılarak bir sonuca varılmıştır.

Duvar resimleri, yapılan bilimsel araştırmalara dayanarak; insan yaşamının uzunca dönemini kapsayan Paleolitik Çağ’a GÖ yaklaşık 50000'lere tarihlendirebileceğimiz, soyut düşüncenin gelişmeye başlamasıyla uzunca bir dönemi kapsayan zaman diliminden; sosyoekonomik, demografik politik, siyasi, ve teknolojik gelişmelerle paralellik göstermiş, özellikle imgesel ve simgesel anlatım yolu olan ifade biçimleriyle ortaya çıkıp, değişip dönüşerek günümüze kadar gelmiş; insanlık tarihinde önemli bir yeri olan sanat eserleridir.

Entropi; içinde bulunduğumuz ortamı yaşadığımız hayatı ve tanık olduğumuz olaylarda gözlemleyebildiğimiz değişimleri başarılı bir şekilde anlatan bir kavram; toplumdaki sosyolojik çöküşün kültür entropisi üzerinde etkilerini buna bağlı olarak sanat eserlerinde oluşan değişimlerin entropinin yükselişinde yükselişi çöküşünde çöküşü gibi ortaya koyan, hayatın tüm akışını yöneten bir doğa yasasıdır.

Bu tez kapsamında özellikle kentlerin ortaya çıktığı dönemden günümüze kadar ulaşan duvar resimlerindeki kolektif kent belleğinin yansımaları ve bu yansımaların duvar resimlerindeki entropinin artan ve azalan değişimlere neden olan etkenlerin neler olduğu göz önünde tutularak görsel çözümlere gidilmiştir.

Yüksek Lisans tez çalışmamın yürütülmesi esnasında, çalışmalarına yön veren, bilgi ve yardımlarını esirgemeyen ve bana her türlü desteği sağlayan danışman hocam, Sayın Profesör Barış Yılmaz'a en içten teşekkürlerimi sunarım.

Hatice DİLEK ÇOKOVA

22.01.2025

Muğla

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
İÇİNDEKİLER	II
GÖRSELLER DİZİNİ	IV
SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ	VI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ENTROPİ, KOLEKTİF KENT BELLEĞİ VE DUVAR RESMİ KAVRAMLARI

1.1. ENTROPİ.....	5
1.2. KOLEKTİF KENT BELLEĞİNİ OLUŞTURAN KAVRAMLAR.....	8
1.2.1. Kolektif Bellek	8
1.2.2. Kent Belleği.....	10
1.3. DUVAR RESMİ	12

İKİNCİ BÖLÜM

DUVAR RESİMLERİNİN GELİŞİM SÜRECİNE GENEL BİR BAKIŞ

2.1. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE DUVAR RESİMLERİNE GENEL BİR BAKIŞ	24
2.1.1. Duvar Resmi Bağlamında Yerleşik Yaşam Öncesinden Erken Örnekler	24
2.1.2. Tarih Öncesi Devirlerde Yerleşik Yaşamda Duvar Resimleri	28
2.1.3. Antik Mısır, Mezopotamya, Yunan ve Roma Duvar Resimleri ...	30
2.2. ÇAĞDAŞ SANAT BAĞLAMINDA DUVAR RESMİ	37
2.2.1. Avrupa Meksika ve Amerika'da Duvar Resmi	39
2.2.2. Çağdaş Sanat Bağlamında Dünyadan Duvar Resimleri	44
2.3 DUVAR RESİMLERİNİN OLUŞUMUNDA ÖNEMLİ ROL OYNAYAN PARAMETRELER.....	52
2.3.1. İnsanın İz Bırakma Çabası.....	53
2.3.2. Bellek ve Yansımaları İsyan ve Başkaldırı.....	54
2.3.3. Kültür ve İşaretleri.....	55

2.3.4. Propaganda Aracı Olarak Duvar Resmi	57
--	----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KOLEKTİF KENT BELLEĞİ OLUŞUMSAL SÜRECİNE GENEL BİR BAKIŞ

3.1. KOLEKTİF KENT BELLEĞİNİN OLUŞUMUNDA ROL OYNAYAN PARAMETRELER.....	59
3.1.1. Kolektif Kent Belleğinde Tarihsellik	59
3.1.2. Kültür.....	63
3.1.3. İzler ve İşaretler	65
3.1.4. Mimari ve Sanat.....	66
3.1.5. Kolektif Bellek ve Sözlü Tarih.....	68
3.2. KOLEKTİF KENT BELLEĞİNİN GELİŞİM SÜRECİ	69
3.2.1. Kolektif Kent Belleğinin Ortaya Çıkışı	70
3.2.2. Günümüzde Kolektif Kent Belleği	72

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DUVAR RESİMLERİ VE KOLEKTİF KENT BELLEĞİNDE, İNSANIN KENDİNİ BULMA YOLCULUĞUNDA, ENTROPİNİN YERİ

4.1. ENTROPİ SANAT İLİŞKİSİ	75
4.2. BOZULMA YOK OLMA ve YENİDEN OLUŞUM BAĞLAMINDA ENTROPİNİN, DUVAR RESİMLERİNDE KOLEKTİF KENT BELLEĞİ GÖRSEL İFADELERİ	77

BEŞİNCİ BÖLÜM

UYGULAMALARDAKİ BİÇİM İÇERİK VE ANLAM ÜZERİNE ENTROPİ

5.1. VAROLUŞSAL KAYGILAR	80
5.2. KENTSEL ÇÖKÜŞÜN VE YÜKSELİŞİN DUVAR RESİMLERİNE YANSIMALARI.....	85
SONUÇ	89
KAYNAKÇA.....	92

GÖRSELLER DİZİNİ

Görsel 1: La Pasiega Mağarası Duvar Resmi, İspanya.	25
Görsel 2: Eller Mağarasından bir kesit, 11.000 M.Ö. Arjantin.	26
Görsel 3: Lascaux Mağarası Duvar Resmi, Fransa.	27
Görsel:4 Çatalhöyük yerleşiminden kutsal binanın, 14 numaralı odanın duvarından bir bölüme çizilmiş, Çatalhöyük yerleşimine ait olduğu düşünülen bir harita.....	29
Görsel 5: Çatalhöyük, Ev içerisinde bir duvar resmi, Konya.....	30
Görsel 6: Djed Sütunu.	32
Görsel:7 Zimri-Lim'in Görevlendirilmesi, M.Ö. I. yy.....	33
Görsel 8: Yunan anakarasındaki Miken sit alanına ait duvar resminde bulunan bir Miken kadını.	35
Görsel 9: Girit, Knossos'daki duvar resminde bulunan dans eden Minoslu kadın.....	35
Görsel:10 Pompeii'de antik fast-food restoranı olarak da adlandırabileceğimiz thermopolium'un duvarından politik içerikli duvar yazısı	37
Görsel 11: Beethoven Frizi, Gustav Klimt.....	40
Görsel 12: Detroit Savaşı, Diego Rivera.....	41
Görsel 13: Jose Clemente, Orozco.	42
Görsel 14: Duvar Resimleri, Mitchell Caton ve Calvin Jones, Chicago.....	43
Görsel 15: Duvar Resmi, Banksy, Londra.	45
Görsel 16: Duvar Resmi, Banksy, Filistin.....	46
Görsel 17: Duvar Resmi, Black Hand, Tahran, 2014.....	47
Görsel 18: Duvar Resmi, Adnet, Dublin, 2024.....	48
Görsel 19: Duvar Resmi, Joker.	59
Görsel 20: Duvar Resmi, Alexandre Orion, Sao Paulo.....	50
Görsel 21: Duvar Resmi, Richard Hambleton, New York.....	51
Görsel 22: Hiyeroglif yazısı örneği.....	66
Görsel 23: De Stijl, Mimari cephe uygulaması.....	67
Görsel 24: Fotoğraf: Hatice Dilek Çokova 2021 Ankara.....	77
Görsel 25: Trishaw. Ernest Zacharevic. Ipoh, Malezya.	78

Görsel 26: Hatice Dilek Çokova, Varoluş Terapisi I, 2022, Tuval Üzerine Karışık 90x100 cm.	81
Görsel 27: Hatice Dilek Çokova, Varoluş Terapisi II, 2022, Tuval Üzerine Karışık 80x120 cm.	82
Görsel 28: Hatice Dilek Çokova, Varoluş Terapisi III, 2022, Tuval Üzerine Karışık 80x120 cm.	83
Görsel 29: Hatice Dilek Çokova, Varoluş Terapisi IV, 2022, Tuval Üzerine Karışık Teknik 100x120 cm.	83
Görsel 30: Hatice Dilek Çokova, Varoluş Terapisi V, 2022, Tuval Üzerine Karışık Teknik 90x100 cm.	84
Görsel 31: Hatice Dilek Çokova, Kentsel Devinim I, 2024, Dijital Kolaj 90x120cm.	85
Görsel 32: Hatice Dilek Çokova, Kentsel Devinim II, 2024, Dijital Kolaj 70x120 cm.	86
Görsel 33: Hatice Dilek Çokova, Kentsel Devinim II, 2024, Dijital Kolaj 70x120 cm.	86
Görsel 34: Hatice Dilek Çokova, Kentsel Devinim IV, 2024, Dijital Kolaj 110x130 cm.	87
Görsel 35: Hatice Dilek Çokova, Kentsel Devinim V, 2024, Dijital Kolaj 110x160 cm.	87
Görsel 36: Hatice Dilek Çokova, Kentsel Devinim VI, 2024, Dijital Kolaj 80x110 cm.	88
Görsel 37: Hatice Dilek Çokova, Kentsel Devinim VI, 2024, Dijital Kolaj 60x110 cm.	88

SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ

Kısaltmalar

akt.

GÖ

MÖ

s.

vb.

vd.

Açıklama

Aktarılan (Alıntılanan kaynak)

Günümüzden Önce

Milattan Önce

Sayfa

Ve benzeri

Ve diğerleri

GİRİŞ

Bu Tez Çalışmasında, Duvar Resimlerinde Kolektif Kent Belleği Bağlamında Entropi konusu üzerinde araştırmalar yapılarak, bu çalışmaların konusunu oluşturan parametrelerin doğurduğu sonuçların görsel çözümlenmeleriyle ilgili araştırmalar ve çalışmalar yapılmıştır.

Evren, var olduğu günden beri döngüsel varlığını sürekli bir değişim ve dönüşüm içerisinde sürdürmeye devam eder. Öğrendiğimiz ve çevremizde gözlemleyebildiğimiz birçok olayda gezegenlerin yaş alması, dünyamız üzerinde yaşanan değişimler; mevsimlerin oluşması, gecenin gündüzü doğurması gibi örneklerini çoğaltabileceğimiz oluşumlarda bunun izlerini sıkça görürüz. Eddington'a göre Entropi; "tüm evrenin en üstün metafizik yasasıdır." Yani Evreni yöneten ve yaşamı en iyi açıklayan yasa Entropi yasasıdır. Üzerinde yaşadığımız dünya ve gelişen olaylar örgüsü; bir canlının doğumundan ölümü arasında geçen süreçte gelişenlerde entropiyi görmemek mümkün değildir. "Var olan her şey yok olmayı hak eder."¹ derken Wood, her varlığın bir gün bir süre sonunda yok olacağını anlatır. Varlığın var olmasını sağlayan; bu döngüde varlığın yokluğu yani çürüyüp yok olmasıdır. Yok olmaya neden olan şey bozulma yıpranma ve düzensizlik yani entropidir. Doğanın değişmez temel prensibine göre; bir sistemde düzensizlik arttıkça, entropi de artacaktır.

"Evrenin toplam enerji muhtevası sabittir ve entropi sürekli artmaktadır."² Entropiye göre evrende var olan her şey zamanla olduğundan farklı bir şekle dönüşerek yok olur. Evrenin bir parçası olan dünya ve üzerinde yaşayan biz canlıların evrenin

---

¹ Rad., S.B., *Entropinin Görsel Sanattaki İzi*, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Resim Anasanat Dalı, Sanatta Yeterlik Tezi, Ankara 2018, (s. 3), akt. Woods A., Grant T., *Akılın İsyanı, Marksist felsefe ve Modern Bilim*. (Çeviren: Ömer Gemici, Ufuk Demirci), İstanbul: Tarih Bilinci Yayınları, 2011, (s. 143).

² Rifkin, J. & Howard, T., *Entropi Dünyaya Yeni Bir Bakış* (Çeviren: H. Okay), İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1992, (s. 41).

temel prensibinden farklı davranması mümkün değildir. İnsanda diğer canlılar gibi doğar büyür yaşar ve ölür. Entropi yasası evrendeki her şey de varlığını gösterir. İstisnasız tüm varlıklarda görülen yıpranma, insanın ürettiği kültür varlıklarında da zamanla varlığını hissettirir.

Uzun soluklu bir zaman diliminden sonra insanın doğadan kopmaya başlaması ve yerleşik yaşama geçilmesiyle başlayan süreçte insanlık tarihinin birçok medeniyete sahne olduğunu görürüz. İnsanı doğadan ayıran; doğada yaşadığı zorluklara karşı, hayatta kalmak amacıyla alet üretmesiyle başladığı kültürel yolculuğunda, oluşturduğu bilgi birikimi ve belleğini nesilden nesle aktarması her geçen gün gelişen kültürel zekasıyla bulunduğu çevreye şekil verme becerisidir. Her ne kadar insanın doğa karşısında yapmış olduğu bu etkinliğinden doğan başarısı, dar açıdan bakıldığında evrenin temel prensibine ters düşüyor gibi görünse de yaşanan süreçte entropinin etkisiyle, sonuç bir şekilde doğanın kadim kuralına uyar. Entropinin yön verdiği şekliyle bu medeniyetler kimi zaman farklı boyutlara evrilirken kimi zamanda gelişip büyümeden son bulurlar.

Beş bölüme ayırdığımız bu Tezin birinci bölümünde, Duvar Resmi, Kolektif Kent Belleği ve Entropi Kavramlarına açıklık getirilerek duvar resimlerinin yapıldığı dönem, konusu ve sanat anlayışı hakkında bilgi içermektedir. Başta Kent Duvar Resimleri olmak üzere özellikle Kolektif Kent Belleği Bağlamında Entropi üzerinde görsel öneme sahip olan bu resimler, geçmişten günümüze kentlerin oluşumu ve kent yaşamının ortak sorunları, siyasi ve toplumsal olayların kent yaşamı üzerindeki etkileri hakkında bilgi verirler.

Entropinin kolektif kent kültür belleği bağlamında, artan azalan yönüne bağlı kalarak; görsellerde görüldüğü gibi bazen kaybolup bazen de değişip dönüşerek şekil değiştirerek günümüze kadar gelen süreçte toplumsal olaylar üzerindeki etkisi, kolektif kent belleğinin duvar resimlerine yansımaları, sanatsal bir dille ortaya konan çalışmalar üzerinde; görsel çözümlemelere gidilerek anlatılmıştır.

Tezin İkinci bölümünde, Duvar Resimleri Gelişim Sürecine göre ele alınmıştır. Duvar Resimlerinin gelişim sürecinde içinde bulunduğu Medeniyetleri oluşturan paradigmanın duvar yüzeylerine betimlendiğini görürüz. Geçmişten günümüze baktığımızda; Arkaik Dönem insanının, avcı-toplayıcı konar-göçer yaşam biçimiyle

oluşturmaya başladığı bilincini giderek geliştirip alet üretimiyle doğadan ayrılmaya başlayarak kültürel bir varlık olma yolunda sürdürmeye çalıştığı yaşamını, emeğinin ürünü olan kültürünü; çeşitli nedenlerle ve kültürel yöntemlerle, kendisinden sonra gelen nesle aktarmayı başarabilmiştir. Başlangıçta, varoluşsal kaygılarının duygu ve düşünceleri üzerindeki etkilerini, içinde bulunduğu çevrede; bazen hazır bulunduğu şekliyle bazen de elle şekillendiği, kendisine barınak olarak seçtiği mağaraların duvarlarına resmetmiştir. Bu duvarların üzerindeki betimlemelerden edindiğimiz bilgilere göre; dönem insanının, avcı-toplayıcı konar-göçer yaşam serüvenini, Neolitikte birlikte yerleşik yaşama geçmesiyle farklı bir boyuta taşıdığını görürüz. Bu bölümde geçmişten günümüze duvar resimleri genel olarak ele alınmış; duvar resmi bağlamında yerleşik yaşam öncesinden erken örneklerle, çağdaş sanat bağlamında duvar resimleri ve dünyadan örnekler alt başlıkları ile ele alınarak incelenmiştir.

Tezin Üçüncü bölümünde kolektif kent belleği oluşumunda rol oynayan parametrelerle, kolektif kent belleğinin süreç içindeki gelişimi ele alınmıştır. Yaklaşık M.Ö. 10000-8000’lerde çevresel koşulların değişmesine bağlı olarak insan avcı-toplayıcı konar-göçer yaşam biçimini terk ederek; ekini ekip biçtiği ve yerleşik yaşadığı basit köyler kurmaya başladığı bir döneme geçmiştir. Neolitik Çağla başlayan köy yerleşimleri zamanla üretim fazlası artı ürünlerin nüfus artışına neden olmasına bağlı olarak köylerin büyüüp gelişmesi ve sosyo-ekonomik yönden değişerek entropiye uğramasıyla MÖ 3. binlerde kentler ortaya çıkmıştır. İnsanın ürettiği her kültür diğer bir kültürün doğmasına neden olur. Bireysel birikimlerin paylaşımıyla açığa çıkan yeni oluşumların katılımıyla kolektif bir kültür oluşumuna yol açar. Kolektif kent belleğinin temelleri kendisinden önce oluşmuş kültür bileşenlerinin kent yerleşimlerinde yeniden yoğrulması ve yeni ürünlerin bir araya gelmesinden oluşmuştur.

Tezin dördüncü bölümünde duvar resimleri ve kent belleğinde insanın kendini bulma yolculuğundaki entropinin yeri başlığıyla; entropi ve sanat ilişkisi, bozulma, yok olma ve yeniden oluşum bağlamında entropinin, duvar resimlerinde kolektif kent belleği görsel ifadeleri alt başlıklarıyla ele alınmıştır.

Dönüşüm kavramı bir şeyin olduğundan farklı bir şekle bürünmesi, başkalaşması hali için kullanılır. Dönüşüm, içerisinde değişimin gerekli olması halini

barındırır. Yani; entropinin kaçınılmaz enerji dönüşümünde olanlar ya da olması gerekenler gibi. Kültürel anlamda dönüşüm ise; var olanın zaman içerisinde eskiyip bozularak geçerliliğini yitirmesi, farklı bir boyuta geçmesi durumunu anlatır. Toplumun bir üyesi olan sanatçı ve sanatçının ürünü olan sanatta içinde bulunduğu toplumun döngüsünde kendi dönüşümünü devam ettirir.

Tezin beşinci bölümünde ise yapılan araştırmalar ve araştırmalardan etkileşimlerin yansımaları olarak yapılan resimler ve resimlerin açıklamaları yer almaktadır.

Bu tez ana başlığı ve alt başlıklarını içeren konular kapsamında araştırılan bilgiler ve yapılan uygulamaların toplamından oluşan bilgileri sunan görsel sanat ve kültür araştırma özelliğini taşımaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ENTROPİ, KOLEKTİF KENT BELLEĞİ VE DUVAR RESMİ KAVRAMLARI

Bu bölümde; Duvar Resmi, Kolektif Kent Belleği, Kolektif Bellek, Kent Belleği ve Entropi kavramlarına açıklık getirerek, bu kavramlar tanımlanmaya çalışılmıştır.

1.1. ENTROPİ

“Eski Yunancada “trope” “dönüş” anlamına gelmektedir. “En” ise önüne geldiği kelimeye – de/-da anlamı veren bir ektir. Bir başka ifade ile etimolojik kökü Yunanca ’ya dayanan “entropi” “dönüşüm” anlamına gelmektedir.”³ Etimolojik kökeninde de anlatıldığına göre entropi başlangıçta bir dönüşümü anlatmak üzere kullanılmış. Başka bir tanımda ise “Entropi, herhangi bir termodinamik sistemde düzensizliğe doğru eğilmeyi ima eden bir “içe dönme” veya “doğru dönme” dönüşümüdür.”⁴ Bing bang’e kadar enerjinin tek yönde değiştiği, her şeyin son bulma düşüncesi hakimken bing bang teorisiyle uzay-zaman düzlemi içerisinde, üzerinde tekrar düşünölmeye yol açan evrenin genişlemesi fikrine göre entropinin sürekli arttığı, evrenin sürekli genişlediği yönünde olup varlıklarda dönüşüm fikrini doğurmuştur.

Termodinamiğin ikinci yasası olan Entropinin bir sistemin düzensizliğini ölçmek için kullanılmış olduğunu artık biliyoruz. Düzensizlik kavramı için mitolojilerde “Khaos yaratıştan önce alemin elementlerine henüz düzen verilmemiş

---

³ Nişanyan, S., *Nişanyan Sözlük - Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*, Yayınevi: Libarus Yayınevi.

⁴ Demirel, H. G., *Doğa bilimlerinden sosyal bilimlere: Örgütsel entropi*, R&S- Research Studies Anatolia Journal, Cilt: 6, Sayı: 4, 2023, s. 556-583, <https://doi.org/10.33723/rs.1358922>, (s. 561), akt. Crockett, C., Putt B. K. & Robbins J. W. (Editörler.), *The Future of Continental Philosophy of Religion*, Indiana University Press, 2014, s. 272–282, (s. 272).

olduğu zamanlarda var olan ilk boşluk 'un kişileştirilmiş şekli"⁵ olarak geçer. Mitolojiler bir oluşumun başlamasından önce bir düzensizlik halinde olduğunu anlatır. Jung: "Her kaosta kozmos vardır, her düzensizlikte gizli bir düzen, her kapriste belli bir yasa, çünkü işleyen her şey kendi karşısına dayanır."⁶ der. Tetanbaum ise: "Kaos sözcüğü günlük kullanımda belirsizlik, karmaşa, keşmekeş gibi anlamlarda ifade edilmekte ve bir olumsuzluğu çağrıştırmaktadır. Ancak kaos bilimsel olarak, "öngörülemez bir ortamda düzensizliğin içindeki düzen" anlamını taşımaktadır."⁷ Zıtlıklar üzerine kurulmuş evrende varlığın var olma sebebi varlığın yokluğu, varlığın yok olma sebebi ise yokluğun varlığıdır.

"Entropi yasasına göre, evren veya dünya üzerinde herhangi bir yerde bir düzen benzer yaratıldığında, bu, kuşatan çevrede daha büyük bir düzensizliğe sebebiyet verme pahasına yapılır."⁸ Bu tanımlamaları bir araya getirdiğimizde entropinin enerji dönüşümü olduğu, enerjinin şekil ya da boyut değiştirerek başkalaşması anlamına geldiği sonucuna varırız. Yani bir yerde yeni bir oluşumun gerçekleşmesi için oraya başka bir yerden enerji transferi olması gerekir. Başka bir söyleyişle, bir yerdeki yıkım başka bir yerde yeni bir oluşumun gerçekleşmesine yol açar. Çevremizde tanık olduğumuz olaylar silsilesinde gördüğümüz gibi hiçbir şey başlangıçtaki gibi kalmaz zamanla bozulup yıpranır ve yok olarak yerini yeni oluşumlara bırakır. Depremlerle birlikte; karaların yerini suların, suların yerini karaların alması mümkün. Ya da sel felaketleri ve çığda yaşanan toprak kayması tepeleri düz, düzlüğü tepe yapar. Meteor ve göktaşlarının hareketi evrende sürekli değişim ve dönüşümlere yol açar. Bir yandan doğa kendi döngüsünü kendisi belirlerken bir yandan da doğa karşısında varoluşçu tavrıyla doğal dengenin bozulup değişmesine katkı sunan insan; ürettiği ilk el baltasıyla başladığı kültürel yolculuğuna, kendi ihtiyaçları için doğanın dengesini

---

⁵ Grimal,P., *Mitoloji Sözlüğü Yunan ve Roma*, (Çeviren: Sevgi Tamgüç), 1. Baskı, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1997, (s. 379).

⁶ Jung, Carl Gustav' a ait alıntılanmış bir söz, 1954. Meisel. M., *Kaos İmgelemi (Edebiyatta,Sanatta,Bilimde)*, (Çeviren:Mehmet Moral), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2019, (s. 26).

⁷ Mermer, A., *Yeni bilim paradigması ve kaos teorisi perspektifinden halkla ilişkiler.*, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 5, Sayı: 63, 2017, s. 695-705, (s. 698). akt. Tetanbaum Toby, *Shifting Paradigms: From Newton to Chaos*, Organisational Dynamics, Sayı: 26 Sayfa: 21-32, 1998. (s. 24).

⁸ Rifkin, Howard, *Entropi...*, (s. 12.)

büyük ölçüde bozan önemli bir faktör olmuştur. İnsan yalnızca doğanın dengesini bozmakla kalmamış geçirdiği her kültürel evrenin sonucunda ve özellikle de sanayi devrimiyle birlikte yeni ekonomik arayışların getirdiği yayılcı politikalar, yetmezmiş gibi bir de bunun için yapılan savaşlar insanın kendisi için oluşturduğu düzene büyük darbe vurarak kendi düzenini yıkıma uğratmıştır. Rifkin ve Howard entropi için, “O, zaman ve mekânın yatay dünyasını yöneten bir kanundur”⁹ der. Yani insansız ya da insanla birlikte doğal çevreyi sürekli değişime dönüşüme uğratan entropi yaşamın temel kanunudur. Evrenin toplam enerji muhtevası sabittir ve entropi sürekli artmaktadır”¹⁰ sözleriyle açıklanmaktadır. Yani düzensizlik ve entropi doğru orantılıdır. Hem doğanın kendi kendine yarattığı hem de insan ve doğa karşılaşmasında oluşan eylemlerde evrendeki enerji miktarı değişmese de düzensizlik arttıkça entropide artacaktır. “Kaosta düzen, düzensizliği oluşturabilmektedir, her düzensizliğin içinde kendine has bir düzen vardır, tüm yeni düzenler düzensizlikten doğmaktadır ve ulaşılan bu yeni düzen de tahmin edilemez bir yöne doğru evrilecektir.”¹¹ Her düzensizlik yeni düzenlere gebe kalacak yeni oluşumlar ortaya koyacaktır.

Başlangıçta bir fizik bilimi ve makine alanında kullanılmış bir terim olan entropi, zamanla; birçok disiplin alanında kullanılmıştır. Son çeyrek yüzyılda var olan evren ve içinde yaşayan insanın varoluşuyla ilgili konular, beşerî bilimlerin çalışmalarının etkisiyle yeniden yazılırken, entropi bu konuların içerisinde yer alan önemli bir kavram olmuştur. “İstatistik, mekanik, jeopolitik, iktisat ve ekonomi, siyaset, sosyoloji, teoloji, kent istatistiği, kimya, bilişim ve bilgisayar, coğrafya, uzay bilimleri, finans, pazarlama, sistem analizi, görüntü işleme, model belirleme, felsefe, sanat vb. bu evrensel yasadan yararlanan dallardan bazıları olarak sayılabilir”¹² Entropi son yıllarda hemen hemen bütün bilimlerin konusunu oluşturan kavramlardan biridir. Biz burada entropinin sanat, bellek, kültür kent ve duvar resmi arasındaki ilişkisini ele alacağız.

---

⁹ Rifkin, Howard, *Entropi...*, (s. 14).

¹⁰ Aynı Eser, (s. 41).

¹¹ Mermer, *Yeni bilim paradigması...*, (s. 700).

¹² Rad.,S.B., *Entropinin Görsel Sanattaki İzi*, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Resim Anasanat Dalı Sanatta Yeterlik Tezi, Ankara 2018, (s. 4-6).

1.2. KOLEKTİF KENT BELLEĞİNİ OLUŞTURAN KAVRAMLAR

Kolektif ve kent kavramlarına bakıldığında, kentlerin yapı olarak kolektif yaşam biçimini içinde barındırdığını söylemek yerinde olacaktır. Kent, insanların avcı-derleyici konar-göçer bir yaşam biçiminden yerleşik yaşama geçmeye başladığı ve doğadan hazır yiyecek bulma yerine ekip biçerek üretme sürecinde; insan yaşamında, sosyal ve ekonomik önemli değişimlerde entropinin yoğun olduğu bir dönemde ortaya çıkmış ve günümüze kadar oluşturduğu kültürel varlıkların, değişip dönüşerek bazen de yok olmasındaki entropinin etkisiyle; sürekli değişim göstererek günümüze kadar gelebilmiş yaşayan bir olgudur. “Tarım devrimiyle başlayan bir süreci tamamlayan kentleşme devriminin insanoğlu ile doğa arasındaki dayanışma ve yakınlığa son verilmesiyle, yeni bir insan türü ortaya çıkmıştır. Ve bu iki devrim, tarım ve kentleşme uygarlığımızın dayandığı temelleri oluşturmuştur.”¹³ Hout’un bahsettiği insan türünün oluşturduğu kültürde, başlangıçta var olan topluluk liderlerinin yerini zamanla kentlerde yönetici sınıf almış ve büyüyüp gelişen kentlerin yeni üretim biçimleri ortaya çıkmıştır. Özellikle 1760’larda ortaya çıkan Sanayi Devriminden sonra devleşen kentlerle birlikte büyük metropol kentler oluşmuştur. Köyden kente hatta ülkeler arası göçlerin oluşumuyla büyük kentlerde birçok etnik kökenden insanın bir araya gelen ve birbiriyle etkileşim içerisine giren insanlarla birlikte yeni oluşumlar meydana gelmiş bu yeni oluşumlardan karma yapılar doğmuştur. Kentlerde yeni oluşan bu etnik grupların bir araya gelmesi ile ortaya çıkan karma yapılar yeni bir dil oluştururlar. Yeni oluşan bu dil, kentte bir araya gelen etnik grupların oluşturduğu yeni kolektif kültürün bir ürünüdür.

1.2.1. Kolektif Bellek

Kolektif kelimesi etimolojik olarak incelendiğinde “Fransızca collectif “toplu, ortak” sözcüğünden alıntıdır. Bu sözcük Latince colligere “bir yere toplanmak” fiilinden +(t)iv ekiyle türetilmiştir”¹⁴. Fransızca collectif sözcüğü Türkçe’de de olduğu gibi ‘toplu, ortak’ anlamında kullanılmakta. Kolektif, ortak bir konuyu bir ilgiyi paylaşan veya bu konuyu gerçekleştirmek için birlikte çalışan bir grubun adı

¹³ Hout, J.L., (Çeviren: Ali Bektaş Girgin), *Kentlerin Doğuşu*, 1. Baskı, Ankara: İmge Yayın Evi, 2000, (s. 12).

¹⁴ *Kolektif*, Nişanyan Sözlük, <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/kolektif>.

olarak geçer. Bazen de bir siyasi, sosyal gücü paylaşmak, kullanmak ve fikir birliğine varmak için eşitlikçi bir temelde kararlar almak girişimleriyle bir araya gelen grupları ifade ettiği görülür. Müzik, sanatçı kolektifleri gibi. Genellikle bir grup sanatçının üretmek ve üretimlerini belgelemek amacıyla bir araya gelmesiyle ortaya çıkan ve grup kimliğiyle önemli ölçüde bağlantılı olguları içeren bilgi havuzunu, belleği bir koleksiyonu ifade eden kavramın adına ise kolektif bellek denir.

“Kolektif belleği ilk tanımlama girişimleri bireysel ilkelere dayanmaktadır; buna göre, kolektif bellek, bir grubun üyelerinin bireysel hatıralarının toplamını ifade eder”.¹⁵ Bu tanıma göre kolektif kelimesi daha çok derleme bir araya getirme şeklinde oluşturulan bir bilgi birikimini anlatıyor. Aslında “Kolektif bellekle ilgili iki farklı kavram birbiriyle yarışıyor; bunlardan biri toplumsal bir çerçeve içinde yer alan bireysel belleklerin bir potada toplanmasını, diğeri ise kendine özgü toplumsal bir olguyu ifade eder.”¹⁶ Her ne kadar toplumsal belleği, toplumsal bir olgunun adı olarak nitelendirseniz bile bu tanımlama da toplumu oluşturan bireylerin bireysel katkılarını yadsıyamazsınız. Öyleyse, Kolektif Bellek toplumu oluşturan bireylerin, bir araya gelen hatıralarının iç içe geçip bütünleşerek farklı bir boyut kazanmasından oluşmuştur diyebiliriz. Kolektif olgusunda yer alan toplum kavramı, insanların kolektif birlikteliğini ve bir arada ortak geçmiş birikimlerini ifade etmektedir.

Geçmişten günümüze aktarılan öğelerle şekillenen kolektif bilinç insanlar ile geçmiş arasındaki bağı kuran en önemli araçtır. Konuyla ilgili yapılan araştırmalar, belleğin unutulmuş ya da yok sayılan şeylerin bile bellekte muhafaza edildiğini ortaya çıkarmıştır. Bellek kavramının bir süreklilik arz ettiği ve önemli olan şey geçmiş imge, olay ya da bilginin geri çağırılabilmesini sağlayan gösterge ve temsillerin ne olduğudur.¹⁷

Gösterge ve temsiller ne olursa olsun her varlık kendi dönemine ait bir bellek taşıdır. İçinde bulunduğumuz zaman dilimini anlama ve doğru değerlendirmede kayıp

---

¹⁵ Jeffrey K. Olick, (Çeviren: Meral Güneşdoğmuş), *Kolektif Bellek: İki Farklı Kültür.*, Moment Dergi Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi, Cilt: 1 Sayı: 2, 2014, s. 175-211, DOI: <https://doi.org/10.17572/mj2014.2.175211>, (s. 185).

¹⁶ Aynı eser, (s. 175).

¹⁷ Kısakürek., Ş. & Bayazıt., E., *Kolektif Bellek, Kentsel Bellek Ve Mekânsal Bileşenlerin Kent Kimliğindeki Yeri: Kahramanmaraş Kenti Örneği*, Journal of Environmental and Natural Studies (JENAS), Cilt: 3 Sayı:1, 2021, s. 1-21, (s. 3-4), akt. Sayar Avcıoğlu, S., & Akın, O., *Kolektif Bellek ve Kentsel Mekan Algısı Bağlamında İstanbul Tuzla Köyiçi Koruma Bölgesi'nin Mekânsal Değişiminin İrdelenmesi*. İdealkent, Cilt: 8 Sayı: 22, 2011, s. 423-450.

kültür ve medeniyetlerinden bilimsel yöntemlerle elde edilen verilerin günümüzü aydınlatmasında olduğu gibi biz o anın ve yaşananların canlı tanıkları olmasak bile oluşturduğumuz kişisel bilgilerimiz ve varlıkların üzerinde barındırdıkları bellek sayesinde, geçmiş tasavvur ederek, geçmişte yaşanan olaylarla ilgili bilgi edinir, cevabını bilmediğimiz birçok konuya açıklık getirebiliriz. Kolektif bellek insanlığın oluşturduğu her şeyi içine alan tüm bilgi ve birikimlerinin tamamından oluşur.

1.2.2. Kent Belleği

“Hem edebiyatta hem de toplumun imgeleminde kent uzun zamandan beri uygarlıkla özdeş tutulmuş, Yunanca polis, Latince urbs ve civitas’tan türetilen sözcükler”¹⁸ zamanla her toplumda farklı adlandırılmıştır. Fransızca’da cite, Arapça’da Medine, Almanya ve Saksonya’dan İskandinav’ya kadar kale ya da oturma alanı anlamında burgh ya da borough, gibi isimler kullanıldığını görürüz. Her toplumda farklı anlamlarda nitelendirilen kent kavramının her birinin günümüzdeki anlamına göre kentin bir simgesi ya da kentte yaşayan bir organizmayı anlattığını gözlemleriz.

Kent, Homo Sapiensin yerleşik yaşama geçmesiyle temelleri atılarak; zamanın derinliğinde, demografik yapısıyla birlikte çeşitli parametreler kazanarak günümüze kadar büyüyüp gelişmiş, oldukça uzun soluklu bir sürecin olgusudur. Başlangıçta küçük köy yerleşimleriyle temelleri atılan, avcı-derleyici yaşam biçiminden yerleşik yaşama geçen insanın oluşturduğu bu küçük köylerin zamanla büyüyüp gelişerek kent görünümü kazanmasının en bariz farkı artı ürünlerin depo edilmesi ve ürünlerin paylaşılmasından doğan merkezden yönetim sistemine geçmeleridir diyebiliriz. Hout “gerçekte kent, karmaşık bir toplum yapısının, bireysel düzeyde çözülemeyecek sorunların üstesinden gelmesine olanak sağladığı ve kendine özgü özellikleri bulunan bir yerleşim sistemidir”¹⁹ der. Kentlerle birlikte, sosyal yaşam köy liderliğinden kent yönetim sistemine geçmiş, artık daha sistemli ve kontrollü hale getirilmiştir. Kentlerin doğuşunu araştıran ve yazan Childe, M.Ö 3000’lerde Mısır, Mezopotamya ve İndus vadisinde görülmeye başlayan toplumsal değişiklikleri kentsel devrim olarak

---

¹⁸ Benevolo, Leonardo, *Avrupa Tarihinde Kentler*, (Çev: Nur Nirven), İstanbul: Alfa Yayınları, 1995, (s. 19).

¹⁹ Hout, *Kentlerin Doğuşu...*, (s. 33).

nitelendirmiştir. Childe'ye göre; “arkeoloji tek bir Neolitik kültürün değil, ayrı ayrı neolitik kültürlerin varlığını ortaya koyar. Bu kültürler ortak temel geleneklerin, belki de değişen yerel olanak ve ihtiyaçlara uydurularak, türlü türlü uygulamaların ürünü olarak birbirinden farklılaşmışlardır”²⁰. Bu farklı özellikteki Neolitik kültürler zamanla kentlerde bir araya gelerek birçok ortak kültürün ve kavramın doğmasına neden olmuştur. Mezopotamya'dan başlayıp dünyaya yayılan kent olgusu içerisinde kültürleşmenin ve kültürleşmenin de yer aldığı çok boyutlu bir arada yaşamın ölçüsünü oluşturur. Bu nedenle kent kavramı içinde birçok kavramın oluşumunu barındırır. Kentleşme, Çarpık Kentleşme, Kültürleşme, Kültürleşme, Kentli, Kent Belleği, Toplumsal Bellek vb. gibi.

Kentler, ilkçağlardan itibaren uygarlığın üretimlerinin biriktirilmesi ve dağıtılması işlevlerini yerine getirmek üzere kurulmuş bir sistemdir. İlkçağlardan bu yana sürekli değişim ve gelişim gösteren dinamik bir organizmadır. Bu değişken yapı zaman içerisinde sosyokültürel, ekonomik, teknolojik ve fiziksel açılardan değişim ve dönüşüme uğramaktadır.²¹

Kentleşme olgusuyla birlikte toplumların ekonomik, politik, kültürel, siyasi, inanç sistemlerinde değişimler olmuş yeni bir sosyalleşme ve siyasallaşma süreci başlamıştır. Bu nedenle kentleşme, yalnız, tarımdaki gelişmelerin ve sanayileşmenin bir sonucu değil buna bağlı olarak gelişen toplumsal değişim sürecinin de bir göstergesini oluşturur. Aynı zamanda çağdaşlaşmanın da bir ölçüsüdür ve bu anlamda kentleşmeyle siyasal katılım arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Özellikle halkın söz sahibi olduğu rejimlerin kentlerinde siyasal katılımın kentleşmede önemli rol oynadığından söz etmek mümkündür.

Kentler, insanların oluşturduğu en büyük kültürel öğedir. Kendisine ait bir dili kültürü sosyal ve ekonomik yaşamı söz konusudur. Kentler, oluşumu ve yapısı gereği içinde yaşayan farklı etnik kökenlerden bir araya gelen insanların bazen kitlesel bazen de toplumsal yeni bir dil oluşturması ve yeni oluşumlarla değişime uğramış kolektif bir belleği olan yaşayan bir organizmadır.

---

²⁰ Childe., G., *Tarihe Neler Oldu*, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2006, (s. 66).

²¹ Yayınoğlu, P. E., & Susar, F., *Kent, görsel kimlik ve iletişim*. İstanbul: Umuttepe Yayınları, 2008. (s.2).

Kentsel bellek, kentte yaşayan insanların birlikte oluşturdukları kent mekânlarını, tarihi ve sosyal çevresini de içine alan kolektif bir bellektir. Bireysel bellekle, içinde yaşanan dönemin toplumsal ve kültürel olayların yanı sıra gelenekler, sosyal ilişkiler, paylaşılan mekânlarla kentsel bellekle ortak paydada birleşmektedir. Kent ve bellek ilişkisinde mekânla birey mekânla toplum arasında kurulan duygusal bağı da kapsamaktadır.

Belleğini koruyabilen kentler toplum tarafından sahiplenilen, anlamlı mekânlar haline gelmekte ve kentin kimliğinin devamlılığını sağlamaktadırlar. Diğer yandan, kolektif kentsel bellekteki yitimler, bir toplumun belli bir dönemdeki kent kültürü ve yaşama tarzının yitimi ve zamanla da kimliğinin belirginsizleşmesi anlamına gelmekte ve bu da toplumda önemli etkiler ve kayıplar yaşatmaktadır.²²

Bir kentin ayakta kalabilmesinin canlı bir hafızaya sahip olmasıyla mümkündür. Bir kent yeni yeni değerler oluştururken ne kadar geçmiş birikimine sahip çıkarsa o aranda geleceğini sağlam kurar. Kentlerin sağlıklı bir şekilde gelişebilmesi ve var olması için geçmişi yok saymadan geleceği ile arasında bağ kurarak gelişmesi gerekir. Aksi takdirde, düzensizlik arttıkça artan entropi karşısında direnemeyen kentler hafıza kaybına uğrayarak yok olurlar.

Kentlerin geçmişi değerlendirildiğinde, kent kültürünü yansıtmaları açısından kamusal alanın bir parçası olan duvarlar, kent kültürü ve estetiği alanında bilgi edinme ve tarihlendirme ölçeği olarak önemli ipuçları verir. Kentlilerin doğal ve tarihi izlerini deneyimleyebilmek için imkân tanırırlar.

1.3. DUVAR RESMİ

Anatomik görünümlü Arkaik dönem insanının, modern insana dönüşümü; soyut düşüncenin gelişim gösterme süreci için yapılan araştırmalara ve şimdiye kadar keşfedilmiş arkeolojik verilere göre, GÖ yaklaşık 120000'lerde başlayıp 50000'lere kadar tarihlendirebileceğimiz uzunca bir dönemi kapsayan zaman diliminde; sosyoekonomik, demografik ve teknolojik gelişmelerle paralellik göstermiş, özellikle imgesel ve simgesel anlatım yolu olarak ortaya çıkan ifade şekli, insanlık tarihinde önemli bir dönemecin başlangıcını oluşturmuştur.

---

²² Elhan, S., *Kentsel Bellek Bağlamında Sanayi Mirasının Değerlendirilmesi: İstanbul Haliç Örneği.*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009, (s. 23).

Antikiteden günümüze kadar, insanoğlu yaşadığı çevresel koşulların zorluklarından korunabilmek için, kolayca ulaşabildiği malzemelerle kendisine sığınaklar yapmış; doğanın zor şartlarına karşı böylece hayatta kalma şansını yükseltmeye çalışmıştır. İçinde bulunduğu zamanın koşullarının oluşturduğu entropiden en az etkilenen bu korunaklardan en etkilisi ve günümüze kadar ulaşabilenlerini kaya oyukları ve mağaralar oluşturur.

Dönem insanı, bir yandan hayatta kalma mücadelesi verirken; öte yandan verdiği yaşam mücadelesinin onda oluşturduğu duygu ve düşüncelerini somutlaştırmak için dışa vurmanın çeşitli yollarını arayarak içinde bulunduğu ortama kendinden bir şeyler katmayı amaçlamıştır. Bu yöntemlerden bir tanesi olan resim sanatı, dönem insanının; yaşam biçimi, inançları, değerleri ve kültürel kodlarıyla ilgili önemli ipuçlarının günümüze kadar gelmesini sağlamıştır. Çevresinde bulduğu her türlü malzemeyle sanat yapan insanın aralarında diğer sanat üretimlerinin de yer aldığı üretimlerden özellikle yaptığı duvar resimleri, belki de en az entropiye uğradığından, günümüze kadar gelebilen kalıcı etkiye sahip olanlarıdır.

İnsanın çevresine, kendisinden bir değer katma isteği, soyut düşünmenin gelişmesiyle başlayan bir yetisidir diyebiliriz. Soyut düşünmenin gelişmeye başlamasıyla birlikte insan doğanın verili güzelliğine karşı kendi içsel yolculuğunun sınırlarını açarak doğaya karşı bir duruş sergilemiştir. Doğa karşısındaki savunmasız varlığını sürdürürebilmek için çevresini değiştirmeye çalışmış çevresine kendinden bir şeyler katmıştır. İlk sanatsal ürünlerini içinde yaşadığı mağara duvarlarına yaptığı stilize tasvirlerle veren insan; günümüz çağdaş sanat ürünlerine kadar yapılan tüm bu sanatsal üretimlerinin tamamı, sanatçının kendini ifade edebilme; diğerlerine ve gelecek kuşaklara kendisinden bir şeyler katma ihtiyacının bir sonucu. O dönemde duvarlar mekanları sınırlandırıp insanları dış etkilerden korurken aynı zamanda dönem sanatçısının tuvali, galerisi görevini üstlenmiştir. İnsanlar mağara duvarlarına avlanmalarını, korkularını, heyecanlarını, mutluluklarını çizirken, o zamana göre dönemin ekonomik sosyal politik inanç sistemlerini yansıtan olayları tasvir etmişlerdir. Tasvirlerdeki konu içeriği, anlam ve farklı amaçlarla her yöreye coğrafyaya ve kültüre göre farklılıklar göstererek giderek gelişmiş; Fresko, Sekko, Tempera, Stukko, Enkaustik, Duvar Boyası, Kalem Boya, Püskürtme, vd. gibi teknikler kullanılmış, bu teknikler günümüze kadar gelmişlerdir. Duvar resimlerinde

kullanılan bu boyama tekniklerinden en dayanıklı olanı Freskolardır. Bu teknikte boyama sıva henüz kurumadan yaş sıva üzerine yapıldığı için boya harcın içine hapsolür ve fresko tekniğıyle yapılan resimlerin entropisi diğer tekniklere göre daha az olur. Antikiteden ve Arkaik dönemden en iyi duvar resimlerini fresko tekniğinden günümüze ulaşmış olması bu nedenledir.

Duvar Resimlerinin temaları her dönemde değışen parametrelere bağılı olarak farklılaşmıştır. Dönemine göre değışip farklılaşan duvar resimlerinin Prehistorik çağlarda konusunu; hayvanların avlanması, kutsallığın sembolü eller, insan, hayvan figürleri gibi temalar oluştururken; yerleşik yaşama geçildikten sonra bu resimlere ev planları yanında ritüeller eklenmiş. Mezopotamya kültüründe önemli bir yeri olan Sümerler döneminde resim sanatı önemli bir yer almıştır.

Sümer saray avlularının duvarları resimlerle doludur. Bunların bazıları dini törenleri; bazıları kral ve tanrı arasındaki törensel ilişkileri canlandırmaktadır. Ağaçlar, kuşlar ve çiçeklerle dolu bahçeler; kanatlı aslanlar, stilize edilmiş, yani temel nitelikleri kaybolmaksızın birleştirilerek şematik duruma getirilen insan, hayvan ve bitkiler çizmişlerdir. İnsan figürlerinde derinlik olmayıp, iki boyutludurlar. Baş ve bacaklar yandan; göz, sakal ve göğüs cepheden yapılmıştır. Önemli kabul edilen kişinin figürü, diğerlerinden daha büyüktür.²³

Mezopotamya resim sanatının konularını mitolojiden aldığı ve toplumdaki hiyerarşik yaşamın resmede yansıdığını söylemek mümkün.

Mısır'da “Kabartma ve duvar resimlerinde çalışan insanlar, musiki aleti çalanlar, koro halinde şarkı söyleyenler yer almaktadır. Figürler yatay hatlara ayrılmış süs kuşağı içinde gösterilmiştir. Tanrı ve krallar, diğer insanlardan daha büyük biçimlendirilmiştir. Figürler genellikle soldan sağa doğru ilerlemektedirler. Baş, göğüs, kol, karın, bacak ve ayaklar profilden gözler ve omuzlar cepheden gösterilmiştir. Mısır resminde perspektif yoktur. Bir yüzey resmidir.²⁴

Antik Mısır resminin Mezopotamya resminde olduğu gibi sosyal yaşamdaki hiyerarşik yapının resmin konusunda yansıdığını farklı olarak da Mezopotamya'ya

---

²³ Ay, Dilan. *Antik Mısır ve Mezopotamya Sanatına Karşılaştırmalı Bir Bakış.*, İdil Sanat ve Dil Dergisi, Sayı: 106, 2023 Haziran, s. 763–778. DOI: 10.7816/idil-12-106-08, <https://www.idildergisi.com/makale/pdf/1671019143.pdf>, (s. 770), akt. İnanç, Aysun. Eski Mezopotamya'da Resim ve Heykel Sanatı., T.C Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2017, (s. 48).

²⁴ Şişman,A., *Sanata ve Sanat Kavramlarına Giriş*, Birinci Baskı, İstanbul: Literatür Yayınları, 2011, ISBN: 978-975-04-0558-7, (s. 95)

göre sanatın sosyal yaşamda önemli bir yer kapladığını anlıyoruz. Antik Yunan’da ise “Bu dönemin resim ustası Kloonaile Kimon’dur. Bu ustanın duvar resmi yaptığı metinlerde yer almasına rağmen yaptığı resimler günümüze ulaşmamıştır. Yunan resminin büyük ustalarından birisi de Polygnotos’tur. Mitolojik sahnelerde psikolojik ifadelerle ulaştığı ve derin anlamlar kazandırdığı görülür.”²⁵ Yunan resim sanatında da mitolojik konuların devam ettiğini söylemek mümkün.

Roma İmparatorluk döneminde Anadolu’daki Roma resim sanatının en dikkate değer örnekleri Efes antik kentinde bulunmaktadır. Efes duvar resimleri, özellikle İtalya’da Roma resim sanatının yüksek kalitedeki örneklerinin bulunduğu Pompeii duvar resimleriyle birtakım benzerlikler içermektedir. Her iki yerin duvarlarında betimlenen mitolojik sahneler, filozof betimlemeleri ve teatral sahnelerin benzerliği oldukça dikkat çekicidir.²⁶

Roma Döneminden sonra gelen Orta çağ da Roma İmparatorluğunun çökmesiyle birlikte ekonomi zayıflamış ve kültürel yönden gerilemenin yaşandığı karanlık çağa girilmiştir. Orta çağ sanatı Hıristiyanlık inancının etkisinde kilise baskısının ön planda olduğu bu dönemde sanatçılarla sadece din içerikli konulardan oluşan eser üretmeleri istenmiştir. Uzunca bir zaman diliminden sonra gelen Rönesans döneminde, sanat tekrar önem kazanmaya başlamış, resimde ve heykeltçilikte ilerlemeler olmuş. Rönesans’la birlikte insanın birey olarak bağımsız hareket edebildiğini ve çevresiyle ilgilenmeye başladığını görürüz. Resimdeki dini konuların yanında; doğanın resmin konusu olduğunu, sanatçıların kendi hayal dünyalarını yansıtan eserler vermeye başladıklarını görüyoruz. Giotto di Bondone ile başlayan dönemin önemli ressamı Leonardo da Vinci, Michelangelo Buonarroti, Raffaello Sanzio, Albrecht Dürer, ve Jacobo Tintoretto, Sandro Botticelli, Hieronymus Bosch, Donatello gibi sanatçıların Rönesans döneminin önemli ressamlarından. Dönemin önemli duvar resimlerinden olan; Sistine Şapeli’nin duvarına Michelangelo’nun yapmış olduğu freskosu, yaklaşık dört yılda tamamladığı muhteşem eserdir. Eserde Karanlık ile Aydınlığın Ayrılması, Güneşin Ayın ve Bitkilerin Yaratılması, Suların Gök Kubbeden Ayrılması, Âdemin Yaratılışı, Havva’nın Yaratılışı, İlk Günah ve

²⁵ Şişman, A., *Sanata ve Sanat Kavramlarına Giriş...* (s. 108).

²⁶ Şehnaz, E., *Roma Dönemi Efes ve Pompeii Duvar Resimlerinin İkonografik Açıdan Değerlendirilmesi*, Sayı: 12, Yaz 2014, s. 1-10, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/203748>, (s. 2).

Cennetten Kovuluş, Tufan / Nuh Tufanı, Peygamberler ve Kahinler, Libyalı Kadın Kâhin, Cumae Kahin Kadın / Kumalı Kadın, Mahşer gibi Hristiyanlığa ve havarilere dair, İncil’de yer aldıkları sıralarına göre sahnelerin yanında İsa’nın çarmıha gerilişi, yeniden dünyaya gelişi gibi konuların yer aldığı sahnelerden oluşan Michelangelo’nun ustalık eseridir. Bir Rönesans akımı olan Maniyerizm sanat akımında duvar resmi için güzel bir örnek olan;

Michelangelo’nun Sistine Şapeli’nin yan duvarına yaptığı Mahşer adlı eser büyük bir kompozisyona sahip olup Maniyerizm’in başlangıcı olarak görülebilmektedir. O dönemin özellikleri göz önünde bulundurularak irdelenmesi gereken bu eser yapısal olarak Rönesans resim özelliklerinin naturalist yapısının aksine uçuşan figürler, abartılar, perspektif problemleriyle maniyerist resmini oluşturmuştur.²⁷

Maniyerizm eserlerinde figürlerin anatomisinde bozulmalar olmuş; boylar, kol ve bacakların uzadığı görülür. Bu dönemde “Geç Gotik dönem resim sanatında bilinen kuralların esnediği, süregelen anlatım biçimlerinin yerini doğacı betim, gözlemlere bırakmaya başladığı görülür.”²⁸ “Giotto (1276-1337) 14. yüzyılın başında Assisi ve Padova adındaki yerleşim yerlerinde yapılarada yaptığı duvar resimleriyle Ortaçağ’ın geleneksel resim anlayışını oluşturan yüzeysel ve bilinen biçim kurgusunu aşmış, mekân, hacim ve anlatım açısından resim sanatında yeni düzenlemelere ulaşmıştır.”²⁹ Barok dönemde, Gotik ve Rönesans dönemin büyük ustalarının resim sanatına mimari etki noktasında bulduğu özgün çözümler üzerine yeni eklemelerin yapılması zorluğu dikkate alınarak, resim sanatının mimariden etkisinin yoğunluğunun azaldığı ileri sürülebilir. Caravaggio’nun Contarelli Şapel için ürettiği;

Aziz Matta resimleri bu kapsamda, mimari mekân ve resim etkileşimine örnek olarak gösterilebilir. Sözü edilen bu eserler, mekân ve resmin işlevsel olarak birbirini destekleyen bir yapıda olmakla birlikte, kompozisyon, biçim ve içerik açısından ilgili

---

²⁷ Geçen, F. & Bayram D., *Maniyerizm Sanat Anlayışında Eserlerdeki Biçimsel Bozulmalar Ve Vurgu*, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 14, Sayı: 38, Ağustos 2021, s. 374-396, DOI: <https://doi.org/10.14520/adyusbd.746414>, (s. 383), (s.383)

²⁸ Ülger, K., *Gotik, Rönesans Ve Barok Dönem Resim Sanatının Heykel Ve Mimari Disiplinleriyle Etkileşiminin Sanat Eserleri Odağında İncelenmesi*, Akademik Sanat, Araştırma Makalesi, Sayı 21, 2024, s. 127-150, DOI: 10.34189/asd.2024.21.009, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3600372>, (s. 136) akt. Arda, Z., Şahin, H. ve Büyükkol, S., *İlkçağdan Modernizme; Bilim, Sanat ve Felsefe Buluşmaları*. Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 3, 2013, 136-144, (s. 140).

²⁹ Aynı Eser (s. 136), akt. Arda, Z., Şahin, H. ve Büyükkol, S., *İlkçağdan Modernizme; Bilim, Sanat ve Felsefe Buluşmaları*. Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 3, 2013, 136-144, (s. 141-142).

şapelin mimari yapısıyla ilişkilidir. Caravaggio bu eserlerle adeta mekân ve resimleri birbirleriyle bütünleştirmiştir.³⁰

Barok sonrasında gelen Neoklasik dönem Barok dönemini aşırı dekoratif ve şatafatlı bulmuş ve ona karşı çıkarak Antik Yunan ve Roma dönemine ait stilleri ve fikirleri somutlaştırmaya çalışmıştır.

Neoklasik dönemle birlikte resim sanatında sanatçıların duvardan uzaklaşarak daha çok tuval ve taşınabilir nesnelere üzerine resim yaptığını görmekteyiz. Yirminci yüzyılın ortalarında sorunlarına çözüm arayışlarında halkın ortak malı olan; park, meydan, alan, stadyum gibi alanları halkın ortak sorunlarını dile getirdiği mekân olarak kullanılmalarıyla ortaya çıkan kamusal alan kavramıyla birlikte resim sanatının kamusal alanların duvarlarına yansımalarıyla büyük ölçekli duvar resimleri ortaya çıkmıştır. “Sokaklar toplumsal sorunların tepkiye dönüştüğü mekânlar olarak görülmekle birlikte halkın bir ideolojiye inandırılması ve/veya değişime alıştırılması için de kullanılmıştır. Sokakların bu etkisi, sanatın duvarlara yönelmesinde ve bir kamusal alan yaratmasındaki önemli nedenlerdendir”.³¹ Bugün günümüzde kamusal alanda duvar resmi hala geçerliliğini sürdürmektedir. Her ne kadar üzerindeki temalar toplumdan topluma değişim gösterse de insana ait insanca sorunları dile getirmesi bakımından insanın ortak sesi olma niteliği taşımaktadır.

---

³⁰ Ülger, K., *Gotik, Rönesans Ve Barok Dönem Resim Sanatının Heykel Ve Mimari Disiplinleriyle Etkileşiminin Sanat Eserleri Odağında İncelenmesi...* (s. 144), akt. Kara, E., *Caravaggio'nun Contarelli Şapel Resimlerinin Mimari Mekânla İlişkisi*. Journal of Arts, Cilt: 1 Sayı: 3, s. 1-8, <https://doi.org/10.31566/arts.2018345688>.

³¹ Karaca, A., *Devrim, Sanat Devlet İlişkisi; Meksika Duvar Resimleri*, Aydın Sanat, Cilt: 8 Sayı: 15, Haziran 2022, s. 1 - 14, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2193677>, (s. 1).

İKİNCİ BÖLÜM

DUVAR RESİMLERİNİN GELİŞİM SÜRECİNE GENEL BİR BAKIŞ

Arkeolojik veriler incelendiğinde, duvar resimlerinin tarihöncesi devirlerinden Paleolitik dönemde ortaya çıktığını anlayabiliyoruz. Arkeologlar arasında ortak bir kanı olarak kabul edilen ölü gömme geleneklerinin ortaya çıkması; soyut düşüncenin geliştiği anlamına gelir. Sanat ise sembolik düşünme ve soyut düşüncenin bir arada kullanılmasıyla ortaya konan bir olgudur. Sembolik düşüncenin ilk ürünlerini alet üretimiyle Alt Paleolitik dönemde vermeye başlayan insan Orta Paleolitik dönemde soyut düşüncenin gelişmesiyle ölümlerini gömmüş Üst Paleolitik dönemde ise soyut düşünce ve sembolik anlatımla sanatsal üretimlerini vermeye başlamıştır. “Paleolitik dönem insanının alet üretme yetisinin gelişmesiyle birlikte sanatsal üretimin başlangıcı, “Homo cinsinin bilişsel süreçlerinin farklılaşması hipotezi; imge, simge, mit, bilinç, Şamanizm, ölü gömme uygulamasının başlangıcı, anlamı, modern insan davranışının ortaya çıkışı gibi birçok kavram ekseninde değerlendirilmektedir.³²” Paleolitik dönem insanı, alet üretiminin başlamasıyla; kendi yetisinin farkına varmış olduğu bir dönemde, bilişsel yaklaşımlarla doğadan ayrılma sürecine girmiş, içinde bulunduğu çevresini kendi ihtiyaçlarına göre şekillendirmeye başlamıştır. “Öte yandan ölümlerini sembolik ve ‘toplumsal bir ilerleme’, belki de ‘dini’ bir inanışın göstergesi olarak kabul edilecek şekilde, bilinçli olarak kazılmış mezarlara gömenlerin, Orta Paleolitik dönemde yaşamış Neandertaller ile anatomik açıdan modern görünümlü

---

³²Yılmaz,Y, *Tarihöncesinde Sanat ve Bağlamları*, Tykhe, Cilt: 6 Sayı: 11, 2021, 178-215, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2030183>, (s. 180), akt. d’Errico, F. & Stringer, C.B., *Evolution, revolution or saltation scenario for the emergence of modern cultures?* Phil. Trans. R. Soc. B., Sayı: 366, s. 1060-1069. doi:10.1098/rstb.2010.0340., ve, Gaussein, P., *L’art mobilier au paléolithique supérieur: complexité de l’identité et des réseaux de Cro Magnon*. (Editör: Gauvard C.), *Appartenances et pratiques des réseaux*, 36-49, içinde, Édition électronique du CTHS , 2017, (s. 36).

insanlar oldukları görülmektedir”.³³ Bilinçli olarak kazılmış mezarlara ölülerini gömmüş olmaları dönem insanında öteki dünya inancının varlığından ve soyut düşüncenin geliştiğinden söz ederken ortak acıların birleştiriciliğinden hareketle ölülerini gömerken beraberinde yaptıkları toplu ritüellerin olduğundan söz edebiliriz.

İlk bulgularına Güney Afrika’da yaklaşık GÖ 110,000’lerde rastlanan olasılıkla mezar buluntusu olduğu düşünülen kalıntılara Homo Sapiensler ve Neandertallere ait olduğu düşünülen mezarların tüm tartışmalara rağmen tarihlendirilmesi yine GÖ 90.000’li yıllara tarihlendirilebilmektedir. Sanat üretiminde zorunlu olarak kullanılan malzemeler “Alt Paleolitik’e tarihlenen renklendirici maddelerin kazıma, pişirme vb. yollarla bilinçli olarak elde edilmesi ve kullanılmasıyla ilgili en eski izler yaklaşık olarak GÖ 500.000 önceye aittir”.³⁴ Sanat üretiminde soyut düşünce ve sembolik ifade bir arada kendini göstermektedir. Bu bilgiler bir arada değerlendirildiğinde; sanat malzemesi olarak kullanılan malzemelerin ölü gömme geleneğinden ve sanat üretiminden çok daha önce üretildiği sonucuna varabiliriz. Yani dönem insanı; Alt Paleolitik dönemim başlarında ürettiği ilk aletle çıktığı yolda, Alt Paleolitik dönemin sonlarına gelindiğinde bilincinin arttığını ve o tarihten sonra yaptığı her etkinliğinde artarak devam ettiğinden söz edebiliriz.

Bu dönemde anatomik görünümlü Arkaik dönem insanında öteki dünya bilincinin oluşmaya başladığı, “başka hiçbir canlıda görülmeyen bu bilinç en eski dönemlerden beri insanoğlunun dikkatini ölüm olayına yoğunlaştırmasına da neden olmuş gibi görünmektedir”.³⁵ Bu konsantrasyonla ölüm teması üzerinde düşünmeye başlayan dönem insanı bir yandan korku ve endişeleriyle başa çıkma çabası içerine girerek yaşamını kolaylaştırmak için alet üretirken; diğer yandan öteki dünya bilincini

---

³³ Karakaoç M., *Paleolitik Çağda Mezarlar Ve Ölüm Kavramı.*, folklor/edebiyat, Cilt: 22, Sayı: 87, 2016, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/542002>., (s. 173), akt. Bogucki, Peter, *İnsan Toplumunun Kökenleri.* (Çeviren: Cumhuriyet Atay), İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2013, (s. 94), ve, Lewin, Roger, *Modern İnsanın Kökeni.* (Çeviren: Nazım Özüaydın), Ankara: TÜBİTAK Yayınları, 2008, (s. 232).

³⁴ Yılmaz, Y., *Tarihöncesinde Sanat...*, (s.183), akt. Paillet, P., *Art et comportements symboliques au paleolithiques: Quelques points de vue actuels.*, J. Gagnepain (Ed.), La préhistoire de l'Europe occidentale, un bilan des connaissances à l'aube du IIIe millénaire, 2015, s. 87-101.

³⁵ Karakaoç, M., *Paleolitik Çağda Mezarlar...*, (s.173), akt. Uhri, Ahmet, *Anadolu'da Ölümün Tarihöncesi: Bir Geleneğin Oluşum Süreçleri.*, İstanbul: Ege Yayınları, 2010, (s. 31).

bir adım daha ileriye taşıyarak ürettiği malzemelerden ölenlerin öteki dünyada bu eşyaları kullanabileceklerini düşünerek mezarlarına ölü hediyeleri bırakmışlardır. “Davies’e göre, bunlar: boncuklar, takılar gibi süslenme nesnelere, ritüel davranışlar, betimlemeler, ölü gömme uygulamaları ve ölü nesnelere, bakıma ihtiyacı olan bireylerle dayanışma şeklindedir.”³⁶ Yapılan bu eylemler düşüncenin gelişerek dönem insanının çevresinde olup bitenlerini sorguladığı kendisi dışındaki diğer insanlarla bağ kurduğunun bir göstergesidir. Bu dönemde kültürün yavaş yavaş bireysel üretimlerden çıkıp topluluksal bir boyut kazandığından söz edebiliriz. Böylece, geçmişten günümüze kadar uzanan insanlık tarihinin kültürel birikimlerinin temelleri, Alt Paleolitik dönemden itibaren atıldığını söyleyebiliriz.

Alt Paleolitik dönemden başlayarak, kültürel bir varlık olma sürecine giren insanın ürettiği; el baltaları, boncuk, takı, süslenme nesnelere, ölü gömme ritüellerinde kullandıkları kırmızı boya pigmentlerine ait kalıntıları, bazı araştırmacılar homo türünün sadece boyayla tanışmış olmasını temel gereksinim malzemesi olarak boya kullandığını değil, aynı zamanda; dönem insanının estetik algısının dışavurumunda, boya kullanmış olduğunun bir göstergesi olarak yorumlamaktadır. Orta Paleolitik dönemde ise üretilen kültür varlıklarının sayılarında ve çeşitlerinde artış görülmüş. Her ne kadar tarihöncesi sanatının yorumlanmaya başladığı ilk dönemlerde, dönem sanatına hak ettiği değer verilmeyerek, boş zaman geçirirken yapılan şeyler olarak değerlendirilmiş olsada; Üst Paleolitik dönemde mağara duvarlarında görülmeye başlayan resimlere, üretilme amaçları ne olursa olsun, günümüz duvar resim sanatının en azından prototipi olduklarını söyleyebiliriz.

Görüldüğü üzere duvar resimlerinin temelleri mağara duvar resimleri ile atılmış olsa da Neolitik dönemden itibaren insanların yerleşik yaşama geçmesiyle birlikte mimari-sanatla iç içe geçmiş disiplinler arası bir sanat anlayışı ortaya çıkmıştır. Mezopotamya, Mısır, Yunan ve Roma uygarlıkları sanat üretimlerinde özellikle tapınak ya da kutsal alanların duvarlarına resimlerin yanında kabartmalarla, iç içe geçerek mekânın bir parçası gibi tasvir edilmiştir. Romalı mimar-mühendis Vitruvius, kaleme aldığı mimarlık üzerine on kitap adlı eserinde duvar resimlerinin mekânın bir

---

³⁶ Yılmaz, Y., *Tarihöncesinde Sanat...*, (s.180), akt. Davies, S., *Behavioral modernity in retrospect*. Topoi, Sayı: 40, s. 221–232, 2021, <https://doi.org/10.1007/s11245-019-09671-4>.

parçası olarak tasarlandığını açıkça belirtmektedir. “Diğer bölmeler için, yani ilkbahar ve yazın kullanılacak olanlarla, atrium ve peristiller için eskiler, nesnelere gerçekçi resimlerini gerekli görüyorlardı.”³⁷ Söylemiyle, sanatın mekânın bir parçası olarak, insanın var olduğu her mekânda yaşamını sürdürmeye devam etmiş olduğunu anlıyoruz. Özellikle mimari yapının bir parçası olmuş duvar sanatının, hemen her dönemde varlığını sürdürmeye devam ettiğini, sanatın kendi dinamiklerine göre; yaşandığı dönemin bir yansıtıcı görevini üstlendiğini anlarız.

Antik çağın sonunda Avrupa’da feodal sistem görülmeye başlar. Orta çağ olarak adlandırdığımız bu dönemde toplum kilise etkisi altında, sanatta kilisenin etkisinde ürünler verdiği için eserlerde daha çok dinsel temalı konuları içermektedir. Sanatın özerkleşmediği bu dönemde üretilen “Orta çağ katedrallerindeki heykeller ya da dinsel oyunlar kolektif şekilde alımlanırdı.”³⁸ Yaşamın koşullarının zorunlu ve sorgusuz birlikteliğinde üretilen sanat sanatçının özgür iradesinden çok toplumsal bir yönlendirme sonucunda üretildiğinden dolayısıyla üretim kolektifti.

Orta çağın sonlarına doğru yaşanan coğrafi keşifler, yapılan bilimsel çalışmalar ve buluşlar toplumu derinden etkilemiş ve toplumu geliştirerek kültürel yönden değişimine neden olmuş. Toplumdaki bu değişimler Rönesans’ın doğmasına zemin hazırlamıştır. “Rönesans’ta sanat ile bilimler arasında kurulan bağ, sanatın ritüelden bağımsızlaşmasının ilk evresi olarak yorumlanmak zorundadır. Sanatın dinsel olanla dolaysız bağını koparması, tamamlanması asırlar sürdüğü için analizi de çok zor olan o sürecin – yani sanatın özerkleşmesi sürecinin – kilit noktası olarak görülecektir”.³⁹ Bu dönemde kilisenin etkisi azalmaya başlamış, insan ve insan üretimleri önem kazanmıştır. Toplumdaki bu gelişmeler sanattın da olumlu yönde gelişmesini sağlamıştır. Sanat özerkleşmeye başlamış dönem için önemli sanatçılar yetişmiştir. Michelangelo’nun yapmış olduğu Sistine Şapeli döneme damgasına vuran oldukça önemli bir duvar resmidir.

---

³⁷ Vitruvius, *Mimarlık Üzerine On Kitap*, İstanbul: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları Mimarlığın Uluslararası Kaynakları: Güzel Sanatlar Matbası, 1998, (s. 156).

³⁸ Gökova, H., *Duvar Resmi Uygulamalarında Yüzeye Dönük Görsel Çözümler*, Akademik Sanat Tasarım Ve Bilim Dergisi, Sayı:1, s. 1-13, (s. 3), akt. Bürger, P., *Avangard Kuramı* (Çeviren: E. Özbek), İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, (s. 73).

³⁹ Aynı Eser, (s.3), akt. Bürger, P., *Avangard Kuramı* (Çeviren: E. Özbek), İstanbul: İletişim Yayınları, 2004, (s. 92).

Aydınlanma Çağı ve Sanayi devrimi ile teknolojik gelişmeler, endüstriyel üretimin artması ve küreselleşme toplumsal yaşamı değiştirmiş; farklı iş kolları açığa çıkmış, farklı iş kollarının doğması, köylerden kentlere doğru göçlerin yaşanmasına neden olmuştur. Sanayi devrimiyle teknolojik gelişmelerin yanında sanat ve bilimde de hızlı gelişmeler olur. Sanattaki özerkleşme diğer sanat dallarında olduğu gibi resim sanatı alanında özellikle duvar resminin misyonunu ve gelişimini de etkilemiştir.

Kent yaşamı, insanlık tarihinde yaklaşık olarak M.Ö. 3500-4000 yıllarında görülmeye başlamış olsa da sanayi devrimi sonrasında teknolojinin gelişmesine bağlı olarak yaşanan sanayide devrimle farklı bir boyut kazanmıştır. Göçlerle kentlerin büyümesi kentlerde yeni sorunların doğmasına yol açmıştır. Kent yaşamının getirdiği; işsizlik, düşük ücret, geçim sıkıntısı gibi zorluklar; siyasi, sosyal, ekonomik ve toplumsal olayların doğmasına neden olmuş; buna bağlı olarak yaşanan işçi eylemleri, kitlesel ve örgütsel eylemlerin başlamasına neden olmuştur. Kentte yaşayan halkın, yaşamın ortak sorunlarını paylaşmak için meydanlarda ve kentin belli başlı yerlerinde toplantı yaparak çözüm aramaya çalıştığı bu dönemde ilk kez kamusal alan kavramı kullanılmaya başlanmıştır.

Habermas'a göre; "Kamusal alan, modern toplum kuramlarında, toplumun ortak yararını belirlemeye ve gerçekleştirmeye yönelik düşünce, söylem ve eylemlerin üretildiği ve geliştirildiği ortak toplumsal etkinlik alanına işaret etmek için kullanılan kavramdır."⁴⁰ Modern toplumda ortaya konan kamusal alan verileri, o güne kadar toplumun birikimsel olarak oluşturduğu kolektif belleğinin bir ürünüdür.

Çağdaş sanat anlamında duvar sanatının gelişmesinde Meksikalı ve Amerikan sanatçılarının katkıları büyüktür. Meksika'da Diego Rivera, Jose Clemente Orozco ve David Alfaro Siqueiros adlı sanatçılar yayınladıkları manifesto ile müzelere karşı olduklarını açıklayarak toplumun ortak sorunlarının paylaşıldığı, halkın kolayca ulaşabileceği alanlarda resim yapacaklarını açıklamışlardır. Meksika'da yaşanan toprak, iş eğitim temelli reformlarla ilgili devrim yöneticileri dönemin sanatçılarını desteklemişler ve sanatçılar bu dönemde devrim süreciyle ilgili sahneleri kamu

---

⁴⁰ Parlakkalay, H., *Kamusal Alanda Sanat ve Sanat Eserleri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 22 Sayı: 4, Aralık 2020, 1157-1172, (s. 1162), akt. Habermas, J. Kamusal alanın Yapısal Dönüşümü, (Çeviren: Bora, T. & Sancar, M.), 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2003, (s. 96).

binaları duvarlarının iç ve dış yüzeylerine resimlemişlerdir. Bu dönemde kamusal alanda otoritenin isteğiyle yapılan eserler mekanla bütünleşik olarak planlanmış ve uygulanmıştır. Sonrasında gelişen süreçte, örneklerine Antik dönemde de rastladığımız grafitlerin katılımıyla oluşturulan, Amerika ve Avrupa'da özellikle amatör ruhlu sanatçıların öncülüğünde toplumsal propaganda içerikli duvar resimleri görülmeye başlamıştır. Toplumda yaşanan sorunlarla ilgili hemen her konuya dikkat çeken bu resimler başta adalet olmak üzere; eşitlik, kadın hakları, hayvan hakları, çocuk hakları, ırkçılık, ötekileştirme, özgürlük, işsizlik gibi toplumsal temaların yer aldığı spontane gelişen ifadelerden oluşur. Bu resimlerde, resmin ilk ortaya çıktığı zamandan günümüze kadar geçirdiği evreler; kentsel sorunların değişmezlik kuralını açıkça ortaya koyan ve doğanın kadim kuralı entropinin resim sanatındaki dönüşümüne olan katkısından doğan; ilksel çağlarda yaşayan insanın içsel yolculuğunda, hesapsızca ve özgürce kendi benliğini ortaya koyma şeklinin; zaman zaman kent otoritelerinin zorbalıkları karşısında, kendi benliğini dile getirmekte dolaylı anlatımlarla kendinden uzaklaşmak zorunda kalan; zorluklar karşısında gerektiğinde; öz benliğine dönen sanatçının üretimi bu resimler, ilksel resimlerin günümüzdeki modern versiyonuna dönüşümündeki sanatçının; kendiyle yeniden buluştuğunun bir göstergesidir.

Günümüzde gelinen noktada, kamusal alanda yapılan toplumsal odaklı sanat etkinliklerinin en belirgin özelliği; aracısız bir şekilde erişilebilir olmasıdır. İzleyici, sanat ortamının yarattığı serbest imgesel çağrışımlarla ürettiği duvar resimlerine yalnızca izleyici olarak kalmayıp, kimi zamanda katılımcı durumuna geçebilmektedir.

Son yıllarda, sokak sanatı adı altında sürdürülen sanatların içinde yer alan duvar resmi, her dönemde olduğu gibi günümüzde de önemini korumaya devam etmektedir.

2.1. GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE DUVAR RESİMLERİNE GENEL BİR BAKIŞ

Bu bölüm duvar resmi bağlamında erken örneklerle başlayıp günümüze kadar devam eden süreçte duvar resimleri ele alınmıştır.

En eski duvar resmi Avrupa keşiflerindeki son buluntulara göre G.Ö. 64000-40000 yıllarına kadar tarihlendirilmektedir. Kaya sanatı olarak adlandırılan duvar resimleri “iyi korunduğu bilinen derin mağaralarda, bir bölümü uçurumların eteklerinde kaya altı sığınaklarında, boşlukların girişlerinde ve özellikle açık havadaki kayaların yüzeylerinde bulunmaktadır.”⁴¹ Mağara resimlerinde işlenen konular genellikle çevresinden koparılmış hayvan tasvirleri ve sahneleri insan hayvan figürler ve eller olarak karşımıza çıkar. “Sanatsal ürünler resim, gravür, heykel olmak üzere üç farklı teknikle üretilmektedir. Güney-Batı Fransa’da duvardaki gösterimler, ağırlıklı olarak, büyük kalker bloklar ve bu bloklardan ayrılmış parçaların üzerine derin gravür tekniğiyle işlenmektedir.”⁴² Teknik olarak; çizme ve püskürtme teknikleri de yoğun olarak kullanılmıştır. Boya olarak daha çok kırmızı ve sarının tonlarından oluşan renkler için okr sarısı, kırmızı aşı boyası turuncunun elde edilmesinde toprak ve demir oksit kullanılmış. Siyah renk kömür ve karbon manganezden elde edilmiş. Bunların yanında doğal taşlardan yararlanılmıştır.

2.1.1. Duvar resmi bağlamında yerleşik yaşam öncesinden erken örnekler

Paleolitik dönemde insanının yaşam alanı olarak seçtiği mağaralar ve kaya sığınaklarında karşımıza çıkan resimler, duvar resim sanatının erken örneklerini oluşturur. Dünyanın dört bir yanına dağılmış şekilde yaşayan Paleolitik Çağ insanının hayatı, yaşam biçimi, korkuları, inancı ve sosyal yaşamı hakkında bilgi edinebilmemize yardımcı olan en önemli kaynaklardan biri Duvar Resimleridir. Yapılan arkeolojik kazı sonuçlarına göre; “Günümüzden 77 bin yıl önceye ait olduğu düşünülen ve Cape Town yakınlarında yer alan Bolombos Mağarası’nda ele geçen,

⁴¹ Yılmaz, Y., *Tarihöncesinde Sanat...*, (s. 196), akt. Clottes, J., *L'art rupestre dans le monde*, 2004, https://www.elio.fr/BIBLIOTHEQUE/lart_rupestre_dans_le_monde.asp, (s. 1).

⁴² Yılmaz, Y., *Tarihöncesinde Sanat...*, (s. 196), akt. Sauvet, G., *L'Art paleolithique, données et hypotheses*. A. Fine, E. Perron, F. Sacco, (Ed.), PufPsychanalyse et Préhistoire, 1994, s. 167-182, (s. 169).

üzerinde kazıma çizgilerle oluşturulmuş baklava motifleri olan okra parçası aynı zamanda, dünyadaki en eski sanat ürünü olarak da değerlendirilmektedir”⁴³ İnsanlık tarihinin uzun soluklu zaman dilimini düşündüğümüzde insanın resim sanatıyla ilgili ürün vermesi; ilk sanat ürünü olarak bilinen okra parçası incelendiğinde, sanat üretiminin günümüze yakın bir dönemde başladığı; insanın yonga yüzeyinden hemen sonra resim yüzeyi olarak duvarı kullandığını görürüz. O dönemde resimlerini, sığınak olarak kullandıkları mağara duvarlarını ve kaya oyuklarının duvarlarına olasılıkla günlük yaşamın bir parçası olan olayları resmetmişlerdir. Görsel:1’deki İspanya’daki La Pasiega mağara duvarında yer alan bu resim Paleolitik dönemde ele geçen en erken duvar resim sanatı ürünü olarak nitelendirilmektedir. Üzerinde olasılıkla merdiven olabileceği düşünülen bir nesne ve etrafında stilize hayvan, insan figürlerinin yer aldığı bu resmi incelediğimizde bir olay örgüsünden söz edebiliriz.

Görsel 1: La Pasiega Mağarası Duvar Resimi, İspanya.

Ertuğrul, E., *İlk Defa Neandertallerin Yaptığı Mağara Resimleri Bulundu*, Arkeofili İnternet Dergisi, 2018, <https://arkeofili.com/neandertaller-tarafindan-yapilmis-magara-resimleri-bulundu/>. Erişim Tarihi 04.12.2024

İspanya’daki La Pasiega mağarasında merdiven şeklindeki bu resim (Görsel 1) 64.000 yıldan eski ve Neandertaller tarafından yapıldı. C: P. Saura. İspanya’da bulunan en az 64.800 yıllık mağara resimleri, modern insanların Avrupa’ya gelmesinden yaklaşık 20.000 yıl öncesine tarihleniyor; yani Neandertaller tarafından yapılmış.⁴⁴

Bu resimlerden anlaşıldığına göre o dönemde soyut düşüncenin geliştiğini ve dönem insanının boyayı keşfetmiş olduğunu görebiliyoruz.

⁴³ Lewis-Williams, J.D., *Mağaradaki Zihin*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015, (s. 95).

⁴⁴ Ertuğrul, E., *İlk Defa Neandertallerin Yaptığı Mağara Resimleri Bulundu*, Arkeofili İnternet Dergisi, 2018, <https://arkeofili.com/neandertaller-tarafindan-yapilmis-magara-resimleri-bulundu/>.

Resim yapımında kullandıkları boyalara baktığımızda okr sarısı kırmızıyla birlikte en çok kullanılan rengi oluşturuyor. Kırmızı, ister Neandertal olsun isterse Homo Sapiens olsun ya da ilksel birçok kültürden günümüze kadar uzanan birçok kültürde kırmızı rengin bir sembol olarak kullanıldığı görüyoruz. Kırmızı renk hayat veren kanla ilişkilendirilmiş, kutsal sayılmış, rengin kötülüklerden koruduğuna inanılmıştır. “Kırmızı aşıboyasının ıslak çamura sıvanması ve kuruması arasındaki birkaç dakika içinde, moleküllerin manyetik kuzeyi gösterecek biçimde yeniden dizildikleri tespit edilmiştir.”⁴⁵ Kırmızı aşı boyasında yer alan demir moleküllerinin günümüzde pusula iğnesi gibi hareket ettiği kanıtlanmış bir bilgidir. İtalyan bilim insanlarının freskleri tarihlendirmek için keşfettikleri yöntemle göre:

Kırmızı aşıboyası demir içerir ve demir molekülleri pusula iğnesi gibi hareket eder. Kırmızı aşıboyasının ıslak çamura sıvanması ve kuruması arasındaki birkaç dakika içinde, moleküllerin manyetik kuzeyi gösterecek biçimde yeniden dizildikleri tespit edilmiştir. O halde yanıt toprağın içinde ona rengini veren demirdir. Hint yogasında da sürdürülen aynı inanıştır. Bedenin kırmızı olan kökü dünyanın merkezi olan demir elementine bağlanmıştır. Tıpta vücuttaki demir eksikliğinin kansızlık olarak tanınması da buna eklenebilir.⁴⁶

Görsel 2 : Eller Mağarasından bir kesit, 11.000 M.Ö. Arjantin. (Çetin, H.T.2018:3)

Çetin, H.T., *Resimde Eleştiri Biçimi Olarak Eller*, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Resim Anasanat Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2018, (s. 3).

⁴⁵ Yıldırım,C., *Rengin Arkeolojisi - Kırmızının Simge Tarihi*, Cilt: 3, Sayı: 3, Kasım-Aralık 2017, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/419320>, (s. 5), akt. Finlay, V., *Renkler - Boya Kutusunda Yolculuklar*. (Çeviren: K. Emiroğlu). Ankara: Dost Yayınevi, 2007, (s. 50-51).

⁴⁶ Yıldırım,C., *Rengin Arkeolojisi - Kırmızının Simge Tarihi...*, (s. 5), akt. Finlay, V., *Renkler - Boya Kutusunda Yolculuklar*. (Çeviren: K. Emiroğlu). Ankara: Dost Yayınevi, 2007, (s. 50-51).

Mağara resimlerinde genellikle; hayvan, insan figürlerinin yanında; yatay dikey çizgiler, noktalar, yuvarlaklar ve el şablonlarından oluşuyor. Paleolitik çağda kutsal sayılan ve sembolik anlam taşıyan diğer bir objede ellerdir. İnsanın yaptığı her işte en büyük aracı olan ellerde, kırmızı renk gibi Paleolitik çağdan günümüze kadar uzanan süreçte üzerine çeşitli anlamlar yüklenerek resmin konusu olmaya devam etmiştir. Mızrak tutan el gücü temsil ederken, kavrayan el yaşam gücünü temsil eder; kimi zamanda el, emeğin sembolüdür. İşaret dilinde de büyük yeri olan ellerimiz zihnimizin tercümanı gibidir. Beden dilimizi desteklerken kullandığımız ellerimizle zihnimizden geçenleri anlatırken ellerimizle oluşturduğumuz anlamlar Paleolitik çağdan günümüze uzanan sanat dünyasının önemli bir semboldür.

Üst Paleolitik dönemde resim tekniği olarak kazıma boyama püskürtme çizme gibi tekniklerle pozitif ve negatif baskı yöntemleri kullanılmış. El tasvirlerine örnek olarak Görsel 2'deki Eller Mağarası olarak geçen Arjantin'den bir kesitte görülen ellerin çevresine püskürtülen kırmızı renkli bir boya ile negatif baskı tekniğinin kullanıldığını görüyoruz. “El resimlerine İspanya Atamira ve Fuente del Salin Mağarası ve Endonezya mağaralarında da rastlamak mümkün. Endonezya'nın Sulawesi Adası'nda bir mağarada keşfedilen el resimleri günümüzden 40.000 yıl öncesine tarihlenirken İspanya-Fuente del Salin Mağarasındaki el resimleri yaklaşık 20.000 yıl öncesine tarihlenen el resimlerinin genelinde negatif baskı tekniğiyle yapıldığı anlaşılmaktadır.

Görsel 3: Lascaux Mağarası Duvar Resmi, Fransa.

Dikmen, Raziye B., *Zamanın Tuvali: Lascaux Mağarası*, İlimge, <https://www.ilimge.com/zamanin-tuvali-lascaux-magarasi>, Erişim Tarihi: 22.10.2024.

“Fransa'nın güneyinde yer alan mağaradaki resimler (Görsel 3) 17.000 yaşında ve içlerinden bazıları dünyadaki en ünlü mağara sanatı olarak kabul ediliyor. En ünlüsü ise “Boğaların Büyük Salonu” isimli resimdir. Bu resimde boğalar, atlar ve

geyikler bulunur. Mağara şu anda ziyaretlere kapalıdır fakat ziyaretçiler için bir kopyası yapılmıştır.⁴⁷

Avrupadaki Lascaux, Altamira ve Chauvet gibi mağaraların bir diğer konusu ise insan hayvan tasvirleri ve av sahneleridir. Mağaralarda yer alan bu resimler yaklaşık olarak GÖ 36.000-17000 yıl öncesine tarihlenmektedir. Bu resimlerde daha çok aslan mamut gergedan geyikler, yaban öküzleri ve atlardan oluşan büyük baş memeli hayvanların av sahnelerinin yanında avlayan insan figürleri sinek balık böcek gibi canlılara rastlamak mümkün. Resimlerde yer alan kırmızı noktalar avlanma esnasında yaralanan hayvanın kanının etrafa saçılmasını tasvir ettiği düşünülüyor. Lascaux, Altamira ve Chauvet gibi mağaralarında yapılan parmak izi analizlerinin sonuçlarına göre sanatçıların çocuklardan oluştuğu düşünülüyor.

2.1.2. Tarih öncesi devirlerde yerleşik yaşamda duvar resimleri

Neolitik Dönemde insan, avcı-derleyici yaşam biçimini yavaş yavaş terk ederek özellikle verimli arazilerin olduğu su kenarlarına basit köy yerleşimleri kurarak buralarda yaşamını sürdürmeye başlamıştır. Yerleşik yaşamın hemen öncesinde; doğada hazır buldukları yiyeceklerin yanında buğday ekip biçmeye başlamışlar ve Neolitik dönemin sonlarına doğru artan üretim fazlası yiyeceklerini depolamayı başarmışlardır. Sosyal yaşamda yaşanan değişiklikler, ürünlerin depolanması ve nüfus artışıyla birlikte depolanan artı ürünlerin saklanması ve korunmasıyla ilgilenen ve paylaşımına yön veren bir yönetici sınıfın ortaya çıkmasıyla oluşan kent yaşamı ortaya çıkmıştır. Neolitik Dönemde birlikte sosyal ortam değişmiş avcı-derleyici döneme göre kültürel birikimler daha kalıcı hale gelmiştir.

---

⁴⁷ Ertuğrul, E., *İlk Defa Neandertallerin Yaptığı Mağara Resimleri Bulundu*, Arkeofili İnternet Dergisi, 2018, <https://arkeofili.com/neandertaller-tarafindan-yapilmis-magara-resimleri-bulundu/>.

Görsel 4: Çatalhöyük yerleşiminden kutsal binanın 14 numaralı odanın duvarından bir bölüme çizilmiş, Çatalhöyük yerleşimine ait olduğu düşünülen bir harita.

Dünyanın En Eski Yerleşim Yeri Çatalhöyük'te İlginç Keşifler, Kaşifiz, 2022,
<https://kasifiz.com/dunyanin-en-eski-yerlesim-yeri-catalhoyukte-iliginc-kesifler/>.

Erişim Tarihi: 06.12.2024

Neolitik dönem yerleşimlerine verebileceğimiz en güzel örnek yerleşimlerden bir tanesi Çatalhöyük yerleşimidir. Neolitik dönem köy yerleşimi olan Çatalhöyük (M.Ö.9000-5500) bir köy yerleşimi olarak oldukça özel bir yere sahiptir. Bazı açılardan kent özelliği taşıdığına dair düşüncelerin yer aldığı kaynaklara rastlamak mümkün. Bizim için burada önemli olan yerleşik yaşamda sanatın hangi boyutta olduğudur. Bu anlamda Çatalhöyük yerleşimi, dönemi için olağandışı bir örnek ve “Çatalhöyük’ün haklı ününün nedeni bu olağandışı sanat eserlerinden çok (Suriye’deki Bukras, Irak’taki Umm Dabagiye gibi Çatalhöyük’ün çağdaşı diğer yerleşim yerlerinde de resimler bulunmuştur), tarihöncesi arkeolojisinde eşi olmayan korunmuşluk düzeyidir”.⁴⁸

Neolitik Dönem yerleşimlerinden Çatalhöyük yerleşiminin öncülüğünde edindiğimiz bilgilere göre Paleolitik dönem mağara yerleşimlerinde rastladığımız birçok duvar resimlerinin benzerlerine Çatalhöyük ev yerleşimlerinin duvarlarında rastlarız. Resimlerde kullanılan renkler Paleolitik dönem mağara resimlerinde kullanılan renklerle neredeyse aynıdır. Genellikle kırmızı, turuncu, sarı ve siyah renklerin kullandığı renklerle; insan hayvan figürlerinin yanında geometrik kilim motiflerine benzer biçimler, dans eden insan tasvirleri ve av sahneleri ön planda yer alır. Görsel 5’te Çatalhöyük yerleşiminde Paleolitik dönemde karşımıza çıkan, av ve

⁴⁸ Hout, J.L., Çeviren: Ali Bektaş Girgin, *Kentlerin Doğuşu*, 1. Baskı, Ankara: İmge Yayın Evi, 2000,(s.34).

avlanma sahnelerine benzer nitelikte olan; leopar, aslan, domuz geyik gibi avlanan insanlarla, av hayvanların yanında Görsel 4’te görüldüğü gibi ev planlarına da yer verilmiştir. İnsanlık tarihinin ilk yerleşim planı olarak geçen bu planda evler birbirine bitişik olarak betimlenmiştir. Evlerin hemen arkasında Çatalhöyük’ün kuzey doğusunda yer alan volkanik bir dağ olan Hasan dağı tasvir edilmiştir.

Görsel 5: Çatalhöyük, Ev içerisinde bir duvar resmi, Konya.

Dünyanın En Eski Yerleşim Yeri Çatalhöyük’te İlginç Keşifler, Kaşifiz, 2022,
<https://kasifiz.com/dunyanin-en-eski-yerlesim-veri-catalhoyukte-ilgincl-kesifler/>.
Erişim Tarihi: 06.12.2024.

“James Melleart’ın 1960’lı yıllarındaki yapmış olduğu kazılarda ortaya çıkan bir çift leopar, boğa başları, av sahneleri, yerleşim yerleri ve hayvan resimleri medeniyetin ilk dımlarının izleri olarak karşımıza çıkar.”⁴⁹

Çatalhöyük yerleşimlerini duvarlarında karşılaştığımız bu resimler dönem insanın yaşam biçimi inancı ve kültürü hakkında bize bilgi vermektedir.

2.1.3. Antik Mısır, Mezopotamya, Yunan ve Roma duvar resimleri

Neolitik dönemle birlikte yerleşik yaşamın başlamasına bağlı olarak ortaya çıkan mimari yapılarda, mimari-sanatla iç içe geçmiş disiplinler arası bir sanat anlayışının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Antik Mısır, Mezopotamya, Anadolu, Yunan ve Roma uygarlıkları sanat üretimlerinde özellikle tapınak ya da kutsal alanların duvarlarına yapılan resimlerle kabartmalar genellikle iç içe geçerek, mekânın bir parçası gibi tasvir edilmiştir.

⁴⁹ Uyanık, N. & Berk, F. M., *Mekân - Şehir Ve Medeniyet Bağlamında Çatalhöyük*, ÇATALHÖYÜK Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Yıl: 2016, Sayı: 16, s. 1-16, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1673293>, (s. 8), akt. Hodder, Ian (2001), *Yeniden Çatalhöyük: Konya Ovasında Yeni Kazılar, Geçmişten Günümüze Çatalhöyük*, Konya: Damla Ofset, I.Uluslararası Çatalhöyük’ten Günümüze Çumra Kongresi Bildiri Kitapçığı, 2001, (s. 11).

Mezopotamya, Mısır, Roma uygarlıkları sanat üretimlerinde özellikle tapınak ya da kutsal alanların duvarlarındaki resimlerin yanında, kabartmalar iç içe geçerek, mekânın bir parçası gibi tasvir edilmiştir.

Mısır Uygarlığı Duvar Resimleri

Antik çağın en önemli medeniyetlerden biri olan Mısır Medeniyeti, Nil nehri kıyısında kurulmuştur. Mısır yerleşimi bulunduğu coğrafi konum gereği dışa kapalı çağdaşlarına göre kendine özellikler taşıyan bir kültür ortaya koymuştur. Prehistorik çağlardan İmparatorluğa kadar çeşitli evrelerden geçen Antik Mısır'ın yönetimi kimi zaman Mısır'ın tamamını kapsayan kimi zamanda Aşağı ve Yukarı Mısır olmak üzere ikiye ayrılarak yönetilmiştir. Hiyerarşik yapının siyasal ve sosyal yapıda çok önemli olan Mısır yaşamında sembollerin önemli bir yeri olduğunu görüyoruz. Yukarı Mısır'ın sembolü akbaba iken Aşağı Mısır'ın sembolü yılan olarak tasvir edilmiş, Mısır sanatında. Krallar, yöneticiler ve toplumda önderleri önemli zamanlarda ayırt edici başlıklar takarlar. Mısır duvar resimlerinde karşılaştığımız yöneticilere ait başlıklar önemli sembolik anlamlar taşırlar. Beyaz başlık Yukarı Mısır kralını sembol ederken, kırmızı başlık ise Aşağı Mısır'ı temsil eder. Eğer kral kırmızı-beyaz renkleri içeren çift tacı takıyorsa o zaman firavun aşağı ve yukarı Mısır'ı birleştirerek birlikte yönettiği anlamına gelir. Ya da firavun deriden yapılmış önünde kobra yılanı olan altın disklerle süslü mavi tacını takıyorsa o zaman savaşta olduğu veya saldırıya hazırlandığı anlamına gelir. Üçlü taşlardan oluşan büyük başlık ise taç takma törenlerinde kullandıkları başlıklardır gibi...

Mısır'da "Kabartma ve duvar resimlerinde çalışan insanlar, musiki aleti çalanlar, koro halinde şarkı söyleyenler yer almaktadır. Figürler yatay hatlara ayrılmış süs kuşağı içinde gösterilmiştir. Tanrı ve krallar, diğer insanlardan daha büyük biçimlendirilmiştir. Figürler genellikle soldan sağa doğru ilerlemektedirler. Baş, göğüs, kol, karın, bacak ve ayaklar profilden gözler ve omuzlar cepheden gösterilmiştir. Mısır resminde perspektif yoktur. Bir yüzey resmidir.⁵⁰

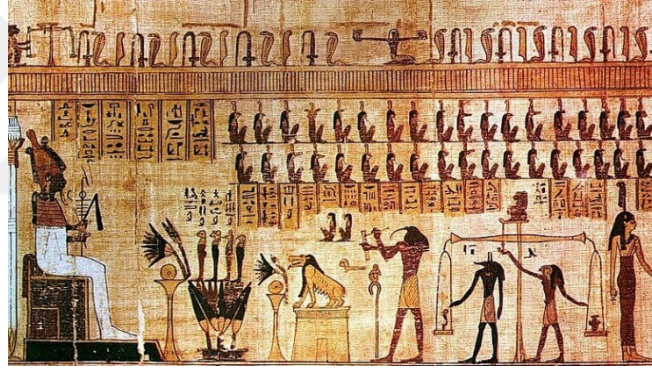
Mısır duvar resimleri genellikle tapınak ve mezar anıtlarının duvarlarında görülürken duvarlarda bir olay örgüsünden oluşan bir konusu olan resimler yer alır. Görsel 6'da görüldüğü gibi Tanrı kral anlayışına sahip Mısır kültüründe genellikle

---

⁵⁰ Şişman,A., *Sanata ve Sanat Kavramlarına Giriş*, Birinci Baskı, İstanbul: Literatür Yayınları, 2011, ISBN: 978-975-04-0558-7, (s. 95)

krallar önünde adalet terazisiyle öteki dünyada yargılanma törenleri önemli temalardandır. Savaş sahneleri ve zincirlere vurulmuş götürülen esirlerde yine resmin konularındandır. Bunların yanında gündelik yaşamdaki hiyerarşinin ve resimlere de rastlamak mümkün. Göz makyajından tıraşa, kullanılan parfüm sahnelerinden ağız temizliğini anlatan resimlere, temizlik için banyo temizliğinden bağırsak için lavman yapımına, sünnetten, diş fırçalamaya kadar, işçiler, kurban sahneleri günlük yaşamda yapılan hemen her şey resminde konusunu oluşturduğunu görüyoruz. Kuş, Baykuş yılan bitki ve meyvelerde resimlerde yer alan diğer objeler arasında. Duvarlar boydan boya resimlerle doludur. Figürlerin yer almadığı bölümler ise yazı ile doldurulmuş.

Resimler genellikle arka fonda sarı renkten oluşurken kahverengi, kırmızı, siyah, yeşil az miktarda turkuaz, lila gibi renklere de rastlamak mümkün. Mısırlı sanatçılar resimlerinde boyalarını bitkilerden elde ettikleri kök boyalarla resmetmişler. Çam reçinesiyle karıştırarak resimlerin kalıcılığını arttırmış, sağlamlaştırmışlardır.

Görsel 6: Djed Sütunu

Esirci, B., *Antik Mısır Kılavuzu*, loveinartsz.com, 2021, <https://www.loveinartsz.com/antik-misir-kilavuzu/> Erişim Tarihi:06.12.2024

Djed Sütunu: Eski Mısırda inancın temsili olan djed; hiyerogliflerde istikrarı temsil eden sütun benzeri bir semboldür. Yaratıcı tanrı Ptah ve diğer dünyadaki Mısır tanrısı Osiris, yeraltı dünyası ve ölümlerle ilişkilidir. Djed ise Osiris'in omurgasının simgesel biçimde yeniden canlandırılmasıdır.⁵¹

⁵¹ Esirci, B., *Antik Mısır Kılavuzu*, loveinartsz.com, 2021, <https://www.loveinartsz.com/antik-misir-kilavuzu/> Erişim Tarihi:06.12.2024.

Mezopotamya Uygarlığı Duvar Resimleri

Mezopotamya uygarlığında sanatın bir propaganda aracı olarak kullanıldığını Sümer Akad, Asur, Babil ve Persler çivi yazılı metinlerinden anlamak mümkün. Bunun yanında Mezopotamya krallarının kahramanlıklarını göstermek için yaptırmış oldukları stellerde rastlarız. Bu stellerde kralların kazandıkları başarıları yüceltmek düşmana korku salıp göz dağı vermek gövde gösterisi yaparak ve saygı kazanmak gibi kahramanlık öyküleri yer alır. Örneğin Akbabalar Steli, Naram-Sin Steli gibi. Aynı zamanda buna benzer sahneleri Asur döneminde krallar tarafından yaptırılan kabartmalar sarayların iç ve dış duvarlarında karşımıza çıkar. Özellikle kabul salonlarında sanatın görsel gününün kullanıldığı katliam görüntüleri acımasız bir politika izleyen kralın gücünü göstermeye yöneliktir. Toplumdaki hiyerarşik yapı resme yansımış önemli kabul edilen kişilerin figürlerini, diğerlerine göre daha büyük çizmişler. Resimlerde genellikle krallar soyluluğunu ve gücünü göstermek için diğer figürlere göre daha sakin duruşlu ve özenle resmedilmiş. Diğer figürlerin hareketlerinde bir ritim duygusundan söz etmek mümkün.

Görsel 7: Zimri-Lim'in Görevlendirilmesi, M.Ö. I.yy..

Benito, Daniel H., *Photograph of the mural painting of the Investiture of Zimri-Lim in the Musée*, https://www.researchgate.net/figure/Photograph-of-the-mural-painting-of-the-Investiture-of-Zimri-Lim-in-the-Musee_fig2_364964808, Erişim Tarihi: 07.12.2024.

Mezopotamya kültüründe resim sanatı mimarinin önemli bir parçasını oluşturur. Mezopotamya'nın önemli uygarlığı Sümerler döneminde resim sanatı önemli bir yer almıştır. "Sümer saray avlularının duvarları resimlerle doludur."⁵²

⁵² Ay, Dilan. *Antik Mısır ve Mezopotamya Sanatına Karşılaştırmalı Bir Bakış...*, <https://www.idildergisi.com/makale/pdf/1671019143.pdf>, (s. 770), akt. İnanç, Aysun. *Eski Mezopotamya'da Resim ve Heykel Sanatı*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Ankara 2017, (s. 48).

Mezopotamya, sanat eserlerine saray tapınak ve kutsal alanların iç duvarlarına yapılan duvar resimlerinin yanında dış duvarlarına yapılan kabarmalar ve duvar resimleri şablon şeklinde mekânın bir parçası olarak tasvir edilmiştir. Mezopotamya resim sanatını konusunu mitolojiden aldığı geometrik çerçevelerle sınırlandırılmış kanatlı aslanlar, stilize insan, hayvan, kuş, bitki ve ağaç motifleri oluştururken sosyal yaşamdan alınan kutsal törenler, eğlence, ziyafet av sahneleri, savaş ve barış sahneleri yer almaktadır. Mezopotamya İnsan figürlerinde perspektif olmayıp iki boyut yer alır. Baş ve bacaklar profilden göz, beden cepheden resmedilmiştir.

Yunan Uygarlığı Duvar Resimleri

Antik Yunan kültürünün temellerini Minos Uygarlığı tarafından atıldığına dair Alexiou'dan edindiğimiz bilgilere göre:

“MÖ. 3. Binin ortalarında Anadolu'dan halk grupları Kyklat'lara, Girit ve Kara Yunanistan'a göç ettiler. Göçmenler bu bölgelere ilk kez bakırı getirdiler. Yalnızca Tesalya, taş kültürüne bağlı kaldı. Anadolu ve Yunanistan'da sık rastlanan -nthos, -ssos, -tos(ör., Korinthos, Phaistos, Lykabettos) son ekleriyle biten yer isimleri, muhtemelen, bu çağda yayıldı. İda, Berekynthos, İnatos, Lykastos, Tarra gibi bazı isimlere, hem Girit'te hem de Anadolu'da rastlıyoruz.⁵³

Bütün bu benzerliklerin yanında günümüzde yapılan genetik araştırma sonuçları gösteriyorki “Mikenler ve Minoslular kalıtımsal olarak birbirlerine benziyorlar. Genetik yapılarında ise, Batı Anadolu ve Ege'deki Neolitik çiftçiler ile Kafkasya ve İran'la bağlantılı toplumları içeren en az dörtte üçlük bir benzerlik var.”⁵⁴ Bu bilgilerin ışığında Antik Yunan uygarlığının öncüsünün Miken'lerin yakın akrabası olan Minos Uygarlığı olduğunu anlıyoruz. Antik Yunan Uygarlığı, Minos Uygarlığı, Mikenler, Helenler, Akhalılar, Dorlar, İyonyalılar, Aeolyalılar gibi uygarlıkların ve çok sayıda etnik grupların toplamının oluşturduğu bir kültürdür. Antik Yunan duvar resim sanatındaki gelişmelerin asıl nedeni M.Ö. 8. Yüzyılda Yunanlıların deniz ticaretinde ilerlemeleri ve koloni kurmak için doğuya gitmeleri sonucunda doğuda

⁵³ Alexiou,S., *Minos Uygarlığı*, (Çev: Tül Tulunay, E.), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1991, (s. 19).

⁵⁴ Parasyan, O., *Miken ve Minos Toplumlarının Genetik Kökenleri Antik DNA ile Ortaya Çıkarıldı*, Arkeofili İnternet Dergisi, 2017, <https://arkeofili.com/miken-ve-minos-toplumlarinin-genetik-kokenleri-antik-dna-ile-ortaya-cikarildi/>.

tanıştıkları Mısır ve Mezopotamya kültür ve sanatından esinlenerek grifon ve sfenkler gibi mitolojik yaratıkları resimlerini kendi kültürlerine getirmeleridir.

Görsel 8: Yunan anakarasındaki Miken sit alanına ait duvar resminde bulunan bir Miken kadını.

Parasyan, O., *Miken ve Minos Toplumlarının Genetik Kökenleri Antik DNA ile Ortaya Çıkarıldı*, Arkeofili İnternet Dergisi, 2017, <https://arkeofili.com/miken-ve-minos-toplumlarinin-genetik-kokenleri-antik-dna-ile-ortaya-cikarildi/>. (Sol)

Görsel 9: Girit, Knossos'daki duvar resminde bulunan dans eden Minoslu kadın.

Aynı Eser. (Sağ)

Antik Yunan duvar resim sanatı hakkındaki bilgiyi Yunan sanatının temelini oluşturan Minos Uygarlığından yola çıkarak anlamaya çalışıyoruz. “M.Ö. VI. yüzyılda Yunanistan’da duvar resimlerinin çok sayıda olduğu ancak metinlerden anlaşılmaktadır. Minos Uygarlığına baktığımızda seramik kaplar üzerinde yer alan konularla duvar resimleri arasında çoğunlukla paralellik vardır. Bundan hareketle seramik kaplar üzerinde tasvir edilen konularla duvar resimleri birbirini tamamlar nitelikte olduğunu düşünebiliriz. Minos Uygarlığı döneminde artan kentler ve toplumun artan refahına bağlı olarak sanata verilen değer de artış olmuştur. Minos Uygarlığı için verilebilecek örneklerden biri:

Knossos’ta kuzey girişindeki harikulade boğa doğu kanadındaki boğa-oyunu betimi rahip-kral (aslında uzun tüylü taç veya zambak taç taşıyan prens olarak tanınmıştır) ayrıca Doğu Giritte Pseiradan hanımlar ya da tanrıçalar bu teknikle yapılmışlardır. (Knossos’un aynı üslupta fakat kabartma değil düz olarak boyanmış “mavili kadınlar”ı biraz daha erkene tarihlenir.⁵⁵

Saray duvar resimlerinde kullanılan boyalar; beyaz, sarı, kırmızı, siyah, mavi ve yeşil canlı renklerden ve çeşitli minerallerden, oksitlenmiş maddelerden elde edilmiş. Resimler duvarlara sıva ıslakken ince bir yapıştırıcıyla bir tür fresk tekniğiyle yapılıyordu. Diğer bir teknik figürler kireç ve kum karışımı bir malzemeyle

⁵⁵ Alexiou, S., *Minos Uygarlığı*, (Çev: Tül Tulunay, E.), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1991, (s. 48-49).

şekillendirilip duvar sıvasının üzerine yerleştirilerek kabartma şeklinde yapıştırılarak üzeri boyanarak resmedilmiş. Figürlü kabartmalar genellikle MÖ.1500 yıllarına tarihlenmekte. MÖ. 1600-1500 yıllarında doğa tasvirlerinde artışlar olmuş. Ayrıca belirtmek gerekir ki MÖ.1450’lerde Knossos Sarayının kült mekânında kutsal tören tasvirleri yer almıştır. Resimlerin konularında çiçekler, çeşitli bitkiler, kuşlar, maymunlar, araba tasviri, deniz kestaneleri arasında yüzen irili ufaklı balıklar, kayalıklar, deniz yosunları, tanrıya sıvı sunumu kadın erkek insan figürleri, dansöz, köle betimlemesi, boğa oyunları tasviri, kediler yaban keçilerinin dolaştığı doğal bitkilerin yer aldığı doğa manzaraları yer almaktadır.

Roma Uygarlığı Duvar Resimleri

Roma duvar resimlerinde, Yunan sanatından büyük etkilerini görürüz. Roma Uygarlığında duvar resim sanatı Hellenistik ve Klasik resimlerinden etkilenecek gelişmiştir. Bu nedenle Hellenistik ve Klasik dönem resim sanatının konularını işlemeye devam etmiştir. Anadolu’da Roma Dönemine ait en güzel eserlere Efes Antik kenti duvar resimlerinde rastlarız. Roma İmparatorluk döneminde başkanlık eden Efes kenti, politik ve ticaret merkezi olarak gelişmiş bir şehir. Doğu batı arasında bir köprü görevi gören liman kenti. Bulunduğu konum nedeniyle deniz aşırı yerleşimlerle çevresiyle kültürel benzeşimler oluşturmuştur. Sanatın diğer alanlarında olan bu benzeşimler duvar resimlerinde de görülür. Diğer bir Roma Uygarlığı kültürü olan Pompei ile benzerlikler gösterir. Gelişmiş bir kültür olan Pompei kültürünün etkisiyle oluşturduğu kültüründe resimler yüksek kalitededir. Efes duvar resimleri, Hellenistik dönemden Bizans dönemine kadar uzanmaktadır. “Efes duvar resimlerinde Hellen mitolojisinden sahnelerin yanı sıra filozoflar, peyzaj resimleri ve günlük hayattan kesitler de yer almıştır. Bu resimler, Roma resim sanatının Anadolu’daki en dikkat çekici örnekleridir”.⁵⁶

---

⁵⁶ Eraslan, Ş., *Roma Dönemi Efes ve Pompeii Duvar Resimlerinin İkonografik Açıdan Değerlendirilmesi*, Yedi : Sanat, Tasarım Ve Bilim Dergisi, Sene: 2014 Sayı: 12, s. 1-10, (s. 1), <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/203748>.

Görsel 10: Pompeii’de antik fast-food restoranı olarak da adlandırabileceğimiz thermopolium’un duvarından politik içerikli duvar yazısı.

Emir,B., *Yelp ve Twitter’in Antik Roma Versiyonu: Müstehcen Duvar Yazıları*, Arkeofoli İnternet Dergisi, 2017, <https://arkeofoli.com/yelp-twitterin-antik-roma-versiyonu-mustehcen-duvar-yazilari/>.

Grafitiler aynı zamanda Antik Roman esprilerine, şikayetlerine ve korkularına da ışık tutuyor. Örneğin duvar yazılarında birinde şöyle yazıyor: “Yatağa işedik, itiraf ediyoruz, günah işledik hancı. Ama neden diye sorarsanız odada lazımlık yok”. Açıkçası, Yelp’in çok öncesinde Romalılar da fakir otel koşullarında yaşadıkları rahatsızlıklarını bir şekilde ifade etmek zorundaydılar!⁵⁷

Romalılar, Yunan duvar resimlerinden etkilendikleri tekniklerin yanında; stuk ve enkaustik adı verilen kendilerine özgü yeni teknikler geliştirmişlerdir. “Mitolojik konuların işlendiği Roma duvar resimlerinde, belirli dönemlerde kırmızı zemin üzerine çok fazla renk kullanılmadan yapılan figüratif resimler ile beyaz zemin üzerine açık renklerle yapılmış resimler bulunmaktadır.”⁵⁸ Romalıların evleri ve saraylarının duvarlarını canlı ve detaylı duvar resimleriyle doludur. Bu resimler, mitolojik sahnelerin yanında Romalıların günlük yaşamından örneklerin yanında doğa manzaralarını içerir.

2.2. ÇAĞDAŞ SANAT BAĞLAMINDA DUVAR RESMİ

Geçmişten günümüze insanın geçirmiş olduğu önemli kültürel aşamalardan olan; Neolitik Devrim, Bilim, Sanayi Devrimi ve Fransız İhtilali gibi toplumun yapısını sosyo-kültürel ekonomik politik ve teknolojik yönden etkileyen önemli

⁵⁷ Emir,B., *Yelp ve Twitter’in Antik Roma Versiyonu: Müstehcen Duvar Yazıları*, Arkeofoli İnternet Dergisi, 2017, <https://arkeofoli.com/yelp-twitterin-antik-roma-versiyonu-mustehcen-duvar-yazilari/>.

⁵⁸ Yabalak, H., *Afrasyab Duvar Resimlerinin İkonografik Çözümlemesi*, Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Sanat ve Tasarım Anasanat Dalı, Sanatta Yeterlilik Tezi, Antalya 2019, (s. 19), akt. Colledge, M., *Roma Sanatını Tanıyalım*. İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınevi, 1982, (s. 46).

olayların sonuçları, halkın yaşam biçimini ve toplumların yönetim biçimlerini yeniden şekillendirmeye yol açmıştır. Bilimsel Aydınlanma ile başlayan, Sanayi Devrimi sonrasında teknolojinin gelişmesiyle devam eden süreçte, günümüzde yaşadığımız aklın merkezde olduğu seküler bir yaşam biçiminin modern pratikleri, geleneksel anlayışı derinden sarsarak bugünkü bildiğimiz anlamda ekonomik teknolojik yönden güçlü, batılı modern ülkelerin doğmasına ortam hazırlandığı bir döneme geçilmiştir. Gombrich'e göre "Fransız İhtilali döneminde etkili olan olgu, sanatçıların hayatlarını ve üretme şartlarını değiştirmiştir. Akademiler, sergiler ve eleştirmenler sanat ve zanaat ürünlerinin birbirlerinden ayrılması için gayret göstermişlerdir. Yüzyıllardır sanatı ayakta tuttuğu düşünülen değerler bu dönüşümle yıkılmıştır."⁵⁹ Toplumunu derinden etkileyen bu değişimler burjuva sınıfının soylular ve kilise karşısında güçlenmesini sağlamış, toplumun sosyal hak özgürlükler kazanmasıyla, sanat dünyasında yeni bir dönemin başlamasına yol açarak bugünkü bildiğimiz anlamda çağdaş sanat anlayışının doğmasının ortamını hazırlamıştır.

Endüstri Devriminden sonra günümüzde yaşadığımız bilişim teknolojisinin de etkisiyle çağdaş sanat üretimlerinin boyutları çoğalmış, disiplinler arası sanat pratikleri oluşmaya başlamıştır. 18 yüzyılın sonrasında başlayan Endüstri Çağının hızlıca artan, toplum üzerindeki etkilerinin doğurduğu sonuçlar sanata yansımış sanatta yeni arayışlara gidilmiştir. Kübizmle başlayan alışılmadık dışı malzeme kullanımı sanatın nesnesinin değişimine yol açmış. Dada sanat hareketiyle hız kazanan bu değişim günlük yaşamdan alınan birçok nesnenin sanat nesnesine dönüşümünü gerçekleştirmiştir. Dada sanat hareketinin her şeye karşı olan tavrı sanatın dinamiklerinin tekrar sorgulanmasına ve yeniden yapılandırılmasına ortam hazırlamış. 1960'lara gelindiğinde Kavramsal Sanat, kavramıyla karşılaşırız. Kavramsal Sanata göre; sanatta önemli olan fikirdir. Kavramsal Sanat, sanatın bir obje ile sınırlandırılmasını reddeder, sanatın düşündürücü yanını kullanarak eleştirel bakış açısı oluşturmaya çalışır. Kavramsal Sanatta üretilen fikrin uygulanması ikinci plandadır. Böylece beyaz küp olarak nitelendirilen galeri ve müzeler reddedilerek sanatın

---

⁵⁹ Gençler. B., *Çağdaş Sanatta Sanatsal İfade Aracı Olarak Desenin Kullanımı*, Görünüm Dergisi, Cilt:11 Sayı: 11, s. 14-27, 2021, (s. 16-17), akt. Gombrich, E. H., *Sanatın Öyküsü*. (Çeviren: E. Erduran, & Ö. Erduran) İstanbul: Remzi Kitapevi, 2007, (s. 499).

kamusal alanda izleyiciyle buluşmasına ortam oluşmuş. Müze ve galerilerden çıkan sanat, alımlayıcısına kolayca ulaşır olmuştur.

2.2.1 Avrupa Meksika ve Amerika'da Duvar Resmi

19. Yüzyılın özellikle ikinci yarısından itibaren dünyada yaşanan büyük değişimler sonrasındaki dönemde toplumların yapısını derinden etkileyerek yeni bir yaşam biçiminin doğmasına neden olmuştur. Sanayi devriminden sonra açığa çıkan hammadde arayışı ve sömürgeci devletlerin daha fazla kazanma hırsı; patronların düşük ücrete işçi çalıştırmasının doğurduğu emek sermaye çatışması, gibi yaşanan sorunların yanında; 1914'te başlayan etkileri uzun süre devam edecek olan I. Dünya Savaşının toplumdaki yarattığı buhran ve ekonomik kriz ortamının doğurduğu sonuçların yarattığı umutsuzluk; sanatçılarda her şeye karşı çıkış olarak kendini göstermiştir. Bu dönemde ortaya çıkan Dada Sanat Hareketi, geleneksel olan her şeye hatta kendine bile karşı bir tutum sergilerken; değişmez olduğu sanılan tüm kültürel değerlerin dokunulmazlığını kırmak ve tüm değerleri yeniden sorgulamak istiyordu.

Dada Sanat Hareketi kendinden sonra gelen sanat akımlarını özgürleşmesine ortam hazırlamış, sanatta kübizmle başlayan hazır nesne kullanımı ve yeni teknikleri daha ileriye taşıyarak; hazır nesne alanını genişletmiş, hazır nesnenin anlamını değiştirmiştir. Böylece Dada sanat hareketi kendisinden sonra gelen birçok sanat akımının temellerini oluşturmuştur. Etkilerini sanatın her dalında gösteren bu değişimlerle birçok sanat akımının bir arada yaşandığı ve kimi zaman iç içe geçtiğini gözlemleyebildiğimiz dönemle karşılaşırız. Yüzyılın başlarında sanatın özerkleştiği bir dönem başlamış, bu özerkleşme duvar resim sanatında da etkisini göstermiştir.

Çağdaş resim anlamında Avrupa duvar resim sanatına verebileceğimiz en güzel eser, Görsel 11'de yer alan Klimt tarafından 1902'de yapılan, Beethoven Frizi adlı duvar resmidir. Klimt yaptığı bu duvar resmi ile içinde bulunduğu toplumda yaşanan krizde payı olanlara göndermeler yaparak eleştirir. Doğaüstü yaratıklarında yer aldığı figürlerden oluşan resimde, ortada yer alan goril figürü kadınları ikiye ayırıyor. Gorilin sağında bulunan kadınlar çıplak olarak resmedilmiş gözlerinde acı dolu bakışlar var. Kadınların ortasında yer alan goril figürü gücü elinde bulunduranların, gücünü kötüye kullanmasını temsil ediyor. Gorilin solunda bulunan kadın figürlerinden birinin

üzerinde mavi ve sarı renkli bir etek var ve kadın hamile resmedilmiş. Hamile kadın ise yeni oluşumları ve umudu temsil ediyor.

Görsel 11: Beethoven Frizi, Gustav Klimt.

Beethoven Frieze, 1902, Gustav-Klimt, <https://www.gustav-klimt.com/Beethoven-Frieze.jsp>, Erişim Tarihi:26.10.2024.

Beethoven Frizi (Görsel 11), Klimt tarafından 1902'de yapıldı. "Klimt'in ilk çalışmaları ve topluma bir sanatçı olarak entegrasyonu, liberalizm ve liberal burjuvazinin içinde bulunduğu kriz ortamı ile çakışır. Köklü ekonomik ve siyasi değişikliklerin tetiklediği bu kriz sanatçıyı ve çalışmalarını etkilemiştir. "Klimt eserlerinde erotizmi cesur, kırılğan ve ustaca yorumlamıştır. 'Beethoven Frizi' çalışmasında olduğu gibi diğer resimlerdeki kadınlar çıplaktır ve çıplaklık gerçektir. Bu çıplak kadınlar, doğurganlıklarıyla sonsuzluğu da sembolize ederler.⁶⁰

19. YY. sonlarına gelindiğinde Meksika'da bir devrimle karşılaşırız. Diaz başkanlığında dikta rejimiyle yönetilen halkın cahil bırakılıp yönetilmeye çalışılarak ellerinden topraklarının alınmasıyla ülkede yaşanan gelir dağılımındaki bozukluk ekonomik sıkıntılara yol açtığından; oluşan sosyal eşitsizlik ve adaletin bozulması, ülkenin ulusal gelirlerinin yabancı sermayedarların elinde olması nedeniyle toplumda rahatsızlığa yol açan rejime karşı baskı grupları oluşmuştur. Bu gruplar dikta rejiminde özgürlüklerin kısıtlanmasına bozulan ekonomik dengesizliğe karşı çıkmışlar. Sonuçta muhalif gruplar başarılı olmuş ve devrim gerçekleşmiştir.

Meksika Devriminden sonra ülkede kökten bir yapılanma olur. Siyasi, sosyal ekonomik, kültürel ve sanatsal yönden büyük bir değişim yaşanır. Sanata devlet eliyle destek vererek sanatın eleştirel yönünü kullanmış, devrimi daha etkili bir dille halka anlatarak benimsetmeye çalışmıştır. Meksika'da ortaya çıkan yeni sanat ürünü için

⁶⁰ Fırıncı.,M. & Ercivan Zencirci., D., *Gustav klimt ve "Beethoven Friz"* Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi Sayı: 20, s. 137-144, 2006, (s. 138).

Kara; “Modern Meksika resim sanatı duvar resminde yeni bir dil yarattı. Devrimcilerin safında savaşılan halka dönük sanat yaklaşımlarıyla Meksikalı sanatçılar, ülkelerini, halkların, yaşadıkları her şeyi duvar resmi yoluyla anlatma yoluna gittiler. Sanatlarını toplumsal alanlarda oluşturdular”⁶¹ diyerek anlattığı Meksika’nın sanat ortamında; duvar resimleriyle, etkileri uzunca zaman devam edecek, o güne kadar alışılmışın dışında yeni bir tarz ortaya çıkmıştır.

Meksika Duvar Resim Sanatında Üç Büyükler olarak anılan sanatçılar: Diego Rivera, Jose Clemente Orozco ve David Alfaro Siqueiros’dur.

Görsel 12: Detroit Savaşı, Diego Rivera.

Şahindoğan, B., *Sanatta yaşamı örgütleyen işçiler*, evrensel,
<https://www.evrensel.net/haber/317807/sanatta-yasami-orgutleyen-isciler>,
Erişim Tarihi:26.10.2024

Diego Rivera’nın Detroit Savaşı: (Görsel 12), Rivera Detroit’ e geldiğinde kentte son derece gerilimli politik ve toplumsal karmaşanın ortasında bulur kendini, duvar resimlerini yapabilmek için mücadele etmek zorunda kalır. İşte bu yüzden resmine Detroit Savaşı adını verir. İşçi sınıfının toplum için ne kadar önemli olduğunu anlatan bu freskte, işçilerin kolektif bir dayanışma içinde var gücüyle çalışarak hayatı omuzladıklarını görürüz. Resimde yer alan işçiler renkleriyle canlı ve hareketleriyle coşkuludur.⁶²

⁶¹ Kara, D., *Toplumsal Olayların Sanata Yansıması*, devabilkara.com, 2016,
<https://devabilkara.com/toplumsal-olaylarin-sanata-yansimasi/#more-2393>.

⁶² Şahindoğan, B., *Sanatta yaşamı örgütleyen işçiler*, evrensel,
<https://www.evrensel.net/haber/317807/sanatta-yasami-orgutleyen-isciler>,
Erişim Tarihi: 26.10.2024.

Görsel 13: Jose Clemente, Orozco.

Epic Orozco Murals at Dartmouth College, Side of Culture, <https://sideofculture.com/2020/10/epic-orozco-murals-at-dartmouth-college/>, Erişim Tarihi:26.10.2024

Jose Clemente Orozco: Görsel 13'te 1932'de Dartmouth'un Baker Kütüphanesi'nin duvarlarına fresk yapmak üzere Hanover'a davet edildiğinde yaptığı resimlerden bir bölüm yer alır.

Temalarda, kapitalizmin daha çok kazanma hırsıyla insanlar üzerinde yarattığı emek sömürsü ve baskısının yarattığı toplumsal buhran yer alır. Resimde bir dini lider hacca sarılmış, diğer bir grup insan çıplak ve korku içinde titrer halde resmedilmiş. Makinalar karşısında işsiz kalan insanın aç ve çaresizliğinin resmi. İnsanlar yerlerde sürünüyor. Önde elinde kılıcıyla yer alan insan bir kahraman, kurtarıcı gibi.

Özellikle Sanayi devrimiyle birlikte yoğunlaşan köyden kente göçlerin artmasıyla toplumda ortaya çıkan nüfusun çoğunluğunun yaşadığı kent yaşamı, birçok zorluğu gündeme getirirken; beraberinde birçok sorunun doğmasına yol açmıştır. Bunların başında gelen düşük ücrete iş ve işsizlik sorunu toplumu ve işvereni karşı karşıya getirerek, toplumsal boyuta ulaşmış; işveren işçi çatışmasına dönüştüğü için toplumda bu duruma karşı koymalarda toplu mücadele yöntemlerinin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Toplumda yaşanan bu tepkimelerin oluşturduğu direnç gruplarının, kent meydanlarında ya da parklar gibi alanlarda yapılan toplu görüşmeleri ve çözüm arayışlarında bir araya gelişleriyle, toplanma alanlarını nitelendiren kamusal alan kavramını doğurmuş; “20. yüzyılın savaşlar yüzyılı olması ve bu savaşlar sonrası teknoloji ve endüstrileşmenin hızlanması sanatçıların da kendilerini kültür endüstrisinin içinde bulmalarına neden olmuştur. Bu duruma bazı öncü sanatçılar tepki

göstermiş ve kültür endüstrisinin yarattığı sanat kurumlarını reddederek sokağa yönelmişlerdir.”⁶³

II. Dünya Savaşı esnasında propaganda aracı olarak tekrar ortaya çıkan ve sokak sanatı disiplini olarak bilinen Grafiti Sanatı 1960'lı yıllarda Amerika'da, politik eylemcilerin, seslerini duyurmak amacıyla kamusal alanda duvar yüzeyine çizme kazıma boyama püskürtme gibi yöntemlerle yapıldığını görürüz. 1970 Avrupa ve Amerika'daki duvar resimleri farklı disiplinlerin bir arada hareketleri sonucunda ortaya konmuş toplumsal temelli konuları içermektedir. Yirminci yüzyılın başlarında Fransa, Amerika ve birçok Avrupa ülkesinde çıkarılan yasaya göre devlet eliyle yapılan tüm binalarda sanat çalışmaları için kesin bütçenin %1'i kadar fon ayrılmasına karar verilmiştir.

Görsel 14: Duvar Resimleri, Mitchell Caton ve Calvin Jones, Chicago.

Another Time's Voice Remembers My Passion's Humanity, Chicago Public Art Group, <https://chicagopublicartgroup.org/project/another-times-voice-remembers-my-passions-humanity/>, Erişim Tarihi:26.10.2024.

Sanatçılar Mitchell Caton ve Calvin Jones birlikte Chicago'nun Güney ve Batı Yakaları'nda altı duvar resmi yarattılar (Görsel 13). Bunlar arasında 1979'da Bronzeville'de yaratılan *Another Time's Voice Remembers My Passion's Humanity* de yer alıyor. 16 x 33 feetlik duvar resmi, Caton'ın hareket dolu tasvirlerini Jones'un çağdaş portreleriyle birleştiriyor. Soldaki duvar resmi, duvara kadar uzanan bir Afrika maskesini ve çağdaş bir kadının yüzünü tasvir ediyor ve böylece Afrika geçmişini günümüz toplumuyla ilişkilendiriyor. Sağdaki yaşlı bir kadının yürüyen figürü siyah ataerkilliğin gücünü onurlandırıyor.⁶⁴

⁶³ Karaca,A., *Devrim, Sanat Devlet İlişkisi; Meksika Duvar Resimleri...*, (s. 2).

⁶⁴ *Another Time's Voice Remembers My Passion's Humanity*, Chicago Public Art Group, <https://chicagopublicartgroup.org/project/another-times-voice-remembers-my-passions-humanity/>, Erişim Tarihi: 26.10.2024.

Meksika’da, otoritenin izniyle başlayan kamusal alanda duvar resmi çalışmalarına bu kez; içinde bulunduğu toplumun sorunlarından etkilenen sanatçı inisiyatifleri ve bazen de halkın katılımıyla oluşan duvar resimleri ve diğer disiplinlerin ürettiği sanat çalışmalarının katkısıyla oluşan, kamusal alanda sanat kavramının doğmasına yol açarak; yalnızca iç mekân kamu binaları vb. yanında dış mekânda da slogan içerikli duvar resimleri Avrupa’da ve Amerika’da görülmeye başlamıştır. Kamusal alanlar gibi kamusal alanda da yer alan duvarlarda, çoğu zaman; halkın tepkisini paylaştığı, çizerek boyayarak ya da düşüncesini yazarak aktardığı, hazırladığı metinlerini yapıştırarak doldurduğu alanlar olmuştur.

2.2.2. Çağdaş Sanat Bağlamında Dünyadan Duvar Resmi Örnekleri

Çağdaş Sanat Bağlamında Avrupa Meksika ve Amerika’da karşılaştığımız kamusal alanda görülen Duvar Resimleri 1990’lı yıllardan sonra artış hızı kazanarak yayılımını sürdürmüş, gelişip değişerek günümüze kadar hızla varlığını sürdürmeye devam etmiştir. 21. yüzyıla gelindiğinde dünyada değişen dengelerin oluşturduğu toplumsal bozulmaların yol açtığı sorunlar, sanatçıların yaptığı duvar resimlerinde özellikle gelişen mega kentlerin duvarlarında varlık göstermeyi sürdürür. Öte yandan savaşlarla tahribata uğramış yıkık kentlerin yıkık duvarlarında da eleştirel anlatımı olan duvar resimleri varlık göstermeye devam eder.

Kamusal alanda sanat, özellikle son yıllarda toplumun gelişiminde önemli rol oynamış kent kimliğinin gelişimine katkıları olmuş kültür oluşumunun temelini oluşturmuştur. Dünyada başlayan küreselleşmeyle birlikte küresel sermayeyi ellerinde bulduran şirketlerin katkılarıyla düzenlenen sanatsal etkinlikler; sanat ortamı, sanat piyasası ve sanatçılarla yeni bir dönem başlamıştır. Dünya çapında yapılan bu etkinliklerde sanatçıların ürettiği eserler uluslararası organizasyonlarla dolaşıma sokulmuştur. Duvar resimlerinde durum biraz daha farklıdır. Sponsorların desteğiyle oluşturulmuş gruplarla projeler yürütülmeye çalışılmıştır. Grup çalışmalarının yanında bireysel çapta resimler yapan sanatçılarda oldukça fazladır. Banksy bunlardan bir tanesidir.

Banksy

Dünyanın en esrarengiz sanatçılarından biri olan ve kendisiyle ilgili İngiliz olması dışında neredeyse hiçbir şey bilinmeyen efsanevi sokak sanatçısı Banksy ünlü olmayı reddedip, maskesi ardına saklandıkça dikkatleri daha çok üstüne çeken bir aktivisttir. Banksy adıyla bilinen sanatçının 1974 Bristol doğumlu olduğu iddia dilmektedir.⁶⁵

1990'lerden beri gerilla artist olarak tanınan sanatçının gerçek kimliği bilinmiyor. Banksy yazısı aslında eserlerinde kullandığı imza. İngiltere dışında Filistin İran ve dünyanın birçok ülkesinde yıllardır resim yapıyor. Grafitiyi sokak sanatıyla birleştirmiş şablon tekniği spreyci boyama yöntemleriyle resim yapan sanatçının resimlerinin konusu: çevreci, insan ve hayvan hakları savunuculuğu, savaş karşıtlığı, çevre kirliliği, özgürlük, gibi neredeyse tüm varlıkları işkence ve zulme karşı savunuculuğunu yaptığı protest tutum içeren konular oluşturmaktadır. Black Hand lakabıyla yapılan resimlerinde Banksy tarafından yapılmış olabileceğine dair kaynaklar var.

Banksy'nin gerçek adı hâlâ bir muammadır. Sanatçı, kimliğini gizlemeyi sürdürerek eserlerine daha fazla vurgu yapmayı tercih eder. Bristol, İngiltere doğumlu olduğu tahmin edilen Banksy, sokak sanatıyla genç yaşlarda tanıştı. Adını en öne çıkaran niteliklerinden biri, karmaşık sosyal ve politik konuları, mizah ve ironiyle birleştirerek sokaklara taşımıştır.

Görsel 15: Duvar Resmi, Banksy, Londra.

Kaya, F., *Kırmızı Balonlu Kız: Her Zaman Umut Vardır*, absurdizi, (absurdizi.com), 2019, <https://www.absurdizi.com/kirmizi-balonlu-kiz-her-zaman-umut-vardir/>.

⁶⁵ Özen B., *Sokak Sanatının Gizli Sanatçısı, Banksy*, ART-SANAT, Sayı: 8, 2017, s. 499-519, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/783329>, (s. 501).

Londra'nın birçok duvarını süsleyen Banksy'nin en bilindik eserlerinden olan bu eser Kırmızı Balonlu Kız ismiyle anılmaktadır (Görsel 16). Bu eser 'Her zaman umut vardır!' anlamını taşımaktadır. Madonna, Justin Bieber gibi isimlerin de Banksy hayranı oldukları bilinmektedir. Hatta öyle ki Justin Bieber'in kolunda bu kırmızı balonlu kızın dövmesi bulunmaktadır.⁶⁶

Dünya'dan örnekler için İran duvar resimleri önemlidir. İran duvar resimlerinin konuları anlamak için İran'ın yakın tarihine bir göz atmak gerekir. 1979 yılında İran'ın Muhammed Rıza Pehlevi liderliğindeki yönetim devrilmiş Ayetullah Ruhullah Humeyni yönetimindeki temeli İslam hukukuna dayalı Şii mezhebi görüşlerinin hâkim olduğu İslam Cumhuriyeti rejimi kurulması hedeflenen bir devrim gerçekleşmiştir. Devrim sonunda dışardan bakıldığında göze çarpan en büyük değişiklik İran'ın sembolü olan bayrağındaki tarihi öneme sahip 2.500 yıllık İran/Pers İmparatorluğu'nun simgesi Aslan ve Güneş gitmiş yerine, logo şeklinde Allah yazısı ve İran takvimine göre İslam devriminin olduğu gün olan 22. Bahman'ı yani 11 Şubat'ı simgeleyen 22 kez "Allah-u Ekber" yazısı bayrağa ilave edilmiştir. İslam Devrimi bir hükûmet değişikliğinden çok bir rejim değişikliği şeklinde gerçekleşmiştir. Devrimden sonra gelen rejim yöneticileri, devrim öncesi için, İran'ı Amerika'nın kölesi bir ülke olarak görürken devrimden sonra İran'ın bağımsızlaştığını düşündüler.

Görsel 16: Duvar Resmi, Banksy, Filistin

Karabağlı, Arslan U., *İsrail'in Harabeye Çevirdiği Filistin Sokaklarını Tuval Olarak Kullanan Banksy'den 16 Duvar Resmi*, Onedio, <https://onedio.com/haber/israil-in-harabeye-cevirdigi-filistin-sokaklarini-tuval-olarak-kullanan-sanatcidan-16-duvar-resmi-461054>, Erişim Tarihi:27.10.2024.

⁶⁶ Özen B., *Sokak Sanatının Gizli Sanatçısı, Banksy*, ART-SANAT, Sayı: 8, 2017, s. 499-519, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/783329>, (s. 502).

İran’da kurulan yeni rejim propagandanın önemini kavramış olması gerekir ki Meksika örneğinde olduğu gibi sanatın etkileme gücünden faydalanmak için duvar resimlerini propaganda amacıyla kullanmak istemiş, Meksika duvar resimlerinin konusu üzerine; İran tarihinin dini motiflerini, iş birliğini kabul eden sanatçılarla montajlamayı hedeflemiştir. Ancak bir ironi gerçekleşir ve “O kadar ki, devrimin sonucunda krallığın devrilmesinden sonraki süreçte, yeni doğan otoritenin ilk kararlarından biri, kentlerin duvarlarını her tür yazı ve çizimden temizlemek olur.”⁶⁷ Böylece sanata vurulan darbeyeyle yönetimin hayalini kurduğu propaganda mekanizmasına bağlı proje çökmüş, devrimden hemen sonra başlayan İran-İrak savaşı da sanatçıların gündeminde farklı konuların yer almasına yol açmıştır. Çağdaş Sanat Bağlamında Dünyadan verebileceğimiz en güzel örneklerden biri İran’da görülen duvar resimleridir.

Görsel 17: Duvar Resmi, Black Hand, Tahran, 2014.

12 Sokak Sanatçısı İran'ın Duvarlarını Dönüştürüyor, Rotka, <https://www.rotka.org/12-sokak-sanatcisi-iranin-duvarlarini-donusturuyor/>, Erişim Tarihi:27.10.2024.

“Ellerinde bulaşık eldiveni, Milli takımın formasını giymiş bir kadın ‘Kupa’ markalı bir deterjanı kaldırarak sinirli ve aynı zamanda azimli bir yüz ifadesi sunmakta

⁶⁷ Saadati,M., 1979 Devriminden Günümüze İran'da Duvar Resmi, Research Gate, Mart 2021, https://www.researchgate.net/publication/350172986_1979_DEVRIMINDEN_GUNUMUZE_IRAN_%27DA_DUVAR_RESMI, (s. 1).

(Görsel 18). Bu grafiti, açık bir biçimde İran kadın haklarını sorgulamaktaydı: Kadınların İran'da stadyuma gitmeleri yasaktır!”⁶⁸ Burada İran futbol milli takımı forması içerisinde İranlı kadın bir sporcu var. Dünya kupası gibi kaldırdığı şeyse bir çamaşır deterjanı. İran'da kadınların futbol, voleybol gibi stadyum sporlarını yapması, hatta kadın gazetecilerin maçlara gitmesi yasak. İran'ın Banksy'si olarak anılan Black Hand, cinsiyetçilik ve Ortadoğu'da organ kaçakçılığı üzerine çalışmalar yapıyor.

İran'da yaşanan siyasi çalkantılar zamanla İslami rejim propagandasını değiştirmiş, günümüzde yeni dönemde rejim muhalifleri oluşmuştur. Sanatçıların halka iletmeyi amaçladıkları söylemlerle duvarlar yeniden sanatsal anlamda kullanılmaya başlamış, duvar resimleri, politik içerikli grafitilerle varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Grafitinin bilindik duvar resminden farkı kentin yaralarını daha fazla imgelemeye çalışmasıdır. Yasaklardan dolayı çoğunlukla gece ve hızlıca sprey boyalar ve şablonlarla siyasi slogan yazılmaya çalışılırken bir yandan da sanatın dinamikleriyle uyumlamaya çalışılarak oluştururlar. Konuları bulunduğu ülkeye göre gündelik yaşamdaki siyasi gündemlerden oluşur. Savaş ortamında ve zor şartlarda yapılan grafitiler olasılıkla gönüllüler ve amatör sanatçılar tarafından yapıldığı için naiftirler.

Görsel 18: Duvar Resmi, Adnet, Dublin, 2024.

⁶⁸ Saadati, M., 1979 Devriminden Günümüze İran'da Duvar Resmi, Research Gate, Mart 2021, https://www.researchgate.net/publication/350172986_1979_DEVRIMINDEN_GUNUMUZE_IRAN_%27DA_DUVAR_RESMI, (s. 16).

Taştan, H., *İrlanda'da yaşayan Brezilya'lı sokak sanatçısı, Filistin temalı duvar resimleri çiziyor.*, Anadolu Ajansı, 2024, <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/irlandada-yasayan-brezilyali-sokak-sanatcisi-filistin-temali-duvar-resimleri-ciziyor/3319874> .

İrlanda'nın başkenti Dublin'de, İsrail'in saldırıları altındaki Filistin'de yaşananları anlatan duvar resimleri dikkati çekiyor. (...) Adnet, "İrlanda'da yaşayan Brezilyalı olsam bile bunu bir görev ve insani duygu olarak hissediyorum. Nereden geldiğinizin bir önemi yok sadece savaşı durdurmak için neler yapmanız gerektiğini hissetmelisiniz." şeklinde konuştu.⁶⁹

Sanatçı Adnet sanatın eleştirel gücünü kullanarak Filistin halkına yaptığı grafitlerle destek vererek savaş mağduru insanlara yaşadıkları savaş ortamını sorguluyor. Resimde, duvar resmi yapan halktan bir çocuğun elindeki spreyle boyanmış özgür Filistin anlamına gelen "Free Palestine yazdığını ve bu nedenle İsrail askerleri tarafından yaka paça götürüldüğünü görüyoruz. Free Palestine genellikle Filistin halkının çektiği sıkıntılarda insan haklarının savunucularına gönderme yaparak insan hakları ihlallerini hatırlatırken onlara yaptıklarını doğruluğunu sorguluyor. Adnet bir insan olarak Filistin halkının yaşadığı acılar karşısında duyduğu derin üzüntüsünü dile getiren grafitleriyle savaş karşıtı bir tutum sergileyerek Filistin halkı öncülüğünde savaş mağdurlarına destek veriyor.

Görsel 19: Duvar Resmi, Joker.

12 Sokak Sanatçısı İran'ın Duvarlarını Dönüştürüyor, Rotka, <https://www.rotka.org/12-sokak-sanatcisi-iranin-duvarlarini-donusturuyor/>, Erişim Tarihi:27.10.2024.

⁶⁹ Taştan,H., *İrlanda'da yaşayan Brezilya'lı sokak sanatçısı, Filistin temalı duvar resimleri çiziyor.*, Anadolu Ajansı, 2024, <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/irlandada-yasayan-brezilyali-sokak-sanatcisi-filistin-temali-duvar-resimleri-ciziyor/3319874>.

The Joker olarak bilinen bir diğer sanatçı, varolan graffiti görüntüsünü bozuyor ve Joker'in korkunç gülümsemesini bir imza şeklinde stencil tekniği ile üzerine uyguluyor (Görsel 20). – evet, Heath Ledger olanı –ve bir kararmış imza... Bu kurnaz sanatçı, nasıl o kadar çabuk hareket ettiği konusunda da çoklarını şaşkınlığa uğrattıyor.⁷⁰

Görsel 20: Duvar Resmi, Alexandre Orion, Sao Paulo.

Gutierrez, N., *Street Art Intervention: Alexandre Orion's "Ossario" in São Paulo, Brazil*, Sensate İnternet Dergisi, Sayı 1, 2011, <https://sensatejournal.com/review-nicholaus-gutierrez-on-ossario/>.

Sao Paulo doğumlu Brezilyalı Alexandre Orion (1978). “Burada ele alacağımız ‘Ossario / Mezarlık’ başlıklı, graffiticilerin çalışma yöntemini çağrıştıran performans nitelikli çalışmasında sanatçı, Sao Paulo metro tünellerinde, duvarlara yapışan sağlığa zararlı kurumları bezle silerek, binlerce kafatasından oluşan bir duvar resmi ya da yeraltı mezarlığı.⁷¹

Sanatçının bu çalışmasında sosyal konulardan kirlilik konusuna dikkat çekmeye çalışmasının yanında, seçtiği mekân tercihiyle başlayan göndermelerinde; iletilmek istenen asıl mesajın, maden ocaklarında yaşanan grizu patlaması sonucu hayatını kaybedenlerin anısı için yapılmış gönderme olabileceğini düşündürmesiydi.

⁷⁰ 12 Sokak Sanatçısı İran'ın Duvarlarını Dönüştürüyor, Rotka, <https://www.rotka.org/12-sokak-sanatcisi-iranin-duvarlarini-donusturuyor/>, Erişim Tarihi:27.10.2024.

⁷¹ Gökova, H., *Duvar Resmi Uygulamalarında Yüzeye Dönük Görsel Çözümler*, Akademik Sanat Tasarım Ve Bilim Dergisi, Sayı:1, s. 1-13, 2021, (s. 11), <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1601325>.

Görsel 21: Duvar Resmi, Richard Hambleton, New York

Nicholls.,J, *Why are collectors fighting to buy Richard Hambleton art?*, medium.com, <https://medium.com/@maddoxcontent/why-are-collectors-fighting-to-buy-richard-hambleton-art-1467b788ef5c>, Erişim Tarihi: 13.12.2024.

Richard Hambleton sıklıkla "Sokak sanatının vaftiz babası" olarak anılır, ancak sanatçı bu unvanı reddetti. En çok Shadowman kılığında tanınan sanatçı, New York sokaklarına uğursuz görünümlü silüetler çizdi ve sonunda tuval ve kağıda yöneldi. Haring ve Basquiat ile birlikte çalışan Hambleton, 1970'ler ve 80'lerde New York şehir merkezindeki sanat dünyasına hükmetti. New York sokak sanatı sahnesinde bilinen bir isim olmasına ve galeriler ve eleştirmenler tarafından çok sevilmesine rağmen Richard Hambleton, Haring ve Basquiat ile karşılaştırıldığında bugün şüphesiz en az bilinen ve takdir edilen sanatçıdır.⁷²

Street Art'ı terim olarak kullanan diğer bir sanatçı grubu ise; Jean-Michel Basquiat, Andy Warhol, Richard Hambleton'dur.

Çoğu sanatçı reklamın egemenliğine bir başkaldırı olarak mekanlarını sokak olarak seçmiştir. Dünyanın önemli şehirlerinde Street Art ve Graffiti türünde eserler görmek mümkündür. Paris, Berlin, Londra, Tokyo, Barselona ve daha birçok şehirde önemli sanatçılar bu bağlamda çalışmalarına devam etmektedirler. Türkiye'de ise bu sanatsal hareketin yoğun olarak özellikle İstanbul'da ve son beş yılda daha çok geliştiği görülmektedir.⁷³

⁷² Nicholls, J., *Why are collectors fighting to buy Richard Hambleton art?*, medium.com, <https://medium.com/@maddoxcontent/why-are-collectors-fighting-to-buy-richard-hambleton-art-1467b788ef5c>, Erişim Tarihi:13.12.2024.

⁷³ Parlakkalay, H., *Kamusal Alanda Sanat ve Sanat Eserleri...*, (s. 1165).

2.3. DUVAR RESİMLERİNİN OLUŞUMUNDA ÖNEMLİ ROL OYNAYAN PARAMETRELER

Sanat, var olduğu andan itibaren yalnızca bir kültür varlığı olarak değil, aynı zamanda insanlık tarihini aydınlatan tarihsel bir belge niteliği taşıyan önemli bir bellek olarak varlığını sürdürmüş ve sürdürmeye devam edecektir. Sanatçı doğası gereği yaşadığı çevresinden, içinde yaşadığı toplumdan etkilenir. Bu nedenle sanat her çağda içine doğduğu toplumun izlerini taşır. Yaşadığı dönemin inanç sistemlerini, kültürünü, sosyal ve siyasal olaylarını ekonomisini ve teknolojisini doğrudan ya da dolaylı anlatımlarla eserlerinde toplumun çeşitli gereksinimlerini karşılayan değişimlerde önemli rol almıştır. Binlerce yıllık insanlık tarihini anlamak için sanat eserlerine başvururuz.

Duvar resmi; görsel sanatlar alanında tarihsel bir bellek olma yönünden önemli bir kaldıraç olmuştur. Başlangıçtan günümüze içinde bulunduğu toplumun her dönemde değişen parametrelerini ve insan etkileşimlerini gözler önüne serer. Özellikle yazının olmadığı tarih öncesi devirlerde insanların yaşam biçimlerini, inanç sistemlerini, ekonomik, demografik yapısını sosyal ve kültürel yönden gelişmişlik düzeylerini anlamamıza yardımcı olan en önemli kaynak duvar resimleridir, diyebiliriz. Tarihi devirlerde rolünü paylaşacak birçok etken varken öncü olma özelliğini aynı şekilde korumaya devam etmiştir. Antik Mısır'da Firavunların yaşam biçiminden tıbbına, Mezopotamya Uygarlığında yazının bulunuşundan şehir planlarına, Yunan Roma sanatında deniz aşırı ticaretin o dönemde varlığından ve hangi uygarlıklar arasında yapıldığına kadar hemen her çeşit bilgiyi duvar resimlerinden öğreniriz. Uygarlıklar arasındaki başta ticaretle kurulan iletişimin zamanla oluşturduğu kültürel etkileşimle nasıl evrilip değiştiğini duvar resimlerinden anlayabiliyoruz. Orta çağda toplumun; kilisenin ve dinin etkisinde yaşamasının sonuçlarını sanatı ve toplumu nasıl etkilediğine duvar resimleri sayesinde tanıklık ederiz. Sanayi devriminden sonra devletlerin nasıl gelişip toplumsal değişimlere yol açtığını insanları nasıl etkilediğini görürüz. Duvar resimleri var olduğu günden beri tüm devirlerin izlerini taşır.

2.3.1. İnsanın İz Bırakma Çabası

Düşünüyorum! O Halde Varım derken; var olmanın düşünceyle başladığını anlatmaya çalışan Descartes, aslında her varlığın içinde bir yokluk barındırdığına da işaret eder. Düşünce gücüyle kültürel bir varlık olan insan, yaşam süresinin sınırlı olduğunun bu sürenin bir gün son bulacağına farkında; varlık ve yokluk sarmalında gelişen yaşam döngüsünün içinde barındırdığı belirsizlikleri bilmek ve yok etmek ister. Ölümlü olduğunu bilen insanın Gılgamış Destanında, Gılgamış'ın ölümle mücadelesinde olduğu gibi; yakın arkadaşı Enkudu'nun ölümünü kabullenemeyen Gılgamış'ın, arkadaşının ölümüne çareler aramak için çıktığı yolculukta yaşadığı zorluklar; ölüme çare bulamasa da kendini yaşatacak bir iz bırakma çabasına dönüşür.

İnsan varoluşsal sorgulardan zihnini arındırarak bir gün öleceğini bilerek bu bilgiye rağmen yaşayan, hayatta kalma mücadelesini kendi kendine yapmış olduğu motivasyonla başaran bir canlıdır. Ölümsüz olmak ve yaşamla arasında bir bağ kurmak için tüm yaşamı boyunca çabalar durur. “Birçok insan kendi ölümünün tesellisini evrende bıraktığı eserlerinin, namıyla ve neslinin devam etmesinde bulmuştur”.⁷⁴ Bir sanatçı için en önemli motivasyonu; kendini ifade etme ve yaratma biçimi olarak, eser vermektir. Sanatçı, yapısı gereği çevresine duyarlıdır ve ilişkilerini çevresindeki insanlarla farklı bir gerçeklik üzerinden tekrar kurgular. Unutulmamak arzusuyla baş döndürücü sanat eserleri vermek için çabalar. Çoğu sanatçı dışarıdan bakıldığında çileli bir yaşam sürer.

Perikles'in söylevinde de eserler/nam bırakarak ölümsüzleşme arzusunun bir tezahürünü görürüz: “Onlar böylesine hayatlarını toplumun gözü önünde feda etmişlerdir. Onların her biri, hiçbir zaman eskimeyecek bir üne kavuşmuştur ve onların kabri kemiklerinin bulunduğu bir yer olarak görünmemelidir; fakat orası onların zaferlerinin yer aldığı bir anıttır ki, her fırsatta onların kahramanlıklarının ve hikayelerinin anısı orada yad edilecektir.”⁷⁵

Sanatçı her şeye rağmen öyle tutuludur ki ideallerinden asla vazgeçmez. Frida Kahlo, Vangough, Michelengola, Hannah Höch, Şükran Moral, Jean Micheil Basquit ve daha niceleri... Sanat tarihi bunun güzel örnekleriyle doludur.

⁷⁴ Taslaman, C., *Modern Bilim Felsefe ve Tanrı*, İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2008, (s. 23).

⁷⁵ Aynı Eser, (s. 23), akt. Bertrand Russell, *Why I Am Not a Christian*, New York: Simon And Schuster, 1957, (s. 106).

2.3.2. Bellek ve Yansımaları İsyân ve Başkaldırı

Kültürel birikimlerin zihinde kodlanmasıyla oluşan bellek kültürün ve kültürel aktarımın olmazsa olmazıdır. Yapılan her tür etkinlik gerek zihinsel gerekse yaşamsal aktarımlarla bellekte kaydolmaya başlar. Kültürel kodların nesilden nesle aktarılmasıyla toplumsal bellekler oluşur.

İnsan, var olduğu günden beri çevresinde gelişen olayları sorgulayarak olup biteni anlamlandırmaya çalışmış; bu sorgulamalardaki zihinsel yolcuğu kültürel yönden gelişmesine yol açarak sosyal bir varlık olmasını sağlamıştır. İnsanın doğum ve ölüm süreci arasında geçen zamanda yaşadığı önemli olaylar; bir yakını kaybetmenin verdiği çekilen acı, yeni doğana karşı duyulan sevinç gibi durumlardaki duygu paylaşımları insanlar arasındaki bağı kuvvetlendirerek, bu paylaşımlar zamanla; toplulukla gerçekleştirilen ayinler, ritüeller, törenler gibi ölen kişinin ardından yakılan ağıt, yeni doğana ad takma törenleri, tapınımlardaki ritüeller ya da kutsal evlilik törenleri gibi önemli toplumsal, sosyal olaylara dönüşmüştür. Başlangıçta tek bir insanın ürettiği kültürel varlıklar paylaşımlarla ortak değerlere dönüşerek ortak değer yaratımlarıyla toplumsal aidiyet duygusunu geliştirmiştir. Her yapılan etkinlik, kültür çeşitliliğine yol açmış kolektif belleğin izlerini taşır.

Kolektif bellek topluma ve içinde yaşayan insana bir kimlik kazandırır, insan bu kimlikle var olur varlığını bu kimlikle sürdürür. Kimliği sürdürebilmek için geçmişini hatırlamaya ihtiyaç vardır. Kim olduğunuzu bilebilmenin yolu; taşınan sosyal kimliğin belirli bir grubun üyesi olup olmadığına, ait olunan grubun topluma ait değerleri taşıyıp taşımadığına ve bu grubun taşıdığı değere yüklenen anlamdan oluşan benliğin bir parçası olup olmadığına bakılır. Sosyal ve kültürel bir varlık olan insan varlığını bu kimlik üzerinden sürdürür ve değerlerini kimlik üzerine inşa eder. Değerlerine ters düşen, kimliğini yok etmeye çalışan etkenlere karşı çıkışlarını duygusal ve düşünsel dışavurumlarla dile getirir. Her çağda ve yaşadığı her sosyal ilişkide farklılaşan sorunlarına karşı ifade yöntemleri de farklılaşır. Başlangıçta ölen yakınına duyduğu acıyı ağıtlarla ya da ağlayarak dile getiren insanın, zamanla; benzeri bir yaşantıda hissettiği acıyı, sakince içinde yaşayarak ya da birkaç kelimeyle ifade ederek anlatırken; haksızlık karşısındaki tutumunu haykırarak dile getirmesi gibi. İlksel toplumlardan köy kent yaşamına varıncaya kadar insanın olaylar karşısında duyguları

değişmese de zamanla değişen toplumsal kriterler ifade biçimlerini etkilemiş değişime uğratmıştır. İnsanın her toplumda kendi değerlerine sahip çıkma düşüncesi sürerken, toplumun yapısına göre; değerlerini korurken onlara sahip çıkma yöntemleri değişmiştir. Demokrasinin ve özgürlüğün var olduğu toplumlarda ifadeler açık ve doğrudan olurken; yasaklı toplumlarda ifadeler dolaylı ve kapalı bir şekilde gerçekleşir. Ya da yaşanan olayların yaşamsal önemine göre de ifadelerde farklılaşmalar olur. Gelenekçi ya da çağdaş toplumlarda da durum birbirinden farklıdır. Orta çağda kilise hakimiyetine giren toplumda sosyal yaşamın kısıtlı olması, sanatın kilisenin etkisinde kalması gibi. Ya da sanayi devriminden sonra oluşan işsizlik, düşük ücrete karşı yapılan emek sömürsünün, halkın arasında isyanın çıkmasına neden olduğu gibi. Bir şekilde yaşanan olaylar kültürü etkiler kültürde yaşanan olayları etkiler duruma gelir. Koşullar ne olursa olsun insanın ürettiği kültür, zamanla kendini var edene dönüştüğünün bilincindedir insan ve kendini var eden kültürünü korumak için yok edene karşı her zaman bir savaş vermiş vermeye de devam edecektir.

2.3.3. Kültür ve İşaretleri

“Kültür, tanımlanması en güç kavramlardan birisidir. 952 yılında Amerikalı antropologlar Kroeber ve Kluckhohn kültür ile ilgili kavram ve tanımları incelediklerinde 164 farklı kültür tanımının olduğunu ortaya koymuşlardır.”⁷⁶ Bu kadar iddialı ve zor bir kavramı tanımlamaya çalıştığımızda Kültür insanın alet üretmesiyle bireyle başlayıp nesilden nesle aktarılan yaratıcı etkileşimlerle dönüşüp gelişen toplumsal ortak değer üretebilen paylaştıkça artan çoğalan canlı bir organizmadır diyebiliriz sanırım.

Arkeolojik açıdan kültür edinilen bir olgudur ve insanların bir arada yaşamaları etkileşimli öğrenme-öğretme pratiklerini geliştirmesiyle oluşmaktadır. Kültür, kuşaklar arasında aktararak, birbirine eklenme yoluyla sürekliliği sağlanan somut ve soyut üretimlerin tümünü içerir, kapalı ve izole bir yapı değildir, karmaşıktır ve bu özelliğinden dolayı da dinamiktir.⁷⁷

⁷⁶ Temel Eğinli.,A. & Nazlı., A. K., *Kültürün Koruyucu Gücü: Kültürel Semboller*, Egemia, Sayı: 2, 2018, s. 56-74, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/464403>, (s. 57), akt. Spencer-Oatey, H., *What is culture? A compilation of quotations.*, GlobalPAD Core Concepts., https://warwick.ac.uk/fac/soc/al/globalpad-rip/openhouse/interculturalskills_old/core_concept_compilations/global_pad_-_what_is_culture.pdf.

⁷⁷ Yılmaz,Y, *Tarihöncesinde Sanat ve Bağlantıları...*, (s. 182), akt. Arsebük, G. '*İnsan*', '*Evrin*', '*Alet*', Bilim ve teknik, Sayı: 332, s. 18-24., 1995, (s. 19), ve, Gaussein, P., *L'art mobilier au paléolithique*

Geçmişten günümüze kadar zamanın derinliğinde oluşan, insanlık tarihinin kültürel birikiminin temelleri, Alt Paleolitik dönemden itibaren atılıp, günümüze kadar sürdüğünü düşünürsek; uzun soluklu bir yoldan gelen insanla var olmuş insana dair kültür; oldukça yoğun oldukça karmaşık bir birikimi içerir. Bu kadar karmaşık ve yoğun bilginin kaybolmadan günümüze kadar ulaşması kültürün belirli bir sembol ya da işaretler topluluğundan oluşmasının önemi büyüktür.

Arkaik dönemde kültürün mikro çekirdeğini semboller oluşturur. Toplumsal törenlerde yaşanan yoğun duygu paylaşımları ve duyguların dışavurumlarıyla; çıkarılan seslerin bir araya getirilmesiyle oluşan ağıtlar, söylenceler, şiirler, ninniler, masallar sembellere dönüşerek iletişim dili oluşturmuştur. Dil ile kurdukları iletişimle kulaktan kulağa söylene şeklinde yaşayan kültür zamanla kalıcı sembellere dönüşmüştür. Sembol, daha çok matematik geometri astronomi fizik biliminin hesaplamalarda kullanılan; sayı, harf ve şekillerden oluşurken sosyal bilimlerde; bazı konularla eşleştirilen bir işaret iz ya da kodun şifresi olarak kullanılmıştır. Törenlerde ise performanslara katılan totemler veya kullanılan nesnelere karmaşık anlamları, sırları açıklamak için kullanılır. “Bu noktada sembollerin, kültürel deneyimleri aktarmada anlam ve referans katmanları oluşturduğuna vurgu yapılmakta, semboller olmaksızın kültürün açıklanmasının imkânsız olacağı belirtilmektedir.”⁷⁸ Toplumsal belleği oluşturan sözlü edebiyatın yanında en önemli kültür elamanlarından biri de görsel sanatlardır. Sanat toplumun perde arkasının yansıtıcıdır. Toplumun perde arkasını görünür kılar. Kullandığı semboller ve metaforlarla dönemi ile ilgili bilgiyi kendinden sonraki dönemlere taşır.

Her topluluğun, toplumun kullandığı yerel sembollerin yanında kültürlerin harmanlanmasından oluşan ortak değerleri temsil eden evrensel sembolde vardır. Kültürler bir araya geldiklerinde aralarında kültürlenme olur ve kültür benzeşmesine yol açar. Bazen de bazı kültürler baskın çıkmasıyla diğer kültürleri asimile eder. Kültürel etkileşim ne şekilde olursa olsun insanlık tarihinin kültürel birikim kolektif

---

supérieur: complexité de l'identité et des réseaux de Cro Magnon. (Editör: Gauvard C.), *Appartenances et pratiques des réseaux* (36-49) içinde. Édition électronique du CTHS , 2017, (s. 37).

⁷⁸ Temel Eğinli.,A. & Nazlı.,A.K., *Kültürün Koruyucu Gücü: Kültürel Semboller*, Egemia, Sayı: 2, 2018, s. 56-74, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/464403>, (s. 59), akt. Deacon, T. W. *The Symbol Concept*. (Editör: K. R. Gibson ve M. Tallerman), *The Oxford Handbook Of Language Evolution*, 2011, (s. 394).

bir değeridir. Kültürel semboller, kültürel değerlerin değişmeden nesilden nesle aktarılmasında koruyucu gç olarak önemli bir yere sahiptir. Başlangıçtan günümüze oluşan kolektif bellek uzunca deneyimlerin birikimlerinden oluşmuş bir yığın parametreleri içinde barındıran çok büyük bir hafıza kutusu gibidir. Bellek oluştuğu dönemin ve kendinden önce yaşanan tüm zamanların izlerini taşır. Her çağda ve dönemde farklı etkenlerin bir araya gelmesiyle oluşan toplumsal hafızamız yaşadığı her dönemin deneyimlerinin toplamıdır. Her katkı birer zincirin halkaları gibidir ve yaşadığı döneme ışık tutar.

2.3.4. Propaganda Aracı Olarak Duvar Resmi

Propaganda, insanlık tarihinden günümüze kadar toplumu belli bir hedef doğrultusunda yönlendirmek ve etkilemek amacını taşıyan önceden planlanmış yöntemlerle farklı amaç ve araçlarla yapılan insanların düşünce ve tutumlarını istenildiği gibi yönlendirme çabasıdır. Tarih boyunca insanlar, küçük topluluk liderliğinden günümüzdeki karmaşık devlet yönetim sistemlerine kadar çok sayıda yönetim şekilleri oluşturdular. Kent kültürünün doğmasıyla başlayan devletler toplum karşısında yönetimlerini güçlendirmek ve söz sahibi olmak için hemen her dönemde toplumun yapısına ve yönetim şekline göre propagandalara başvurmuşlardır. Yalnızca devletlerin propagandaları yoktur. Devletin bünyesinde yaşayan halkların kendilerine göre yönetimindeki yöneticilerin eksik ve hatalı davranışlarını eleştirmek için yaptıkları propagandaları vardır. Tarih şirazesini kaymış devlet anlayışına karşı yapılan halk ayaklanmalarıyla doludur.

17-18. Yüzyıl yakın tarihimiz olan aydınlanma çağında; aydınlanma felsefesinin etkisiyle, sosyal ve siyasal yapının değiştiğini, insanların özgür iradelerine göre hareket ettiğini görüyoruz. Bu dönemde toplumdaki sosyal ve siyasal yapının değişmesine bağlı olarak daha sosyal ve demokratik bir devlet anlayışı var; devletlerin çıkardığı kanunlar eskiye göre daha fazla akla ve mantığa uygun düzenlenmekte. Halk gerektiğinde devlete karşı toplanma ve muhalif olma hakkını kullanabilmek için belli meydanlarda bir araya gelebiliyor. 18. Yüzyılda ilk kez felsefeci, sosyolog ve siyaset bilimci Habermas tarafından halkın toplantı ve gösteri yaptığı alanlar için Kamusal Alan kavramını kullanılıyor. Dönemin içinde bulunduğu ortam; “Habermas’a göre kamusal alan yurttaşların bir araya gelip iletişime geçtiği ortak bir konuşma/tartışma

alanıdır. Kamusal alandaki iletişim gazete, dergi, radyo, televizyon gibi iletişim araçlarıyla yayılacaktır”⁷⁹ şeklinde tarif ediliyor. Bu dönemde halkın açıkça yaptığı gövde gösterisi ve direnişler basın yayın organlarının gündemindedir. Artık basın yayın organları önemli propaganda araçlarıdır ve halkı olup bitenden haberdar ederler. Televizyonun icat edilmesiyle birlikte, devletlerin halklarını etkilemek için kitle iletişim aracı olarak televizyonu önemli bir propaganda aracı olarak görmektedir. Bu dönemde devletler kendi elleriyle propaganda yöntemleri oluşturmuşlardır. 20. Yüzyıla gelindiğinde Antik dönemlerde olduğu gibi duvar resimlerinin propaganda amacı tekrar gündeme gelir. Dünyada çalkalanan sosyalizm dalgasıyla başta Güney Amerika, Sovyetler Birliği Avrupa’daki devletler kendi propagandalarını yapmak için sanatçıları desteklemiş sanatçılar bu dönemde kamu binaları duvarlarının iç ve dış yüzeylerine devrim süreciyle ilgili sahnelerle resimlemişlerdir. Kamusal alanda disiplinler arası eserler, mekânın bir parçası olarak planlandıktan sonra uygulanıyor. Duvar resimleri kamusal alanda bu dönemde de baş aktör olma özelliğini korumaktadır. Büyük bir binanın bir yüzeyini bazen tamamını kaplayacak şekilde devasa resimler yapılıyor. Bu resimlerin her biri toplumsal bir mesaj içeriyor kitlesellikten uzaklaşıp daha evrensel konular üzerinde dünya düzenini eleştiriyor. 21. Yüzyıla gelindiğinde bunların yanında plansız spontane yapılan duvar resimlerinin yaygınlaştığını görürüz.

---

⁷⁹ Biçer Olgun., H., *Jürgen Habermas, Hannah Arendt Ve Richard Sennett’in Kamusal Alan Yaklaşımları.*, Sosyolojik Düşün, Cilt: 2 Sayı: 1, s. 45-54, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/324290>, (s.46).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KOLEKTİF KENT BELLEĞİ OLUŞUMSAL SÜRECİNE GENEL BİR BAKIŞ

Bu bölümde Kolektif Kent Belleğinin Oluşumunda Rol Oynayan Parametrelerden en önemlisi olan kültür ve oluşumundaki izler, işaretler, mimari sanat ilişkisi, kolektif belleğinin ortaya çıkışı ve günümüzde kolektif belleğinin geldiği nokta gibi konular ele alınmıştır.

3.1. KOLEKTİF KENT BELLEĞİNİN OLUŞUMUNDA ÖNEMLİ ROL OYNAYAN PARAMETRELER

Bu bölümde Kolektif Kent Belleğinin Oluşumunda Rol Oynayan Parametrelerden Kolektif Kent Belleğinde Tarihselliğe, Kültüre, İzler ve İşaretlere, Mimari ve Sanat ilişkisine Kolektif Bellek ve Sözlü Tarihe yer verilmiştir. Alt başlıklar halinde açıklanmıştır.

3.1.1. Kolektif Kent Belleğinde Tarihsellik

Belleğin yapıtaşını bilgi oluşturur, bilgiyi oluşturan kültürdür, kültürün saklanması ve nesilden nesle aktarılmasını sağlayan da bellektir. Yani bellek kültürün koruyucu kılıfıdır. Her ne kadar kültürel üretimlerin başlangıcı bireylerden doğsa da sonrasında gelişen ortak paylaşımlar, oluşturulan ortak değerler ve kültürel aktarımlar kültürün kolektif bir paylaşıma dönüşmesine ve kolektif bir kimlik kazanmasına yol açar.

Hemen her kültürün kolektif birikimi vardır diyebiliriz. Yaşamda hiçbir şey rastlantısal değildir kültür milyonlarca yıllık birikimin ürünüdür. Rastlantısal olarak geliştiğini düşündüğümüz olayları ya da durumları bile zamanında çözümleyebilmek, alıp değerlendirebilmek için önceden hazırbulunmuşluğunun olması; başka bir deyişle zihinsel olarak deneyimlerinizin buna hazır olması gerekir.

İnsanın kültürel üretiminin tarihi “Paleolitik Çağ, insan türlerine ait günümüze ulaşabilen yontma taş aletlerin yapımı ile başlatılmaktadır. Şimdilik bilinen en eski yontmataş aletler, Doğu Afrika'da Lomekwi'de tespit edilmiştir ve 3,3 milyon yıl öncesine tarihlenmektedir.”⁸⁰ İnsanlık tarihinin yaklaşık %99'unu kapsayan Paleolitik Çağın kültürel birikimi insanlık tarihi açısından çok önemli bir yer tutar. Buradan bakınca; başlangıçta avcı-derleyici konar-göçer yaşam biçimiyle çevresel tüm zorluklara rağmen hayatta kalma savaşı veren dönem insanının yaşam mücadelesinde karşılaştığı zorlukları hayal bile edemediğimiz, yakın tarihimizde yaşadığımız hayatın %1'lik dilimini Paleolitik çağdan günümüze ulaşan %99'luk kolektif kültürel birikime borçluyuz. İnsanın ürettiği ilk yongaların zamanla mızrak, ok ucuna dönüşmesi uzunca zaman almış. Yaklaşık M.Ö. 10000-8000'lerde çevresel koşulların değişmesine bağlı olarak insan avcı-toplayıcı konar-göçer yaşam biçimini terk ederek artık; ekinini ekip biçtiği ve yerleşik yaşadığı basit köyler kurmaya başlamıştır. Tarihte bilinen ilk Neolitik Çağ yerleşimleri: Mezopotamya'nın kuzeyi, Doğu Akdeniz kıyıları ve Güneydoğu Anadolu Bölgesini de içine alan bereketli hilal diye adlandırılan, yabancı tahılların yoğun olduğu, tahıl derleyiciliği nedeniyle Neolitik öncesi bölgede var olan Epipaleolitik yerleşimler, yavaş yavaş buğdayı ehlileştirerek tarımsal üretime geçmiş Neolitik Çağı başlatmışlardır. Jeriko (Filistin) Müreybet (Suriye), Hallan Çemi (Batman), Nevali Çori (Urfa) Göbekli Tepe (Urfa) Caferhöyük (Malatya), Suberde (Konya) Çayönü (Diyarbakır) Canhasan (Karaman) Hacılar (Burdur) Kuruçay (Burdur) Aşıklıhöyük (Aksaray) ve Çatalhöyük (Konya) gibi yerleşimler önemli Neolitik Çağ yerleşimleridir. Bu dönemde insanların sosyal yaşamları temel ihtiyaçların teminine yönelik günlük aktivitelerle devam ederken, hayvanların evcilleştirilmesi ölü gömme adetleri ve törenleri tapınım ve ritüeller gibi soyut kavramlarla da ilgilendiklerini görüyoruz.

Aşağı Mezopotamya'da bu kurak ülkeyi ekime elverişli duruma getirmek için gerekli sulama tekniklerini bilen tarım toplumları, öncüllerininkinden daha karmaşık ve hiyerarşik nitelikte toplumsal örgütlenme biçimlerine doğru hızla ilerlediler. MÖ. 3300-3000 yıllarına gelindiğinde ise, bir yazı sistemini geliştirmeye başladılar. Bu

---

⁸⁰ Birol, Ö., *Paleolitik Çağ'da Güneybatı Marmara*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Tarih Öncesi Arkeolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, <https://nek.istanbul.edu.tr/ekos/TEZ/ET000981.pdf>, akt. Harmand, S. vd., *3.3-million-year-old stone tools from Lomekwi 3, West Turkana, Kenya*, nature, Sayı: 521 s. 310-315, 2015.

sıralarda ortaya çıkan seçkinler sınıfı, gücü ve yetkileri elinde toplamayarak; askeri ve dini iktidar aracılığıyla da giderek ön plana çıkmaya başladı.⁸¹

Görüldüğü gibi kent olgusunu tanımlayabilmemiz için bir hiyerarşik yapıdan ve birde gücü ellerinde bulunduran yönetici sınıftan söz etmemiz gerekmektedir. Kentleşmeyle birlikte halkın yaptığı her şeyi yöneten ona yön veren bir sınıf var ve o andan itibaren toplumda yaşanan her tür gelişmede halk ile yönetici sınıf karşı karşıya gelecektir.

MÖ 4. binyılın ikinci yarısında Güney Mezopotamya’da dağınık nüfus belli merkezlerde toplanmaya başlamış, ekonomi, siyaset, din, hukuk ve askeriye kurumsallaşmış, yöneticiler ortak yaşamın her bir alanını düzenleyecek yetkilerle donatılmış ve MÖ 4. binyılın sonlarında bu gelişmelerin tam olgunluğuna ulaşmasıyla birlikte bölgede ilk kentler ortaya çıkmıştır.⁸²

Mezopotamya MÖ 4. Binyılın sonlarına doğru kurulan Uruk ilk büyük kent devleti yerleşimidir. Aynı zamanda önemli bir dini merkezdir. Nüfus gelişmiş mal denetimi ve iş gücü dini inançlardan beslenen yönetiminin tekelindedir. Kent devleti yapılanmasının devam ettiği Güney Mezopotamya’da henüz imparatorluklar yoktur. Daha sonra Er Hanedanlık Dönemi başlar. Bu dönemde Sümerlerin bünyesinde birbirleriyle rekabet içinde olan çok sayıda şehir devleti kurulmuştur. Yaklaşık MÖ. 2340 yılında Akad krallığı, Sümer kent devletlerini tek bir yönetimde toplayarak sonrasında yayılcı bir politika izlemiştir. Mezopotamya’nın tamamına yayılan Akad krallığı aynı zamanda çevresinde bulunan İran, Suriye Anadolu’nun içlerine kadar seferler düzenlemişlerdir. MÖ 3. binyılın sonlarında Ur Krallığı kurularak yayılcı politikalara Akad gibi devam etmiş ve daha da ileri giderek Mezopotamya, Suriye, İran ve Anadolu’yu yönetimi altına almıştır.

Güney Mezopotamya’da belli merkezlerde toplanmaya başlayan kalabalık insan toplulukları tek elden yönetilen devlet çatısında yaşam koşullarının zorluğuna karşı birleşerek büyük bir iş gücü oluşturmuşlar ırmaklara su kanalları açarak suyu

---

⁸¹ Hout, J.L., Çeviren: Ali Bektaş Girgin, *Kentlerin Doğuşu*, 1. Baskı, Ankara: İmge Yayın Evi, 2000, (s. 37).

⁸² Naiboğlu, N., Kentleşmenin Kökeni 1 Mezopotamya’da İlk Kentler, MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 20, s. 211-224, 2019, (s.211), akt. Gates, Ch., *Ancient Cities. The Archaeology of Urban Life in the Ancient Near East and Egypt, Greece, and Rome*, 2. Baskı, London ve New York: Routledge, 2011, (s. 28 vd.).

kontrol altına alıp taşkınları önlemiş bataklıkları kurutarak tarıma elverişli duruma getirdikleri topraklardan oldukça artı ürün elde etmişlerdir. Nüfus giderek artmış buna bağlı olarak farklı denetim yöntemleri arayışına gidilmiş, silindir mühür kullanılmış, kayıt tutulmaya çalışılmış böylece yazının keşfine zemin hazırlanmıştır. Malın denetimi zorlaşınca, anıtsal kamu binaları yapılarak yönetim bu binalardan yapılmıştır. Güney Mezopotamya ile Mısır'da kentleşmenin eş zamanlı olduğu bilinir. Yazının kullanılması da hemen hemen aynı döneme rastlar Sümerlerin kullanmış olduğu çivi yazısını Mısırlılar geliştirerek hiyeroglif yazı türünü keşfetmişlerdir. Yazının keşfinden sonra tutulan kayıtlarla sonraki kuşaklara bilgi aktarımı kolaylaşmış. İstenildiğinde geçmişle ilgili bilgi edinmek kısmen kolay hale gelmiştir. Temelleri MÖ 593 yıllarında ağaç oyma tekniğiyle Çin'de atılan matbaanın ilk basılı gazete ise 700 yılında Pekin'de çıkmıştır. 1450 yılında Johannes Gutenberg tarafından metal harflerle basım tekniğiyle matbaanın keşfedilmesi, bilginin daha hızla yayılmaya başlamasını sağlamıştır.

Yakın tarihimizde, Endüstri devriminden sonra kırsaldan kentlere doğru yaşanan yoğun göçlerle birlikte kentlerde sosyal siyasi ve kültürel değişimler olmuş bu değişimler toplumu dönüşüme uğratmış kentlerin yeniden planlanmasına ve yapılandırılmasına yol açmıştır. Gelişen teknolojiyle birlikte dünya küçülmüş küresel dünya kavramı ortaya çıkmıştır. Bu tarihten sonra daha çok birbirine benzer kentlerin çoğalmasına neden olmuştur.

Tüm tarihi devirlerde kentler içinde buldukları toplumların karakteristik özelliklerini yansıtır. “Kentın doğası, bugünün geleceğe dayattığı bir ön koşul olduğu kadar, bugün ile gelecek arasında eşsiz bir iletişim aracı da olmuştur. Kentsel yerleşmeler, belirli bir tarihsel dönemde oluşan çevreyi de korumuş, onu gelecek dönemlere aktarmış ve her kuşağın yaşam tarzını, daha öncekilerin yaptıkları seçimlerle bir ölçüde birleştirmiştir.”⁸³

Her yaşanan devirde her toplumun ve topluluğun bir üyesi ve kültürün mikro çekirdeğini oluşturan insan; içine doğduğu ortamın kültürünü alır ve içinde yaşadığı toplumun dinamiklerine uygun olarak kendi doğrularına göre yeniden yorumlayarak

---

⁸³ Uğurlu., Ö., *Kentlerin Tarihsel Gelişimi*, ResearchGate, 2010, https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/canan.berk/145004/kent_tarihsel_g.pdf, (s. 25), akt. Benevolo, Leonardo, *Avrupa Tarihinde Kentler*, (Çeviren: Nur Nirven), İstanbul: Afa Yayıncılık, 1995, (s. 13):

tekrar toplumun yararına sunarken; kültürün etkileşimli ve birikimli döngüsünü oluşturur. Kentler kolektif bir birikimin ürünüdür.

3.1.2. Kültür

Çok katmanlı bir kavram olan kültür hangi yönden yaklaşım ele almak isterseniz ona göre tanımlayabileceğiniz kadar çok anlam içerir. İnsan tarafından üretilen her şeye kültür denir şeklinde tanımlamak yerinde bir tanım olacaktır. Sosyal bilimlere göre ise kültür “insan toplumunda biyolojik olarak değil, toplumsal araçlarla aktarılan, iletilen her şeyi anlatır ve insan toplumunun sembolik ve öğrenilmiş yönlerini anlatan genel bir terimdir”.⁸⁴ Kültür, insan üretimi her türlü objenin katılımıyla gelişen ve insanlar arasında sosyal ağlar oluşumuyla nesilden nesle aktarılan türe özgü bir insan ürünüdür.

İnsan kültürel yolcuğuna yaklaşık GÖ. 2,5 milyon yıl önce başlamış üzerine ekleyerek biriktirdiği kültürünü günümüze kadar taşımıştır. Başlangıçta belleğinde sakladığı birikimlerini kendinden sonraki nesle; görsel işitsel zihinsel aktarımlarla aktardığı kültürel birikimini günümüze yaklaştıkça teknolojinin ve bilimsel araştırmaların da yardımıyla özellikle geçmiş tarihimizde unutulmuş birçok konuyu tekrar hatırlatarak, dönemine ışık tutmuş ve var olan kültürünü daha da zenginleştirmeyi başarmıştır.

Bir değerler bütünü olan kültür, davranış kalıplarıyla aktarıldığı bireye kimlik kazandırır. Kültür bireyin en değerli hazinelerinden biridir. İnsan, toplumsal ve sosyal bir varlık olarak yaşamayı kültür sayesinde sürdürür. Kültür, doğduğu andan itibaren köklerini salar ve kuşaklar boyu aktarımlarla sürekliliğini koruyarak, toplumsal yapının temelini oluşturarak onun devamını sağlar.

Teknoloji, ekonomi din, töre, örf adetler, semboller, tabular, mitoloji, sanat, dil gibi sayabileceğimiz birçok öge kültürün yapı taşları olan değerleri oluşturmaktadır. Bu değerler bütünü temelde, toplumu oluşturan bireylerin kişilik yapıları ve davranışlarına göre biçimlenir. Toplu yaşamın vazgeçilmez kuralı olarak, bireyler arasındaki karşılıklı iletişimle oluşan ilişkilerin, zamanla sınırlarını genişleterek ortak değer niteliği kazanmaya başlamasıyla ortak davranış kalıpları şekline dönüşür.

---

⁸⁴ Marshall,G., Sosyoloji sözlüğü, (Çeviren: Osman Akınhay & Derya Kömürcü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999, (s. 442).

Böylece topluma yön veren sosyal değerler niteliği kazanır. Ortak yaşamın doğal bir sonucu olan maddi ve manevi bu değerler bütünü toplumsal uyumun ve bir arada yaşamın olmazsa olmaz kuralı haline gelerek hukuk sistemini oluşturur. Öte yandan kültürün yapı taşları toplumda yaşayan bireyler arasında güçlü bağlar oluştururken bireye de kimlik kazandırır. İnsan doğası gereği bir yere ait, sosyal sınıfın bir üyesi olmak ister. Bir insanın hangi sosyal sınıfa ait olduğunu ve hangi kimliği taşıdığını kültürel birikimine bakarak anlayabiliriz. Birbirine benzeyen temel değerlerden oluşurken toplumdan topluma kültürler, arasında nüanslar taşır. Toplumsal bir güç olma birlik beraberlik dayanışma bilinci içerisinde olma duygularını doğurur. Gerektiğinde birlik olup tehlike karşısında dayanışma tek vücut olma bilincini besler, büyütür. Bu tür duygular bir amaç uğruna bir araya gelmiş üç kişilik gruplarla başlayıp yüzlerce ya da binlerce kişinin oluşturduğu gruplara ya da bir ülkenin oluşturduğu bilince kadar varlığını sürdürür. Toplumun diğer toplumlardan ayıran toplumsal bir kimlik kazandırır.

Dil kültürün aktarılmasında rol oynayan en önemli parametrelerden biridir. Özellikle yazının olmadığı dönemlerde kültürün sözlü olarak aktarılmasında önemli bir kaldıraç oluşturur. Kültürün varlığı, görsel sanatların yanında; yazı öncesinde söylenceler masallar ninniler hikayeler şiirler vb. ile kulaktan kulağa sözlü metinlerle aktarılan kültür ile sağlanmıştır. Aynı zamanda dil söz ve sözcüklerden başlayan akıl yürütmeler sembolleşerek yazının doğmasına zemin hazırlamıştır. Yazı da kültürün aktarılmasında çok önemli bir yer tutar. Her toplumun kullandığı dil farklıdır. İnsanların dillerinden yola çıkarak etnik kökenlerini söyleyebiliriz. Latin Romalı ya da Hitit gibi dil ve yazı kültürü yaşatırken aynı zamanda insanların oluşturduğu kültürün önemli bir parçasını oluştururlar.

Kültür toplumsal etkileşimlerle zamanla değişen gelişen bazen bozulup yok olan bazen de yenilenerek değişip gelişen dinamik yaşayan bir organizmadır. Bireysel ya da toplumsal ihtiyaca göre doğar büyür gelişir ve bazen ölür bazen de farklı bir boyut kazanır. Sosyal bir varlık olan kültür kişilere hükmederek kendine has kurallar koyar. Bu kurallara aykırı davranışlar kültürün sağlıklı akışını engeller ve varlığını tehlikeye atar. Tehlikelere karşı önlemler alındığında kültür varlığını sürdürürken kimi zamanda özelliğini kaybeden kültürler yok olur.

Kültür tek tek toplumların oluşturduğu değerlerden oluşsa da bazen de bir araya gelen toplumsal değerler ortak kültür oluştururlar. Kent kültüründe olduğu gibi özellikle sanayi devriminden sonra kırsaldan kente yoğun göçlerle birlikte Kültür öğrenilen yönüyle Kültürleşme Kültürleşme yaşanmış kimi kültürler yayılıp diğerini etkisi altına alırken kimi kültürde yozlaşarak yok olmuş ortaya yeni bir ortak kent kültürü doğmuştur. Küreselleşmeye bağlı olarak dünyanın birçok ülkesinde kentler birbirine benzemeye başlamıştır. Kültür ihtiyaçtan doğar ve varlığını ihtiyacı karşıladığı sürece sürdürmeye devam eder. Kültürün yapı taşları tarih öncesinden günümüze kadar katlanarak gelişen kültür varlıklarına yenisi eklenerek günümüze kadar gelmiş yeni eklentilerle de günümüzden sonra varlığını sürdürmeye devam edecektir.

Kültürün evrensel değerlerini oluşturan duyguların değişmediği ortak değerleri içeren sanat eserleri vardır. Sanatın hemen her türünde insan olmanın bir özelliğinden, temelinde duygu olan sanat eserleri ortak değerler taşırlar. Örneğin bir müzik dünyanın neresine giderseniz gidin sözlerini bilmeseniz bile sizi etkiler. Ya da bir resim içeriğini bilmeseniz bile tablodaki renk ve çizgiler karşısında duygusal anlar yaşarsınız. Toplumsal ve evrensel bağları güçlendiren sanat en önemli kültür miraslarından. İçerisinde insana dair her şeyi barındıran evrensel kültür, insanlığın ortak mirasıdır.

Başlangıçta temel ihtiyaçların gelişimiyle başlayan kültürel değerlerimize gün geçtikçe ihtiyaca göre yenisi eklenerek karmaşık, kocaman bir yumağa dönüşmüştür.

3.1.3. İzler ve İşaretler

Sanat, antikite duvar resimlerinde ve yazılı dönem metinlerinde kültürel sembollerle kendini göstermektedir. Antikite de insan eli önemli semboller arasındadır. El sembolü kutsallığı ve gücü temsil eder. Ya da boynuz, yılan, baykuş, başlık gibi semboller çok şey anlatır. Örneğin yılan çok yönlü bir sembol olarak kullanılmış; bazen ölümsüzlüğü, bazen şifayı bazen de kötülüğü sembolize ederken; bazen de şekil değiştirerek dönüşümü anlatmak için kullanılmıştır. Örneğin; Medusa'nın kafasındaki yılanlar Poseidon'u Medusa'dan kıskanan Athena'nın lanetidir. Boynuz gücü kuvveti sembolize etmiş. Bazı tanrıların boynuzlu tasvir edildiğini görürüz. Michelangelo'nun Boynuzlu Musa Heykelinde olduğu gibi.

Baykuş mitolojilerde haberci kuş olarak geçer ve sezgiyi sembolize eder. Mısır Firavunların giydiği başlık kraliyet statülerini sembolize eder. Yukarı Mısır'ın firavunu beyaz başlığı ve Aşağı Mısır'ın kırmızı başlığı kullanır. Fırtına tanrısı Teşhub bir elinde balta ya da başka bir silah diğer elinde ise üç kollu yıldırımla sembolize edilir. Yazının bulunmasıyla birlikte yazıda kullanılan harfler ve işaretler başlı başına bir sembol olarak kullanılmıştır. Örneğin yan yana çizilen 3 adet çizginin 3 sayısını oluşturması gibi. Bu noktadan bakılınca sembollerin kültürün kısa ve öz anlatımından oluştuğu ve kültürel sembollerin sözel, yazınsal ya da görsel olarak ifade edilebildiğini söyleyebiliriz.

Görsel 22: Hiyeroglif yazısı örneği.

Antik Mısır'ın gizemli yazısı: hiyeroglifler, dmax.com.tr, <https://www.dmax.com.tr/blog/antik-misirin-gizemli-yazisi-hiyeroglifler?page=6>, Erişim Tarihi: 30.11.2024.

Mısır hiyeroglif yazısı, birbirinden kolaylıkla ayırt edilebilen her işaret, belli bir sesi veya nesneyi temsil eden birçok sembolden oluşur. Tarihte bilinen ilk hiyeroglif yazısı örneği Eski Mısır uygarlığında MÖ 3200 yıllarında ortaya çıkmıştır. İnsanın oluşturduğu kültür varlıklarından biri olan Mısır yazısı, kültürel izler ve işaretlere verilecek en güzel örneklerden biridir.

3.1.4. Mimari ve Sanat

Mimari: Bir mimar tarafından bilim ve sanat bileşenleriyle tasarlanıp kurulan, insanların mekân olarak kullandığı; ev, otel, kale, depo, garaj, avm, köprü, sur vb. gibi yapılar kümesidir. Mimari yapılar işlevselliğinin yanında içinde yaratıcılığın ve estetik güzelliğinde olduğu pek çok unsuru bir arada taşır. Sanat ise; bir duyguyu bir düşünceyi yaratıcılık ve estetik kaygılarla çeşitli yöntemlerle ifade edilen her şeyi

kapsar. Yani sanatın dinamiklerine uygun içinde yaratıcının ve estetik güzelliğin olduğu her çeşit mimari yapı aynı zamanda bir sanat olma özelliğine sahiptir.

Mimari büyük ölçüde, sanata yüzyıllardır ev sahipliği yapmış sanat açısından önemli bir unsurdur. Kimi zaman da sanat için önemli bir eleman durumuna gelmiştir. Sanatın ilk ürünlerini gördüğümüz Prehistorik çağlarda, insanların kullanmış olduğu mağaralar, her ne kadar estetik kaygıdan yoksun, kayaların izin verdiği ölçüde, gelişigüzel şekillendirilerek yapılsalar bile, mağaraların duvarları üzerine betimlenmiş resimlere tablo ve sanat galerisi olma görevini üstlenmiştir. Bazen de çok disiplinli bir sanat topluluğunu bir arada görmemiz mümkün. Özellikle arkaik dönemden itibaren tarih bunun güzel örnekleriyle doludur. Günümüze yaklaştıkça; Rönesansla başlayan Gotik mimarisinin en güzel örneklerinden biri olan Fransa'nın Reims şehrinde yer alan Reims Katedrali, İspanya'nın Barcelona kentinde yer alan Sagrada Familia, Türkiye'nin İstanbul kentinde yer alan Dolmabahçe Sarayı gibi yapılar birçok sanat bileşeninden oluşurken tek başlarına birer sanat eseri olma özelliği taşır. Bunların yanında; Görsel:25'te yer alan ünlü De Stijl kompozisyonlarının bina cephelerine yapılan uygulamalarda görüldüğü gibi mimarın sanatla buluşması da mümkün. Ya da duvar resimlerinin bir binanın tamamının ya da bir bölümünün yüzeyine uygulanmasında olduğu gibi.

Görsel 23: De Stijl, Mimari cephe uygulaması.

Merdim, E, *De Stijl 100 Yaşında*, Arkitera, 2017,
<https://www.arkitera.com/haber/de-stijl-100-yasinda/>.

De Stijl dergisinin 1917 yılında yayınlanmaya başlamasıyla; benzer arayışlarda ressam, tasarımcı ve mimarları etrafında toplayan De Stijl hareketi bu sene 100. yaşını kutluyor. Hollanda'daki yüzüncü yıl kutlamaları kapsamında bazı ünlü De

Stijl kompozisyonları bina cephelerine uygulanacak. Akımın önde gelen isimlerinden Piet Mondrian'ın eserleriyle boyanan ilk bina Hague şehrindeki belediye binası oldu.⁸⁵

3.1.5. Kolektif Bellek ve Sözlü Tarih

Sözlü Tarih: Yazının olmadığı dönemlerde yaşanan olayların kulaktan kulağa aktarılmasını sağlayan söz ya da söz öbeklerinin bir araya gelerek belli bir üslupta bellekte toplanmasıyla oluşan tarihtir. Tarih öncesi devirleri aydınlatmada önemli yeri olması bakımından insanlığın ilk tarihi olma niteliği taşır.

Sözlü tarihin dinamiklerini söz, hikaye, öykü, masal, efsane, destan, şiir gibi edebi türler yani mitoslar oluşturur. Levi-Strauss'a göre ise "mit, kuşakların birbirleriyle iletişimlerini demektir."⁸⁶ Mitoslar, tarih öncesi devirlerde yaşanmış olayların; kolektif bellek havuzunda toplanarak günümüze kadar gelebilmesi, kulaktan kulağa aktarılarak, sözlü tarihin oluşmasında önemli rol oynayan insanlığın ortak mirasını oluşturur. Mitoslar sayesinde geçmişte yaşanmış olaylar hakkında bilgi ediniriz.

Mitlerin geçmiş bilincine dayanması onun toplumsal işlevini açıklama noktasında son derece önemlidir: İnsanlık geçmişte, tarih bilgisine gereksinim duymadan uzun dönemler yaşadı; ama tarihsel kayıtların ilk biçimlerinin görülmesinden çok önceleri mitosun topluluğun yaşamında yaşamsal bir işlevi vardı; ritüelin asal bir ögesi olarak mitos, topluluğun varlığının bağımlı olduğu koşulların yaratılmasına yardımcı oldu.⁸⁷

Mitoslar geçmişte mevsimlerin oluşması, hasat zamanı, su taşkınları, sel felaketi ya da kutsal törenler ve kutlamalarda gelişen olaylarda yaşanan olay örgüsüne uygun olarak uyarlanmış anlatımlardır. Bu nedenle geçmişin izlerini taşır. Malinowski mitoslar için; "vahşi bir topluluk içinde var olduğu biçimiyle, yani ilkel biçimiyle yalnızca anlatılacak bir öykü değil, aynı zamanda bir gerçekliktir"⁸⁸ der. Mitoslar yaşanmış hikayelerin derlenmesinden oluşan kolektif kültür miraslarıdır. Günümüzde

---

⁸⁵ Merdim, E, *De Stijl 100 Yaşında*, Arkitera, 2017, <https://www.arkitera.com/haber/de-stijl-100-yasinda/>.

⁸⁶ Levi-Strauss, C., *Mit ve anlam*. (Çeviren: G. Y. Demir) İstanbul: İthaki Yayınları, 2013, (s. 26).

⁸⁷ Hooke, S. H., *Ortadoğu mitolojisi: Mezopotamya, Mısır, Filistin, Hitit, Musevi, Hristiyan mitosları*. (Çeviren: A. Şenel) Ankara: İmge Kitabevi, 2002, (s. 15).

⁸⁸ Malinowski, B., *İlkel toplum*. (Çeviren: H. Portakal) Ankara: Öteki Yayınevi, 1998, (s. 102).

kimi zaman bazı konuları zamanına göre anlayarak, günümüze göre yorumlamak ve aydınlığa kavuşturmak için mitoslardan faydalanırız. Benzer olay örgüsüyle oluşturulmuş bir mitos toplumdaki topluma farklar içerse de temel anlam bakımından ortak değerler taşırlar.

“Rönesans dönemine kadar tarih biliminin önemli bir kısmı sözlü tarihe dayanmaktadır. Rönesans dönemi itibariyle sözlü ve yazılı veriler birlikte ele alınmaya başlanmıştır”⁸⁹. Rönesans sonrasında yapılan bilimsel araştırmalarla bilimsel bilgi artmış, yazılı kaynaklarda önem kazanmaya başlamıştır. Bilimsel bilginin ön plana çıkmasının yanında yeni veriler elde etmek için sözlü tarih yöntemleri geçerliliğini korumaya devam etmiştir. Sözlü tarih insanların geçmişte çevresinde olup biten olayları tarihin içine katarak kapsamını genişletmektedir. 19. yy’ la tarih kavramının yerini tarih disiplininin almasıyla sözlü tarih eski önemini yitirmeye başlamıştır. 20. yy’ da ise sözlü tarih araştırmalarının sonuçları; günlük yaşamın bir parçası haline gelerek sıradan muamelesi görmeye başlamıştır.

3.2. KOLLEKTİF KENT BELLEĞİNİN GELİŞİM SÜRECİ

Bireysel çabaların ortak paydada buluşmasıyla oluşan kolektif bellek kentlerin doğuşuyla birlikte yeni bir rol üstlenerek kolektif kent belleğini oluşturmuştur. Kolektif kent belleği kentlerin doğuşuyla birlikte karmaşık bir yapının oluşturduğu daha karmaşık bir boyut kazanmıştır. “Kent kendisi orada yaşayanların kolektif belleğidir” der Aldo Rossi⁹⁰ Kentler yapı olarak kolektif yaşamı zorunlu kılar. Demografik ve sosyal yapının gelişip değişmesine bağlı olarak kentlerde artan ihtiyaçlara bağlı olarak köylere göre daha fazla iş kolları oluşmuştur. Köylerde yaşayan bir aile her çeşit ihtiyacı kendi üretirken kentlerde farklı iş kollarına bölünmüş ihtiyaçlar kolektif bir şekilde çözümlenmeye çalışılmıştır.

Teknolojinin gelişmesine bağlı kentler her çağda giderek farklılaşmış. Sanayi devriminden sonra el emeği ile yapılan işlerin yerini giderek makinalarla yapılan işler almaya başlamış. Günümüzde yaşamın bir parçası haline gelen makinaların yanında

---

⁸⁹ Demircioğlu, İ., *Tarih öğretiminde öğrenci merkezli yaklaşımlar*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2010, (s. 102).

⁹⁰ Mutlu, E., Tanrıverdi, Kaya A. & Polat A. H, Kent Kimliğinin Korunması ve Kolektif Bellek Mekanlarının Tespiti, *İleri Teknoloji Bilimleri Dergisi*, Cilt 8, Sayı 2, 2019, (s.43)

son gelişen teknolojiyle birlikte yaşamın parçası haline gelen internet bilişim ağları yaşama yön vermeye başlamıştır.

3.2.1. Kolektif Kent Belleğinin Ortaya Çıkışı

Bellek, insanların kültürel bir varlık olma sürecinde yaşamsal üretim ve paylaşımları sonucunda elde ettikleri bilgi birikimlerini zihinlerinde depoladıkları bilgilerin toplamından oluşur. Kolektif kent belleği ise; geçmişte edinilen bilgilerin üstüne, yeni edinilen bilgilerin katılmasıyla, kentlerle başlayan süreçte oluşmaya başlayarak günümüze kadar süregelen bilgi birikimleridir.

Kent, insanların yerleşik yaşama geçtikten sonra oluşturdukları köy yerleşimlerinde üretimlerin çoğalması ve ortaya çıkan artı ürünün nüfus artışına neden olmasına bağlı olarak köylerin zamanla büyüüp gelişmesi ve sosyo-ekonomik yönden değişerek entropiye uğramasıyla ortaya çıkmıştır. Kentlerin köylerden farkı; üretimlerin bir yerde toplanması ve dağıtılması işlemini yapan yönetici bir sınıfın olmasıdır. İlk kentlerde üretim fazlası ürünler genellikle yerleşimlerinin kutsal alanlarında depolanarak saklanmış ve ihtiyaca göre dağıtılmasını yapan bir sorumlu kişi tarafından yapılmıştır.

İlk kentlerin tarih öncesi devirlerde Neolitik Çağ sonlarına doğru ve Kalkolitik Çağ başlarında Mezopotamya, Mısır ve İndus Vadisi yerleşimlerinde ortaya çıktığını görüyoruz. “Antik çağların kentlerinin büyüklüklerine ilişkin fazla bir bilgi olmamakla birlikte Babil ve Syracuse gibi kentlerin nüfusunun 350-400 bin civarında olduğu bilinmektedir.”⁹¹ Antik dönemlerde kent yerleşimleri, başlangıçta insanların her çeşit ihtiyaçlarını kendileri üretirken; nüfus artışının yaşandığı ve sosyo-ekonomik yapısının değiştiği dönemlerde, yiyecek giyecek ve benzeri gibi toplumun kendi üretimleri dışında ihtiyaçların farklılaşması, hammadde ihtiyacının örgütlenmesi ve denetim altına alınması sonucunda ortaya bir örgütsel yapının çıkmasıyla kentler oluşmuştur. Köyden kente geçen yerleşkelerin çevresinde güvenlik nedeniyle surlar ve kale duvarları görülür. Mumford, o dönemin kent görüntüsünü şöyle açıklamaktadır.

Merkezi konumdaki kişi olarak, kral, köyün kente dönüşmesinde, yeni bir sembolik dünya ve kent imgesi oluşturmada önemli rol oynamıştır. Eski köyün içinde yükselen kale, bu yeni imgenin somut ifadesidir. Bu kalenin çevresinde biçimlenen kent ise

⁹¹ Keleş R., *Kentleşme Politikası*, Ankara: İmge Kitabevi, 2002, (s. 23).

evrenin insan eliyle yapılmış kopyasıdır. Kenti kuşatan dış duvar, estetik açıdan, kent ile onu kuşatan kırsal alan arasında kesin bir sınır oluşturur. Sosyal açıdan ise bu duvar, içeridekiler ve dışarıdakiler arasındaki farkı vurgulayan, kesin bir sınırdır.⁹²

Kentlerin oluşumlarıyla birlikte dönem toplumlarının kendilerini topluluksal olarak dışa kapattıklarını ve izole bir yaşam sürdürdüklerini görürüz. İzole yaşam biçimi süren kentlerin her birinin ortaya koyduğu kültürde kendilerini ifade ediş şekilleri ve kendilerine özgü tarzlarının olduğunu görürüz. Bu dönemde kentler arasında iletişimin az olmasına bağlı olarak çizgiler nettir. Zamanla aralarında yaşanan ticaret ve alış-verişe dayalı olarak kurdukları ilişkide hangi kültürün hangi kültürden etkilenecek var olan kültürünü nasıl dönüştürüp değiştirdiğini eldeki verilere göre anlamak mümkündür. Bu oluşumlar; yaşamın paradoksal bir sarmaldan oluştuğunu bu paradoksal yapının entropinin artan ya da eksilen sürecinde oluşan ve farklılaşan ihtiyaçlar karşısında ortaya çıkan düzensizlikler sarmalına eklenen iletimle oluşan etkileşimlerden doğan, değişip dönüşme boyutuyla birlikte ortaya çıkan yeni oluşumun göstergesine açıklık getirecek olan başkalaşımın kendisidir.

Toplumsal ilişkilerin mekânsal izdüşümü olarak kent, dünyevi olanı kutsal olandan, çalışmayı eğlenceden, kamuya ait olanı özel olandan, erkekleri kadınlardan, aileyi ona yabancı olan her şeyden ayıran sınır çizgileri ağının kendi içinde kestiği, aynı zamanda da onun yapısını oluşturduğu bir mekân görünümüyle karşımıza çıkar. Bu niteliği ile de mükemmel bir şifre anahtarı sağlar.⁹³

Braudel'in de dediği gibi; tarih öncesinde ilk kurulan kentlerle birlikte insanların mekan olarak seçtiği, kesin sınırlarla ayıramamakla beraber kolektif kent belleğinin temellerini; insanların arasında sınıfların oluştuğu, bazı var olan sınıfların daha da belirgin hale gelerek kesin çizgilerle ayrıldığı, çeşitli iş kollarının oluştuğu ve üretimlerin farklılaştığı sanatın ve sosyal yaşamın geliştiği bir zaman diliminin tüm üretimlerini içine alan bilgilerin, bellekte depolanmasıyla oluşan bellektir; kolektif kent belleği. İlk kentleri oluşturan bütün yapılar ve içinde barındırdıkları diğer kültür varlıkları o döneme ait düşüncelerin bize ipuçlarını veren bilgi birikimleriyle doludur.

---

⁹² Mazi, F., *Antik Çağda Düşüncenin Kentsel Mekâna Yansıması*. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 5 Sayı: 10, 2008, http://www.mku.edu.tr/files/25_dosya_1334661635.pdf, (s. 35-36), akt. Mumford L., *The City in History*, Harmondsworth: Pelican Books, 1966, (s. 91).

⁹³ Braudel F., *Akdeniz: Mekan ve Tarih*, (Çeviren: Necati Erkurt), İstanbul: Metis Yayınları, 1990, (s. 125).

Yalnızca zihnimizde oluşan belleğimiz değil aynı zamanda bu kültürel varlıklar yumağı da kolektif kent belleğinin parçasını oluştururlar.

Kentler ilk ortaya ilk çıktıkları zamandan itibaren ekonomik ve sosyal yönden durmadan gelişmiş zamanla sanat ve kültürün toplu olarak paylaşıldığı mekanlar olmaya başlamıştır.

Hiçbir kent yoktur ki gerçek ya da efsaneleşmiş bir kurucusu, bir kahramanı ya da bir kutsal kişisi olmasın; aynı zamanda hem politik hem de dinsel bir merkezi bulunmasın. Kenti kesin bir çizgi ile kırsal bölgeden ayıran ve tanrının himayesine veren surları olmasın. Geleneklere göre kutsal ya da uygun bulunan yerleri agora, kutsal alanlar, tiyatro, Gymnasionlar vb. kaplardı. Geriye kalan yerleri de evler doldururdu.⁹⁴

Wycherley, antik dönemde kurulan kentleri bu şekilde anlatmıştır. Etrafı surlarla çevrilmiş bu kentlerin üretimleriyle oluşan kültür varlıkları; başta mimari olmak üzere, evler, tapınaklar, tahıl ambarları, saraylar, agora ve tiyatrolardan oluşan yapıların yanında kullandıkları eşyaların yoğunluğuna karmaşıklığına bakıldığında bir iş gücü ve iş bölümünün varlığını düşündürmekte. Bu anlamda toplumda oluşan sınıflar çalışan ve yöneticiler şeklinde bölünmeye yol açmış. Kentler öncesinde, insanın doğaya karşı verdiği mücadelenin yerini; kentlerle birlikte, iş bölümüne, artı ürünlerin dağıtımına ve yönetimine dayalı olarak insan-insan karşılaşması şeklinde temelleri atılan, yeni bir yaşam mücadelesi ortaya çıkmıştır.

Kent yaşamında insanın her yaptığı eylemsellik insanın kent belleğine katkıda bulunur.

3.2.2. Günümüzde Kolektif Kent Belleği

Yerleşik yaşamla başlayan mekân olgusu kent yerleşimleriyle birlikte giderek büyümüş günümüzde içinde milyonların barındığı mega kentlere dönüşmüştür. Kolektif kent belleği bileşenlerinin başında yer alan mekanlar diğer kültürel bileşenlerin neredeyse tamamına sığınak olur. Kolektif kent belleği dün, bugün ve yarın arasında bağ kurarak insanlık tarihinde geçişken bir köprü oluşturur.

⁹⁴ MAZİ,F., *Antik Çağda Düşüncenin Kentsel Mekâna Yansıması...*, (s. 38), akt. Wycherley R. E., *Antik Çağda Kentler Nasıl Kuruldu?* (Çeviren: Nur Nirven, Nezih Başgelen), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1991, (s. 158), ve, Braudel F., Akdeniz: *Mekan ve Tarih*, (Çeviren: Necati Erkurt), İstanbul: Metis Yayınları, 1990, (s. 138-139).

İlk kurulan kentlerin kültürel birikimleriyle temelleri atılan kolektif kent belleği, günümüze kadar önemli birçok aşamalardan geçerek ulaşmıştır. Kültürel birikimlere büyük katkıları olan Neolitik çağdan sonra teknolojinin gelişmesiyle gerçekleşen Sanayi Devriminin birikimlerine günümüzde Bilişim Devriminin birikimleri de eklenince oluşan kültürel birimimiz kocaman bir kentsel bellek hafızasını oluşturur. Zihinsel süreçte bildiklerini bir yongayla somutlaştırmaya başlayan insanın kültürel yolculuğunun birikimleri, günümüze kadar oluşan ve mega kentlerde toplanan kültürel birikimlerin oluşturduğu kocaman bir yığına dönüşmüştür. Önce somutlaştırmayla dışa vurulan zihinsel birikimin kültürel ifadesi, günümüzde çok yönlü bir boyut kazanarak varlık gösterir. Hem bireysel zihinlerde taşınan kodlar hem somutlaştırarak oluşan kültürel kodlar hem de bilişim teknolojisinin katkılarıyla oluşan yapay zekada depolanan sanal birikimler; insanlığın hizmetinde yaşamaya devam eden, kolektif kent belleğinin ürünüdür.

Bir kente kimlik kazandıran şey kenti oluşturan kültürel birikimlerin toplamından oluşan kolektif kültür birikimidir. Günümüzdeki kent kavramı, kentin ortaya ilk çıktığı şekline göre; altyapısal olarak, benzer bir organizasyon şemasında dallanıp budaklanırken; günümüze yaklaştıkça eski sadeliğini yitirmiş çok karmaşık bir yapıya bürünmüştür. İnsanın temel ihtiyaçları ve yaşamdan beklentileri özünde her çağda aynı olsa da değişen parametrelere bağlı olarak günümüze yaklaştıkça ihtiyaçlar farklılaşmıştır. Başlangıçta etnik grupların bir araya gelmesiyle oluşan kentlerdeki kültürel benzeşim, kentlerin kendine has ve özgün ürünler vermesini sağlarken; günümüzde küreselleşmenin etkisiyle küçülen dünyada insan transferine ve markalaşmaya bağlı olarak gittikçe kentler birbirine benzer bir görüntü sergilemeye başlamıştır. Büyük şirketlerin oluşturduğu markaları dünyanın neresine giderseniz gidin görmeniz mümkün. Her şekilde dolaşım ağı gelişmiş sosyal medyasından tutun da uçak, tren, otobüs vs. seferlerinin yaygınlaşmasıyla taşınan insan seferindeki artışa kadar, uluslararası iletişim ağının güçlenmesine bağlı olarak oluşturulan kültür taşınması; kentlerin birbirine benzemesine neden olmuştur.

Dünya genelinde 1970'lerde başlayıp 21. Yüzyılda hız kazanan küreselleşme; ülkelerin ekonomi politikalarında dönüşüme yol açarak, ekonomileri sosyal devlet anlayışından uzaklaşarak yerini, neoliberal ekonomi politikalarına bırakılmış. Kapitalizmin etkisiyle üretim toplumundan tüketim toplumuna geçiş yaşanmış ve

sözde ekonomik alternatifler oluşturularak halk gözle görünmez sınıflara ayrılmıştır. Öte yandan, kimi ülkeler, kentlerinde var olan eski kültür varlıklarını koruyup yenisiyle bir arada yaşamasına olanak tanıyarak kültürler arasında bağ oluştururken; kimi ülkelerdeki kültür varlıkları ise her çağda olduğu gibi bu çağda yaşanan savaşlarda bombaların etkisiyle imha edilerek kentlerin hafızası silinmeye çalışılmaktadır. Bir de bu sorunlara dünya da yaşanan iklim krizi kuraklık azalan enerji kaynakları hammadde sorunu işsizlik sorunu gibi sorunlar eklenince hiç de iç açıcı olmayan bir tabloyla karşı karşıya kalırız. Günümüzde güncel yaşamı oluşturan kolektif kent belleği, geçmişten günümüze kadar tüm zamanların göstergelerinin toplamından oluşmaktadır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DUVAR RESİMLERİ VE KOLEKTİF KENT BELLEĞİNDE, İNSANIN KENDİNİ BULMA YOLCULUĞUNDA, ENTROPİNİN YERİ

Günümüzde sosyal bir varlık olarak tanımladığımız insanın kültürel bir varlık olma çabasıyla başlayan kendini var etme çabası, evrene yön veren entropi yasasının etkisinden ayrı düşünülemez. Entropinin artan eksilen ikileminin yarattığı toplumsal değişimler, fiziki çevrenin koşullarına bağlı olarak şekillenip gelişen insanın üretiminden oluşan sanat; içinde var olduğu toplumun gündemine göre ürünlerini verir.

4.1. ENTROPİ VE SANAT İLİŞKİSİ

Çağın yansıtan, çağın ürünü olan sanatın; içinde bulunduğu zaman diliminde yer alan konuları konu edinmesi, sürecin doğal bir sonucunu oluşturur. Entropinin çağın gündeminde olduğu bir dönemde, sanat alanında ilk olarak “Sanat kuramcısı ve psikolog Rudolf Arnheim 1970 yılında yayınladığı "Entropy And Art An Essay On Disorder And Order" adlı makalesinde entropi ve sanat ilişkisi, düzen ve düzensizlik olarak ele almıştır.”⁹⁵

Sanat, entropinin yarattığı düzensizlikte, verili oluşumlara karşı, yaşama uyum sağlamakta zorluk çeken insanı; sanatçının öngörüsüyle, yaşamı; insanca yaşanacak bir ortam şekline getirebilme, bir düzen oluşturma çabasıdır. Sanata göre oluşturulan düzen entropiyi yok edemese bile yaşamın insanca yaşanacak bir ortam şekline getirebilme konusunda entropiye direnç göstermek ister. Sanat kendi dinamiklerini göre düzensizliği kontrol altında tutmaya çalışır. “Arnheim; görsel sanatlarda entropi ilkesini iki eğilimle açıklamıştır. Birincisi basitliğin görüntüsü, Malevich'in beyaz

---

⁹⁵ Şen, Akkaş, Ş., *Resimde Entropi Estetiği*, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Resim Anasanat Dalı, Sanatta Yeterlik Tezi, Ankara 2022, (s. 12).

zemin üzerine oluşturduğu siyah karesini örnek göstermiş. İkincisi ise kasıtlı olarak rastlantısallıkla üretilen düzensizliğe dayanan eğilimdir (1970, s.7-8)".⁹⁶ Sanatın yaygın olduğu ortamlarda entropinin toplumsal anlamda azalma eğilimi gösterdiğinden ve bir toplumsal düzen oluştuğundan söz etmek mümkün.

Yirminci yüzyılın ilk çeyreğinde çıkan I. Dünya savaşı sırasında toplumun yaşadığı; acı, umutsuzluk, korku ve endişenin yarattığı entropideki artış, sanatçıları derinden etkilemiş ve sonrasında ortaya çıkan Dada Sanat Hareketinin her şeye karşı duruş tavrı sergilemesinin etkisiyle birlikte toplumdaki düzensizlik; sanata yansımış, sanatta entropi artışına neden olmuştur. Entropideki artış sanatın tüm dallarında etkisini gösterirken; özellikle görsel sanatlarda geçmişte, yalnızca konu olarak bulunan kaos temalı resimlere, bu kez sanat nesnesinin değişerek, hazır nesnenin kullanıldığı çok boyutlu bir düzensizlikle yaşanmıştır. 1950'lere gelindiğinde rastlantısallığa bağlı gelişen sanat eserleriyle karşılaşırız. Bu konuya Soyut Dışavurumculuk akımının önemli temsilcilerinden olan Jakson Pollock'ın damlatma, sıçratma tekniğini kullanarak yaptığı resimlerini örnek vermek mümkündür. Bir diğer sanatçı Kiefer ise II. Dünya Savaşı esnasında Almanya'nın acı dolu deneyimleriyle içinde bulunduğu ruhsal durumun sanatçıyı etkileyerek çalışmalarına nasıl yansıdığını görürüz. "Kiefer'e göre herhangi bir nesne veya kavramın zıttı olmadan o kavram tanımlanamaz. Bu düşünce nesnenin entropi ile ilişkisinde estetik bir zıtlık düşüncesi içermesine karşılık gelmektedir. Ona göre bir kavram varsa zıttı da olmalıdır."⁹⁷ Malevich'in beyaz zemin üzerine oluşturduğu siyah karesini ve Kiefer'in bir kavram varsa zıttı da olmalı düşüncesinin kavramları zıtlarıyla birlikte açıklandığında konusu bakımından benzediğini ve birleştiğini görürüz. Oluşumlarını zıtlıklarıyla gerçekleştiren evrende, herhangi bir kavramı zıttı olmadan anlamamız zorken bir başkasına kavratılmemiz neredeyse imkansızdır. Siyahı anlatmak için beyazı, sıcaklığı anlatmak için soğukluğu kullanırız. Düzensizlik arttıkça artan, azaldıkça azalan entropi; evrende bir şeyleri varken yok, yokken var olmasının nedeni olarak her şeyin değişip dönüşmesini gösterir. Bu dönüşümde her defasında farklı oluşumlar açığa çıkar. Toplumun bir

---

⁹⁶ Şen, Akkaş Ş., *Resimde Entropi Estetiği...*, (s. 12), akt. Arnheim, Rudolf, *Entropy And Art An Essay On Disorder And Order*. Berkeley-Los Angeles-London: University Of California Press, 1970, s.7-43 <https://www.aakkozzl.com/pdf/arnheim.pdf>, (s. 7-8).

⁹⁷ Aynı Eser, (s. 21).

parçası olan sanatçı ve onun ürünü olan sanatta bu dönüşümün içinde kendi döngüsünü devam ettirir.

4.2. BOZULMA, YOK OLMA VE YENİDEN OLUŞUM BAĞLAMINDA ENTROPİNİN, DUVAR RESİMLERİNDE KOLEKTİF KENT BELLEĞİ GÖRSEL İFADELERİ

Dönüşüm kavramı bir şeyin olduğundan farklı bir şekle bürünmesi, başkalaşması hali için kullanılır. Dönüşüm, içerisinde değişimin gerekli olması halini barındırır. Yani; entropinin kaçınılmaz enerji dönüşümünde olanlar ya da olması gerekenler gibi. Kültürel anlamda dönüşüm ise; var olanın zaman içerisinde eskiyip bozularak geçerliliğini yitirmesi, farklı bir boyuta geçmesi durumunu anlatır. Hayatımızda birçok alanda varlığını hissettiğimiz dönüşüm kavramına bu kez günümüzde adını sıkça duyduğumuz kentsel dönüşüm kavramında rastlıyoruz.

Görsel 24: Fotoğraf: Hatice Dilek Çokova 2021 Ankara.

Bölgede yaşayan insanların gelip geçenlerin katılımıyla oluşturdukları duvar resmi. Özellikle genç insanların katılımıyla oluşan bu duvar resimlerinde yaşama dair her çeşit duygu ve düşünceye rastlamak mümkün. Her an yeni oluşan bir katkıyla durmadan değişen ve dönüşen bir duvar resmi.

Son yıllarda, özellikle mega kentlerde, günlük yaşamın bir parçası haline gelen sanat; kamusal alanın önemli bir elemanı olan duvar resimlerinde karşılaştığımız; eklemeler, çıkarmalar, silinme vb şekilde yok edilme döngüsünde entropiye uğrar. Görsel 26'de olduğu gibi, yapılan duvar resimlerinin üzerine genellikle halkında katılımıyla, her an yeni; sembol, yazı, afiş, broşür, kazıma, çizme, boya, püskürtme gibi yöntemlerle semboller eklenerek yeniden yapılandırılırken diğer yandan; genellikle otorite tarafından boyamayla silme işlemi uygulanarak yok edilirler.

Özellikle Bansky'nin yapmış olduğu resimleri bu kapsamda değerlendirebiliriz. Bazen de proje kapsamında oluşturulan gruplar tarafından tamamen yeni yapılmış duvar resimlerinin sürece katıldığına tanıklık ederiz.

Kentlerin eskiyerek işlevselliğini yitirdiği durumlarda kentlerde kentsel dönüşüm kaçınılmaz olurken, bunun yanında; kolektif kültür belleğinin de yeniden yapılandırılması söz konusudur. Bu dönüşüm kentlerde genellikle alt yapıdan başlayıp, mimari yapının yıkılması, onarımı, restorasyonu, gibi durumları içerirken; bir de duvar resimlerinde gördüğümüz mimari yapıların yüzeylerine yapılan sanatsal dokunuşlarla gerçekleşen kentsel dönüşümleri içeren yenileme durumları söz konusudur. Böylece bozulan kültür entropisinin dönüşüm entropisi gerçekleşmiş olur.

Günümüzde yaşadığımız özellikle metropol şehirlerde sıkça rastladığımız kamusal alanda duvar resimlerinin bir amacı da kent estetiği ve sanatçı inisiyatifi gruplarının oluşturduğu çalışmalarda toplumun sanata karşı dikkatini çekme ve sanatsal duyarlılığını artırmak için halktan insanların katılımıyla oluşturulan duvar resimleri yapmak. Halkında katılımıyla oluşan bu resimler kolektif kent belleğinin yansıdığı en iyi örneklerdendir.

Görsel 25: Trishaw. Ernest Zacharevic. Ipoh, Malezya, Omar.

Akpınar, A., *Kentsel Bir Yenile(n)me Aracı : Duvar Sanatı*, Arkitektuel İnternet Dergisi, <https://www.arkitektuel.com/kentsel-yenilenme-araci-duvar-sanati/>.

S., sokak sanatını, fikirlerin, duyguların ve mesajların kamusal mekânda mekânın kullanıcısıyla buluştuğu bir çeşit fiziksel anlatım şekli olarak yorumluyor. Bununla bağlantılı olarak sokak sanatının politik ya da kültürel birtakım manifestolarının olabileceğini de dile getirmiş. Ama makalesinde daha çok sokak sanatının kentin yenilenmesi üzerindeki etkisini anlatmış; bu

yenilenmenin yalnızca estetik getirilerinin değil, ekonomik ve toplumsal getirilerinin de var olabileceğinden söz etmiştir. ⁹⁸

Sürekli yenilenmeyle bir dönem sona ererken, yaratıcılık deneyimlerinin bir aradalığından yeni bir dönemin doğmasıyla oluşan sanat entropisinin üretimlerine post modern çağda ürünlerini disiplinler arası bir boyuta taşıdığı görülen bir sanat anlayışıyla karşılaşırız. Duvar Resimlerinde Kolektif Kent Belleği bağlamında yapılan çalışmalarda Görsel 27’da yer alan duvar resmine, bisiklet eklenerek resim heykel bileşeninden oluşan çalışmayı görüyoruz. Malezya’nın Ipoh şehrinde konusunu toplumun günlük yaşamından alan, kentlerin dönüştürülmesi ve yenilenmesinde sokak sanatlarının alternatif bir yenilenme aracı olarak kullanılabileceği düşünülerek; sanatsal bir dokunuşla duvar resimlerinde yeni bir tarz oluşturularak kentsel dönüşüm gerçekleştirilmiştir. Böylece kentin kolektif belleğin yenilendiği duvar resimlerinde gerçekleşen entropiye tanık oluruz.

Görüldüğü gibi entropi her an her yerde ve her şekilde var olmaya ve yaşama yön vermeye devam etmekte.

---

⁹⁸ Akpınar, A., *Kentsel Bir Yenile(n)me Aracı : Duvar Sanatı*, Arkitektuel İnternet Dergisi, <https://www.arkitektuel.com/kentsel-yenilenme-araci-duvar-sanati/>.

BEŞİNCİ BÖLÜM

UYGULAMALARDAKİ BİÇİM, İÇERİK VE ANLAM ÜZERİNE ENTROPİ

Bu bölümde, tez araştırmaları esnasındaki etkileşimlerin dışavurumları; varoluşsal kaygılar ve kentsel çöküşün ve yükselişin duvar resimlerine yansımaları olarak iki başlıkta ele alınmıştır. Her iki başlık altında yer alan uygulamalar birinci grup “Varoluş Terapisi” ve ikinci grup “Kentsel Devinim” adlı çalışmalardan oluşur.

Uygulamalara bireysel deneyimlerimin yanında konuya dair yaptığım araştırmalar ve çektiğim fotoğraflar esin kaynağı olmuştur.

5.1. VAROLUŞSAL KAYGILAR

Her ne kadar psikolojik yönden insanın varoluşsal kaygıları; ölüm korkusu, yalnızlık, özgürlük kaybı anlamsızlık gibi sınıflara ayrılrsa da insanın, kültürel bir varlık olmaya başlamasıyla oluşan ve günümüze kadar uzanan süreçte yaşadığı kaygılarını yalnızca bunlarla sınırlamak doğru olmaz. Maddeden çıkıp, metafiziğe kadar yaşadığımız kaygıların toplamıdır; varoluşsal kaygılar. Bir bireyin içsel korkularının oluşturduğu kaygılarla, sosyal yaşamda kendini gerçekleştirme sürecinde yaşadığı korkuların yarattığı kaygıların toplamından oluşur. Ölüm korkusu, yalnızlık, özgürlük kaybı, anlamsızlık gibi korkularının yanında aç kalma, açıkta kalma, dışlanma, kendini gerçekleştirememe gibi gelişen sosyal kaygılar vardır. Sosyal kaygıları oluşturan nedenlerin ortadan kalkması için gerekli olan ihtiyaçların giderilmemesi; içsel kaygıları tetikleyen bir durum oluşturur. Bu yüzden içsel ve sosyal fobiler birbirinden ayrı düşünülmesi mümkün olamaz.

Temelleri MÖ 4. Binyılda atılan kent yerleşimlerinin geçmişten günümüze kadar değişmeyen ortak özellikleri; ekonomik temelli denetim ve yönetimleridir. İçinde yaşanan çağa ve değişen koşullara rağmen parametreler değişse de kentlerde yaşayan insanların yaşamı, kentlerin bu ortak özelliklerinin etrafında gelişir. Bu ortak

özellikler; insanın doğumundan ölümüne kadar geçirdiği bütün evrelerde, yaşamına yön veren önemli belirleyicilerdir. Ok yaydan çıkmıştır bir kere, artı ürünlerin saklanması, depolanması, paylaşımı derken; insan, denen canlının adaleti, nerde nasıl çalışırsa, ona göre toplumda huzur bulan ya da bulamayan insan; yönetenle yönetilen karşıtlığında geçirmek zorunda kalır yaşamını.

Geçmişten günümüze kadar geçen zaman sürecinde, insanlık tarihine göz attığımızda dünya; insanların yine insanlarla yaptıkları yığınla savaflara sahne olmuştur. Bu savafların çoğunun, perde arkasının, temelinde yatan en önemli neden; ekonomi, pastadan daha fazla pay alma isteği oluşturur. Özellikle sanayi devriminden sonra sömürgecilerin hammadde arayışları daha fazla üretip daha fazla kazanma hırısından doğan gelir dağılımının bozulmasına bağlı olarak, dünyada dengeler bozulmuş, bu nedenle; kimi yerde açlık sefalet kimi yerde mutlu azınlıkla karşılaşırız. Sosyal yapıda oluşan bu değişikliklere bağlı olarak dünya; sanayi devriminden sonra yakın geçmişte gerçekleşen iki büyük savafla sahne olmuş. Bir yandan; bu iki büyük savafların olumsuz etkileri günümüzde bile devam ederken, öte yandan; dünya, bölgesel savafların yaşanmaya devam etmekte olduğu zaman diliminde varlığını sürdürmeye devam ediyor.

Görsel 26: Hatice Dilek Çokova, Varoluş Terapisi I, 2022, Tuval Üzerine Karışık 90x100 cm.

Günümüzde metropol kentler, sanayi devriminden sonra, dünyanın gelmiş olduğu son durumunun, mikro çekirdeği gibidir. Dünyanın birçok ülkesinde kent yaşamlarında ekonomik dengeler bozulmuş, toplumsal tabaka piramidinin orta bölümü daralmış, buna bağlı olarak da toplumsal patlamalar yaşanmaktadır. Özellikle ekonomik yönden güçsüz ülkelerin oluşturduğu kentlerde yaşanan sorunlar, bir insanın

sağlıklı bir şekilde yaşamını sürdürmesine olanak tanımaz bir haldedir. Daha da ötesi savaş mağduru kentlerde binlerce insan hayatını kaybediyor. (Görsel:28) Günümüz de mutlu azınlığı barındıran kentlerin dışında kalan kentlerde yaşayan insanlar çeşitli sorunlarla boğuşuyor. Bazı duyarlı halklar kendileri huzur içinde yaşasalar da huzurunu kaybetmiş kentler karşısında duyarlılık gösteriyorlar. Bu resimlerde kendisi dışında diğer insanların sorunlarını dert edinen insanların söylemlerine rastlamak mümkün. Sivil toplum örgütlerinin oluşturduğu eylemlikleri afişlerle sembolize eden bu resim, topluma ait her çeşit adaletsizliğin eleştirildiği durumları anlatır.

Yönetenlerle yönetilenler ikileminde, “bütün bir kuşağın insanların iki yaşam biçimi arasında sıkışıp kalarak kendisini anlama yetisini yitirdiği ve her türlü standardın, korunmuşluk duygusunun ve kabullenmenin elden çıkıp gittiği zamanlarda yaşıyoruz.”⁹⁹ Herman Hesse’nin tarifinde olduğu gibi kent yaşamının yarattığı sorunlar karşısında insanların büyük bir kısmında görülen, yaşama duyulan güvensizlik; şimdiyi yaşayamadan yarını düşünmek zorunda kalarak yaşamasının oluşturduğu gelecek korkusu, kent insanını varoluşunu sorgulama nedenini oluşturur. Özellikle kendini gerçekleştirme isteğinin tavan yaptığı ergen yaş grubunun yaşadığı çok boyutlu sorunlar, bireyi iç hesaplaşmaya götürerek duygu durumunu dışa vurmaya neden olur. Hayatına anlam arayan bireyin kendini dışa vurmanın en iyi ifade yöntemlerinden biridir; sanat.

Görsel 27: Hatice Dilek Çokova, Varoluş Terapisi II, 2022, Tuval Üzerine Karışık 80x120 cm.

⁹⁹ Kula, T. & Erden M., *Varoluşsal Kaygı ve Din*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Cilt 17 Sayı 2, 2017, s. 21-41, (s. 22).

Kamusal alanda (Görsel 29) bir araya gelen insanların buluştuğu meydanları bağlayan ana yollar ve sokaklarda binaların duvarlarında yer alan bu resmi oluşturan kitlenin dünyasıyla, benzer toplumda yaşayan biri olarak, kurduğum içsel yolculuktaki özdeşlikte açığa çıkan, dışavurumlardan oluşturduğu bu resimler insana dair her çeşit duygu durumunu ve düşünceyi içerir.

Görsel 28: Hatice Dilek Çokova, Varoluş Terapisi III, 2022, Tuval Üzerine Karışık 80x120 cm.

Kimi zaman (Görsel 30) resimlerin oluşturulduğu bölgede, uzaktan yaptığım gözlemlerde tanık olduğum şey, özellikle gündüzleri; gençlerin elinde yanında getirdikleri çeşitli yazıcı nesnelere, kendisini ifade etmek için bir telaş içinde duvarda boş bir alan bulup hızlıca kimseye yakalanmadan kendi resmini duvara aktarmak için yoğun bir çaba içinde olmalarıydı.

Görsel 29: Hatice Dilek Çokova, Varoluş Terapisi IV, 2022, Tuval Üzerine Karışık Teknik 100x120 cm.

İnsanın, başta bir yere ait olma duygusuyla başlayan serüveninde duvara aktardığı duygu boşalımının onda yarattığı mutluluk tarifsizdi. Onları izlerken bütünleşik duygular yaşıyordum. Kimi zaman bir öfke kimi zaman bir özlem kimi zamanda yönetime duyduğu kızgınlıktı dile getirilen duygu ve düşünceler. İfade edilen şey her olursa olsun hep aynı mutluluk kendini ifade etmenin mutluluğu kaplıyordu yüzleri.

Metropol kentlerin öncülüğünde (Görsel 31) benzer yaşamları paylaşan tüm kent insanlarının ortak sorunu olan ekonominin kötüye gitmesiyle açığa çıkan; işsizlik, eşitsizlik, ırkçılık, cinsiyet ayrımı, istismar, göç, vb. sorunların yanında emeğin ve her türlü sömürünün karşısında yapılan protestolara kadar duyulan bireysel özdeşimin götürdüğü ve bağ kurduğu içsel duygudaşlıkla oluşan görüntülere atıfta bulunan farklı renklerle resmin yüzeyinde değişen anlamlar oluştur bu resimler.

Görsel 30: Hatice Dilek Çokova, Varoluş Terapisi V, 2022,
Tuval Üzerine Karışık Teknik 90x100 cm.

Varoluş Terapisi adlı bu birinci grupta yer alan çalışmalarım; tuval üzerine kolaj, dekopaj, kazıma, boyama, sıvama, çizme, yazma gibi birden çok tekniğin bir araya gelmesinden oluşmuştur. İlan reklam panolarından çıkan, kâğıt, afişler, çimento kum kalekim gibi inşaat malzemelerinin yanında; akrilik boya, mecmualar vb. malzemelerle, soyutlama olarak adlandırabileceğimiz katmanlı biçimler malzeme ve tekniklerin iç içe geçerek oluşturduğu; yaşama dair çoklu göndermeler içerirken eklemeler ve çıkarmalarla resmin entropiksel anlatımı dönüşeme uğramış başkalaşarak yeni oluşturulan anlamlarla kavramsal bir dil oluşturulmaya çalışılmıştır.

5.2. KENTSEL ÇÖKÜŞÜN VE YÜKSELİŞİN DUVAR RESİMLERİNE YANSIMALARI

Bu grupta yer alan resimler; geçmişte kurulan ve entropinin etkisiyle bazen kaybolup yok olan bazen de değişip dönüşen kentlerin oluşturduğu kültürel birikimlerde oluşan; kentsel dönüşümü anlatmak için yapılmıştır. Geçmişten günümüze kadar geçen süreçte, kentler; entropinin etkisiyle zaman zaman kaybolup yok olurken kimi zamanda yeni kentler oluşurlar.

Kent yaşamının zorlukları arasında sıkışıp kalan insanın; yaşamı ve ortaya koyduğu kültürüyle arasında oluşturduğu derin bağın, toplumdaki entropinin etkisiyle gerçekleşen sosyolojik çöküşün ya da yükselişinde ortaya çıkan yok oluş veya dönüşümlerle yeni oluşumların kültür entropisi üzerinde etkilerini anlatır bu resimler. Entropinin etkisiyle yeni oluşan kentlerdeki değişimlerin yükselişinde; kentlerin yükselişi, çöküşünde çöküşü gibi entropinin yarattığı sonuçlar görsel anlatımla sanatsal bir dil ve ifade biçimi oluşturularak anlatılmaya çalışılmıştır.

Görsel 31: Hatice Dilek Çokova, Kentsel Devinim I, 2024, Dijital Kolaj 90x120cm.

Metropol kentlerin öncülüğünde benzer yaşamları paylaşan tüm kent insanlarının ortak sorunları, dile getirilirken bireysel özdeşimin götürdüğü ve bağ kurduğu içsel duygudaşlıkla oluşan görüntülere atıfta bulunurken ortaya çıkan bu uygulamalar kentsel devinimi anlatır. Kentlerde yaşam bir yandan entropinin etkisiyle zamana yenik düşerken kimi zamanda ortaya çıkan yeni oluşumlarla yenilenirler.

Görsel 32: Hatice Dilek Çokova, Kentsel Devinim II, 2024, Dijital Kolaj 70x120 cm.

Resimlerde kullanılan karşıt renkler ve hareketli sembollerle, kaosun yarattığı geçip giden zamanda yaşananların gerçekliğine atıfta bulunurken, canlı renkler yıkıntının ortasındaki umudu temsil eder. Gerçek yaşamda olduğu gibi tüm renkleriyle her şey bir arada gerçekleşir.

Görsel 33: Hatice Dilek Çokova, Kentsel Devinim II, 2024, Dijital Kolaj 70x120 cm.

Uzay zaman diliminde günümüz dünyasında kent yaşamı metaforuyla evrenin döngüselliğine gönderme yapılarak bu döngüselliğe her ne kadar sorunları birebir yaşayan insanlar açısından yaşamın katlanılmaz bir hal alması kaçınılmaz olsa da bazen kötü oluşumların sonunda beklenmedik bir şekilde iyiye evrilebileceğinin olasılıksal olduğuna gönderme yapılmıştır.

Görsel 34: Hatice Dilek Çokova, Kentsel Devinim IV, 2024, Dijital Kolaj 110x130 cm.

İnsanın ürettiği kültürün evrenin döngüsellığının bir parçası olduğu, kültüründe evrendeki diğer her şey gibi dönüşüp değiştiğine dikkat çekilmiştir.

Görsel 35: Hatice Dilek Çokova, Kentsel Devinim V, 2024, Dijital Kolaj 110x160 cm.

Her şeyin insana ve yaşama dair olduğuna dikkat çekilerek insanların yaşama dair motivasyonlarını artırarak umutsuzluğa kapılmamaları için farkındalık oluşturmaya çalışılmıştır. Deneyim sahibi insanların dediği gibi “gün doğmadan neler doğar” ve umut hep vardır.

Görsel 36: Hatice Dilek Çokova, Kentsel Devinim VI, 2024, Dijital Kolaj 80x110 cm.

Kentsel Devinim grubunu oluşturan bu resimler ise; dijital kolaj olarak çalışılmıştır. Bu gruptaki çalışmaların oluşumunda konuya dair araştırmalardan yararlanılarak çekilen fotoğraflardan konuya yönelik kompozisyonlar oluşturulmuştur.

Görsel 37: Hatice Dilek Çokova, Kentsel Devinim VI, 2024, Dijital Kolaj 60x110 cm.

SONUÇ

Evreni yöneten ve yaşamı en iyi açıklayan yasa, Entropi yasası; çevremizde gerçekleşen her olayda varlığını hissettirir. Üzerinde yaşadığımız dünyada bir canlının doğumundan ölümü arasında geçen süreçte gelişen olaylar örgüsünde entropiyi görmemek mümkün değildir. Çevremizde tanık olduğumuz olaylar silsilesinde gördüğümüz hiçbir şey entropinin etkisiyle başlangıçtaki gibi kalmaz, zamanla bozulup yıpranır ve yok olarak yerini yeni oluşumlara bırakır. Bir yandan doğa kendi döngüsünü kendisi belirlerken öte yandan doğa karşısında varoluşçu tavrıyla doğal dengenin bozulup değişmesine katkı sunan insan; ürettiği ilk el baltasıyla başladığı kültürel yolculuğuna, kendi ihtiyaçları için doğanın dengesini büyük ölçüde bozan önemli bir faktör olmuştur. İnsan yalnızca doğanın dengesini bozmakla kalmamış, geçirdiği her kültürel evrenin sonucunda gelişen olaylar örgüsünde, özellikle yerleşik yaşama geçerek başlattığı yeni süreçle, yaşamın akışını farklı bir boyuta taşıyarak sürdürdüğü yaşamında; bir o kadar önemli bir yeri olan sanayi devrimiyle birlikte yeni ekonomik arayışların getirdiği yayılcı politikalar yetmezmiş gibi bir de bunun için yapılan savaşlar insanın kendisi için oluşturduğu, kalıcı sandığı düzenine büyük darbe vurarak yıkıma uğratmıştır.

Evrendeki var olan her şey gibi insan ürünü olan kültürün ortaya çıkması ve günümüze ulaşması esnasında geçirdiği tüm evreler; entropinin etkisinde varlık gösterir. İnsanın kültürel yolculuğunda oluşturduğu “Duvar Resimlerinde Kolektif Kent Belleği Bağlamında Entropi Üzerine Görsel Çözümler” i içeren bu tez çalışmasında geçmişten günümüze kadar ele alınan duvar resimlerinin gelişim süreci, özellikle kent oluşumlarıyla başlayan duvar resimleri insanın ürettiği kültür bileşenlerinin ne şekilde nasıl ve hangi şartlarda doğup geliştiğine bağlı olarak ele alındığı; değişen şartların ortaya çıkardığı entropinin kolektif kent belleğini ne şekilde etkilediği; tezin ana konusunu oluşturur. Bu tez aynı zamanda ana başlığı ve alt başlıklarını içeren konular kapsamında araştırılan bilgiler ve yapılan uygulamaların

toplamından oluşan bilgileri sunan görsel sanat ve kültür araştırma özelliği taşımaktadır.

Araştırma sonucunda dönemler halinde ele alınan duvar resimlerinde soyut bir kavram olan entropinin konuya yönelik anlatılabilmesi için özellikle kentin sosyolojik olaylarının neden olduğu tahribatları ele alan sanatçıların eserlerinden örnekler seçilmiştir. Sanatçıların seçilen eserlerinde entropi kavramına yaklaşımları; bozulma, eleştiri, yansıtma, göndermeler, düşündürme, soyutlama, propaganda vb. bir dille; metafor ve sembol kullanarak ifade edildiği görülür. Kent yaşamının zorlukları arasında sıkışıp kalan insanın; yaşamı ve ortaya koyduğu kültürüyle arasında oluşturduğu derin bağın etkisiyle toplumda gerçekleşen sosyolojik çöküşün ya da yükselişin sonrasında ortaya çıkan; yok oluş veya dönüşümlerle oluşan yeni oluşumların kültür entropisi üzerinde etkileri, sanatçıların eserlerinde, oluşan değişimlerin yükselişinde yükselişi çöküşünde çöküşü gibi entropinin yarattığı sonuçlar görsel anlatımla sanatsal bir dil ve ifade biçimiyle oluşturmuştur.

Konuya yönelik uygulamalarda inceleme sonuçlarına göre şekillenen çalışmalarda; insan faktörü ve onun ürünü olan kültürene karşı kurduğum özdeşimle yaşama bakış açım ve sanat anlayışımın oluşagelmesinde insana ve insan emeğine duyduğum saygının etkisi büyüktür. Kentler var olduğu günden, günümüze kadar geçen süreçte, insanın yaşadığı sorunların hiç değişmediğine tanık oluyoruz. Parametreler değişse de insan her çağda benzer sorunlarla uğraşmış. Neolitikle birlikte doğadan kopmaya başlayan insanın, kentleşmeyle birlikte modern yaşama geçmesiyle başlayan süreçte ortaya çıkan yeni insan şeklinin; doğayla iç içe yaşaması neredeyse imkânsızlaşmış. İnsan, yarattığı kültürüyle özdeşleşerek ayrılmaz bir parçası gibi olmuştur. İnsanın oluşturduğu kültürün insan yaşamı için ne kadar önemli olduğunu kolektif kent belleğinin insana dair her şeyi içinde barındıran büyük bir hafıza olduğunu görüyoruz. Doğadan koparak doğa karşısındaki gücünü gittikçe kaybeden insan için kültürün önemli bir güç olduğunu artık eskisinden de elzem bir ilaç olduğunu insanı var eden ve yok eden bir entropiye dönüştüğünü anlıyoruz. Kültürü insanın yarattığı gerçeği; süreç içerisinde kültürün yarattığı insan durumuna gelmiş olduğunu görüyoruz.

Tez kapsamında iki gruptan oluşan uygulamalarda tuval üzerine çalışmalarla dijital kolajlar oluşturulmuştur. Tuval üzerine yapılan çalışmalarda kolaj, dekopaj, kazıma, boyama, sıvama, çizme, yazma gibi birden çok tekniğin bir araya gelmesinden oluşmuştur. İlan reklam panolarından çıkan, kâğıt, afişler, çimento kum kalekim gibi inşaat malzemelerinin yanında akrilik boya, mecmualar vb. malzemelerle, soyutlama olarak adlandırabileceğimiz katmanlı biçimler malzeme ve tekniklerin iç içe geçerek oluşturduğu; yaşama dair çoklu göndermeler içerirken eklemeler ve çıkarmalarla resmin entropiksel anlatımı dönüşeme uğrayarak yeni oluşturulan anlamlarla kavramsal bir dil oluşturulmaya çalışılmıştır. İkinci grup çalışmalarda dijital kolajlar kentsel devinimi anlatır. Entropinin artan azalan etkileşiminde bazen yok olan bazen de değişip dönüşen yönüne vurgu yapılmıştır. Uzay zaman diliminde günümüz dünyasında kent yaşamı metaforuyla evrenin döngüsellğine gönderme yapılarak bu döngüsellikte her ne kadar sorunları birebir yaşayan insanlar açısından yaşamın katlanılmaz bir hal alması kaçınılmaz olsa da bazen kötü oluşumların sonunda beklenmedik bir şekilde iyiye evrilebileceğinin olasılıksal olduğuna gönderme yapılmıştır. Her şeyin insana ve yaşama dair olduğuna dikkat çekilerek umutsuzluğa kapılmamak için farkındalık oluşturmaya çalışılmıştır. Deneyim sahibi insanların dediği gibi “gün doğmadan neler doğar” ve umut hep vardır.

KAYNAKÇA

12 Sokak Sanatçısı İran'ın Duvarlarını Dönüştürüyor, Rotka, <https://www.rotka.org/12-sokak-sanatçisi-iranin-duvarlarini-donusturuyor/>, Erişim Tarihi:27.10.2024.

Akpınar, A., *Kentsel Bir Yenile(n)me Aracı : Duvar Sanatı*, Arkitektuel İnternet Dergisi, <https://www.arkitektuel.com/kentsel-yenilenme-araci-duvar-sanati/>.

Alexiou,S., *Minos Uygarlığı*, (Çev: Tül Tulunay, E.), İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1991.

Another Time's Voice Remembers My Passion's Humanity, Chicago Public Art Group, <https://chicagopublicartgroup.org/project/another-times-voice-remembers-my-passions-humanity/>, Erişim Tarihi:26.10.2024.

Ay, Dilan. *Antik Mısır ve Mezopotamya Sanatına Karşılaştırmalı Bir Bakış.*, İdil Sanat ve Dil Dergisi, Sayı: 106, 2023 Haziran, s. 763–778. DOI: 10.7816/idil-12-106-08, <https://www.idildergisi.com/makale/pdf/1671019143.pdf>.

Benevolo, Leonardo, *Avrupa Tarihinde Kentler*, (Çeviren: Nur Nirven), İstanbul: Alfa Yayınları, 1995.

Biçer Olgun., H., *Jürgen Habermas, Hannah Arendt Ve Richard Sennett'in Kamusal Alan Yaklaşımları.*, Sosyolojik Düşün, Cilt: 2 Sayı: 1, s. 45-54, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/324290>.

Biol, Ö., *Paleolitik Çağ'da Güneybatı Marmara*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji Anabilim Dalı Tarih Öncesi Arkeolojisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2019, <https://nek.istanbul.edu.tr/ekos/TEZ/ET000981.pdf>.

Braudel F., *Akdeniz: Mekan ve Tarih*, (Çeviren: Necati Erkurt), İstanbul: Metis Yayınları, 1990.

Childe., G., *Tarihe Neler Oldu*, İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2006.

Demircioğlu, İ., *Tarih öğretiminde öğrenci merkezli yaklaşımlar*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2010.

Demirel, H. G., *Doğa bilimlerinden sosyal bilimlere: Örgütsel entropi*, R&S- Research Studies Anatolia Journal, Cilt: 6, Sayı: 4, 2023, s. 556-583, <https://doi.org/10.33723/rs.1358922>.

Elhan, S., *Kentsel Bellek Bağlamında Sanayi Mirasının Değerlendirilmesi: İstanbul Haliç Örneği.*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.

Emir,B., *Yelp ve Twitter'in Antik Roma Versiyonu: Müstehcen Duvar Yazıları*, Arkeofoli İnternet Dergisi, 2017, <https://arkeofili.com/yelp-twitterin-antik-roma-versiyonu-mustehcen-duvar-yazilari/>.

Eraslan, Ş., *Roma Dönemi Efes ve Pompeii Duvar Resimlerinin İkonografik Açından Değerlendirilmesi*, Yedi : Sanat, Tasarım Ve Bilim Dergisi, Sene: 2014 Sayı: 12, s. 1-10, (s. 1), <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/203748>.

- Ertuğrul, E., *İlk Defa Neandertallerin Yaptığı Mağara Resimleri Bulundu*, Arkeofili İnternet Dergisi, 2018, <https://arkeofili.com/neandertaller-tarafindan-yapilmis-magara-resimleri-bulundu/>.
- Esirci, B., *Antik Mısır Kılavuzu*, loveinartsz.com, 2021, <https://www.loveinartsz.com/antik-misir-kilavuzu/> Erişim Tarihi:06.12.2024.
- Fırıncı.,M. & Ercivan Zencirci., D., *Gustav klimt ve “Beethoven Friz”* Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi Sayı: 20, s. 137-144, 2006.
- Geçen, F. & Bayram D., *Maniyerizm Sanat Anlayışında Eserlerdeki Biçimsel Bozulmalar Ve Vurgu*, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 14, Sayı: 38, Ağustos 2021, s. 374-396, DOI: <https://doi.org/10.14520/adyusbd.746414>.
- Gençler. B., *Çağdaş Sanatta Sanatsal İfade Aracı Olarak Desenin Kullanımı*, Görünüm Dergisi, Cilt:11 Sayı: 11, s. 14-27, 2021.
- Gökova, H., *Duvar Resmi Uygulamalarında Yüzeye Dönük Görsel Çözümler*, Akademik Sanat Tasarım ve Bilim Dergisi, Sayı:1, s. 1-13, 2021, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1601325>
- Grimal,P., *Mitoloji Sözlüğü Yunan ve Roma*, (Çeviren: Sevgi Tamgüç), 1. Baskı, İstanbul: Sosyal Yayınları, 1997.
- Hooke, S. H., *Ortadoğu mitolojisi: Mezopotamya, Mısır, Filistin, Hitit, Musevi, Hristiyan mitosları*. (Çeviren: A. Şenel) Ankara: İmge Kitabevi, 2002.
- Hout, J.L., (Çeviren: Ali Bektaş Girgin), *Kentlerin Doğuşu*, 1. Baskı, Ankara: İmge Yayın Evi, 2000.
- Jeffrey K. Olick, (Çeviren: Meral Güneşdoğmuş), *Kolektif Bellek: İki Farklı Kültür.*, Moment Dergi Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi, Cilt: 1 Sayı: 2, 2014, s. 175-211, DOI: <https://doi.org/10.17572/mj2014.2.175211>.
- Kara, D., *Toplumsal Olayların Sanata Yansımaları*, devabilkara.com, 2016, <https://devabilkara.com/toplumsal-olaylarin-sanata-yansimasi/#more-2393>.
- Karaca, A., *Devrim, Sanat Devlet İlişkisi; Meksika Duvar Resimleri*, Aydın Sanat, Cilt: 8 Sayı: 15, Haziran 2022, s. 1 - 14, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2193677>.
- Karakaoç M., *Paleolitik Çağda Mezarlar ve Ölüm Kavramı.*, folklor/edebiyat, Cilt: 22, Sayı: 87, 2016, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/542002>.
- Keleş R., *Kentleşme Politikası*, Ankara: İmge Kitabevi, 2002.
- Kısakürek., Ş. & Bayazıt., E., *Kolektif Bellek, Kentsel Bellek Ve Mekânsal Bileşenlerin Kent Kimliğindeki Yeri: Kahramanmaraş Kenti Örneği*, Journal of Environmental and Natural Studies (JENAS), Cilt: 3 Sayı:1, 2021, s. 1-21.
- Kolektif*, Nişanyan Sözlük, <https://www.nisanyansozluk.com/kelime/kolektif>.
- Kula, T. & Erden M., *Varoluşsal Kaygı ve Din*, Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi, Cilt 17 Sayı 2, 2017, s. 21-41, (s. 22).
- Levi-Strauss, C., *Mit ve anlam*. (Çeviren: G. Y. Demir) İstanbul: İthaki Yayınları, 2013.

- Lewis-Wiliams, J.D., *Mağaradaki Zihin*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2015.
- Malinowski, B., *İlkel toplum*. (Çeviren: H. Portakal) Ankara: Öteki Yayınevi, 1998.
- Marshall, G., *Sosyoloji sözlüğü*, (Çeviren: Osman Akinhay & Derya Kömürçü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.
- Mazı, F., *Antik Çağda Düşüncenin Kentsel Mekâna Yansıması*. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt: 5 Sayı: 10, 2008, http://www.mku.edu.tr/files/25_dosya_1334661635.pdf.
- Meisel, M., *Kaos İmgelemi (Edebiyatta, Sanatta, Bilimde)*, (Çeviren: Mehmet Moral), İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2019.
- Merdim, E., *De Stijl 100 Yaşında*, Arkitera, 2017, <https://www.arkitera.com/haber/de-stijl-100-yasinda/>.
- Mermer, A., *Yeni bilim paradigması ve kaos teorisi perspektifinden halkla ilişkiler.*, Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 5, Sayı: 63, 2017, s. 695-705.
- Mısır hiyeroglifleri*, Wikipedia, https://tr.wikipedia.org/wiki/M%C4%B1s%C4%B1r_hiyeroglifleri.
- Mutlu, E., Tanrıverdi, Kaya A. & Polat A. H., *Kent Kimliğinin Korunması ve Kolektif Bellek Mekanlarının Tespiti*, İleri Teknoloji Bilimleri Dergisi, Cilt 8, Sayı 2, 2019.
- Naiboğlu, N., *Kentleşmenin Kökeni 1 Mezopotamya'da İlk Kentler*, MSGSÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 20, s. 211-224, 2019.
- Nicholls, J., *Why are collectors fighting to buy Richard Hambleton art?*, medium.com, <https://medium.com/@maddoxcontent/why-are-collectors-fighting-to-buy-richard-hambleton-art-1467b788ef5c>, Erişim Tarihi: 13.12.2024.
- Nişanyan, S., *Nişanyan Sözlük - Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*, Yayınevi: Libarus Yayınevi.
- Özen B., *Sokak Sanatının Gizli Sanatçısı, Banksy*, ART-SANAT, Sayı: 8, 2017, s. 499-519, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/783329>.
- Parasyan, O., *Miken ve Minos Toplumlarının Genetik Kökenleri Antik DNA ile Ortaya Çıkarıldı*, Arkeofili İnternet Dergisi, 2017, <https://arkeofili.com/miken-ve-minos-toplumlarinin-genetik-kokenleri-antik-dna-ile-ortaya-cikarildi/>.
- Parlakalay, H., *Kamusal Alanda Sanat ve Sanat Eserleri*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 22 Sayı: 4, Aralık 2020, 1157-1172.
- Rad., S.B., *Entropinin Görsel Sanattaki İzi*, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Resim Anasanat Dalı, Sanatta Yeterlik Tezi, Ankara 2018.
- Rifkin, J. & Howard, T., *Entropi Dünyaya Yeni Bir Bakış* (Çeviren: H. Okay), İstanbul: Ağaç Yayıncılık, 1992.

- Saadati,M., *1979 Devriminden Günümüze İran'da Duvar Resmi*, Research Gate, Mart 2021, https://www.researchgate.net/publication/350172986_1979_DEVRIMINDEN_GUN_UMUZE_IRAN%27DA_DUVAR_RESMI.
- Şahindoğan, B., *Sanatta yaşamı örgütleyen işçiler*, evrensel, <https://www.evrensel.net/haber/317807/sanatta-yasami-orgutleyen-isciler>, Erişim Tarihi: 26.10.2024.
- Şehnaz, E., *Roma Dönemi Efes ve Pompeii Duvar Resimlerinin İkonografik Açından Değerlendirilmesi*, Sayı: 12, Yaz 2014, s. 1-10, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/203748>.
- Şen, Akkaş Ş., *Resimde Entropi Estetiği*, Hacettepe Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Resim Anasanat Dalı, Sanatta Yeterlik Tezi, Ankara 2022.
- Şişman,A., *Sanata ve Sanat Kavramlarına Giriş*, Birinci Baskı, İstanbul: Literatür Yayınları, 2011, ISBN: 978-975-04-0558-7.
- Taslaman., C. *Modern Bilim Felsefe ve Tanrı*, İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2008.
- Taştan,H., *İrlanda'da yaşayan Brezilya'lı sokak sanatçısı, Filistin temalı duvar resimleri çiziyor.*, Anadolu Ajansı, 2024, <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/irlandada-yasayan-brezilyali-sokak-sanatcisi-filistin-temali-duvar-resimleri-ciziyor/3319874>.
- Temel Eğinli.,A. & Nazlı.,A.K., *Kültürün Koruyucu Gücü: Kültürel Semboller*, Egemia, Sayı: 2, 2018, s. 56-74, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/464403>.
- Uğurlu., Ö., *Kentlerin Tarihsel Gelişimi*, ResearchGate, 2010, https://avys.omu.edu.tr/storage/app/public/canan.berk/145004/kent_tarihsel_g.pdf.
- Uyanık,N. & Berk, F. M., *Mekân - Şehir Ve Medeniyet Bağlamında Çatalhöyük*, ÇATALHÖYÜK Uluslararası Turizm ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Yıl: 2016, Sayı: 16, s. 1-16, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1673293>.
- Ülger,K., *Gotik, Rönesans Ve Barok Dönem Resim Sanatının Heykel Ve Mimari Disiplinleriyle Etkileşiminin Sanat Eserleri Odağında İncelenmesi*, Akademik Sanat, Araştırma Makalesi, Sayı 21, 2024, s. 127-150, DOI: 10.34189/asd.2024.21.009, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/3600372>.
- Vitruvius, *Mimarlık Üzerine On Kitap*, İstanbul: Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları Mimarlığın Uluslararası Kaynakları: Güzel Sanatlar Matbası, 1998.
- Yabalak, H., *Afrasyab Duvar Resimlerinin İkonografik Çözümlemesi*, Akdeniz Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Sanat ve Tasarım Anasanat Dalı, Sanatta Yeterlilik Tezi, Antalya 2019.
- Yayınoğlu, P. E., & Susar, F., *Kent, görsel kimlik ve iletişim*. İstanbul: Umuttepe Yayınları, 2008.
- Yıldırım,C., *Rengin Arkeolojisi - Kırmızının Simge Tarihi*, Cilt: 3, Sayı: 3, Kasım-Aralık 2017, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/419320>.
- Yılmaz,Y, *Tarihöncesinde Sanat ve Bağlamları*, Tykhe, Cilt: 6 Sayı: 11, 2021, 178-215, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2030183>.